

Леся Українка

КРАЦІ ТВОРИ

Леся Українка

Кращі твори (збірник)

Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга»

УДК 821.161.2
ББК 84.4У1

Українка Л.

Кращі твори (збірник) / Л. Українка — Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга»,

«Одним із перших, хто збагнув світову велич творчого генія Лесі Українки, був Михайло Грушевський. У вступному слові до матеріалів, опублікованих у «Літературно-науковому віснику» за 1913 р. і присвячених пам'яті письменниці, він писав: „...Вже перші 10–15 літ поставили її в перші ряди сучасної поезії. Однак тільки в останнє п'ятиліття починається сей величезний, нестримний поступ її, якийсь титанічний хід по велетенських уступах, не рушених ніякою людською ногою, де кождий крок, кождий твір означав нову стадію, відкривав перед очами громадянства нашого все нові перспективи мислі, все нові обрії образів. Глибоко національна в своїй основі, всім змістом своїм зв'язана нерозривно з життям свого народу, з переживаннями нашої людини в теперішню переломову добу, ся творчість переводила їх на ґрунт вічних вселюдських змагань, уясняла в їх світлі й зв'язувала з одвічними переживаннями людськості [...] В інших обставинах, ніж ми живемо, її твори переходили б в вибрані круги світової інтелігенції, знаходили б тут тонких цінителів і адептів [...] Смерть перервала сю путь у вселюдські простори. Але для нашого письменства і те, що вона встигла дати, зістається вічним даром, новою стадією розвою, історичним моментом в нашій культурній, національній поступі“...»

УДК 821.161.2
ББК 84.4У1

© Українка Л.
© Книжный Клуб «Клуб Семейного
Досуга»

Содержание

Леся Українка	6
Леся Українка: «Я маю в серці те, що не вмирає!..»	7
Поезія	17
Напровесні	18
Із циклу «Зоряне небо»	19
Contra spem spero![17]	20
Мій шлях	23
Сон	24
Сон літньої ночі	26
Із циклу «В дитячому крузі»	27
Сонет	29
Із циклу «Кримські спогади»	30
Сім струн	32
До мого фортепіано	37
Із циклу «Мелодії»	38
Із циклу «Невільничі пісні»	42
Slavus – sclavus[24]	45
Романс	47
Забута тінь	48
Прокляття Рахілі	50
Віче	55
Дочка Ієфая	65
Драматургія	70
Кассандра	83
Кінець ознакомительного фрагмента.	137

Леся Українка Кращі твори

© Скупейко Л. І., упорядкування, вступна стаття та примітки, 2012

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля, видання українською мовою, 2012

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2012

* * *

Леся Українка: «Я маю в серці те, що не вмирає!..»

Одним із перших, хто збагнув світову велич творчого генія Лесі Українки, був Михайло Грушевський. У вступному слові до матеріалів, опублікованих у «Літературно-науковому віснику» за 1913 р. і присвячених пам'яті письменниці, він писав: «...Вже перші 10–15 літ поставили її в перші ряди сучасної поезії. Однак тільки в останнє п'ятиліття починається сей величезний, нестримний поступ її, якийсь титанічний хід по велетенських уступах, не рушених ніякою людською ногою, де кождий крок, кождий твір означав нову стадію, відкривав перед очима громадянства нашого все нові перспективи мислі, все нові обрії образів. Глибоко національна в своїй основі, всім змістом своїм зв'язана нерозривно з життям свого народу, з переживаннями нашої людини в теперішню переломову добу, ся творчість переводила їх на ґрунт вічних вселюдських змагань, уясняла в їх світлі й зв'язувала з одвічними переживаннями людськості [...] В інших обставинах, ніж ми живемо, її твори переходили б в вибрані круги світової інтелігенції, знаходили б тут тонких цінителів і adeptів [...] Смерть перервала сю путь у вселюдські простори. Але для нашого письменства і те, що вона встигла дати, зостається вічним даром, новою стадією розвою, історичним моментом в нашій культурі, національним поступі»¹.

Леся Українка (справжнє ім'я – Лариса Петрівна Косач) народилася 25 лютого 1871 року в Новограді-Волинському. Її мати – Ольга Петрівна – походить із роду Драгоманових і доводиться рідною сестрою Михайлові Драгоманову. Згодом відома як українська письменниця і громадська діячка (літературний псевдонім – Олена Пчілка), вона відіграла провідну роль у формуванні літературних інтересів своїх дітей, зокрема Лесі та її старшого брата Михайла. Батько – Петро Антонович Косач – був родом із Чернігівської губернії, закінчив Київський університет, здобувши юридичну освіту, брав участь у діяльності «Старої громади» (разом із М. П. Драгомановим, В. Б. Антоновичем, П. Г. Житецьким, М. В. Лисенком, М. П. Старицьким та ін.), служив високопосадовцем (головою з'їзду мирових посередників) «по крестьянским делам» і, хоч, за його словами, не був «огнепоклонником», усіляко підтримував, зокрема й фінансово, літературні захоплення своєї родини.

За спостереженнями Ольги Косач-Кривинюк, молодшої сестри Лесі Українки, з усіх шістьох дітей вродою й вдачею Леся найбільше була подібна до батька: такі самі риси обличчя, колір очей і волосся, середній зріст, тендітна постать; обоє однаково лагідні, доброзичливі, надзвичайно делікатні у стосунках із людьми, терплячі й витривалі, бездоганно принципові, виняткової сили волі й порядності, мали напрочуд гарну пам'ять.

Дитинство Лесі Українки минуло на Волині, зокрема в с. Колодяжному, поблизу Ковеля, куди у травні 1882 р. переїжджають Косачі. Віднині Колодяжне стає «малою батьківщиною» для них, особливо для дітей. Ольга Косач-Кривинюк згадувала: «Ми, діти, так органічно зрослися зо всім колодяженсько-полісько-волинським, що уважали себе тоді і потім не за чернігівців, як батько, не за полтавців, як мати, а за волиняків-поліщуків»². Чарівна природа волинського краю, поліські повір'я, обряди і звичаї, народні пісні й танці, казки, прислів'я – усе це стало невід'ємною часткою їхнього внутрішнього світу.

Освіту Леся здобувала під безпосереднім керівництвом своєї матері. З 1881 р. вона разом із братом Михайлом і сестрою Ольгою починає приватне навчання за програмою чоловічої гімназії. Вивчає грецьку й латинську мови, з допомогою матері – французьку й німецьку, згодом англійську, італійську та ін. Бере уроки гри на фортепіано у дружини

¹ Грушевський М. Пам'яті Лесі Українки // ЛНВ. – 1913. – Т. 64. – Кн. 10–12. – С. 10–11.

² Косач-Кривинюк О. З моїх споминів // Спогади про Лесю Українку / Упоряд., вступ. ст. та коментарі А. І. Костенка. – К.: Рад. письменник, 1963. – С. 59.

М. Лисенка Ольги Декопор. Пізніше в листі до О. Кобилянської Леся Українка писала: «Не робіть собі такої великої ілюзії з моєї “широкої освіти”. Запевне менше знаю, ніж Ви, бо навіть жадних шкіл не покінчила і взагалі систематично вчилася тільки до 14 років, а потім пішла “на власний хліб”, себто вчилася тільки того, що мені подобалось, а читала все, що запорву, без жадної заборони. Правда, коректив був в особі моєї матері та в листах дядька Драгоманова, якого вважаю своїм учителем, бо дуже багато завдячую йому в моїх поглядах на науку, релігію, громадське життя і т. і.»³. Насправді, Леся Українка мала ґрунтовну освіту, добре знала світову літературу, історію культури й релігії, античності й християнства, розумілася в музиці й живописі і навіть написала для молодшої сестри підручник «Стародавня історія східних народів» (1890–1891).

Особлива сторінка в житті Лесі Українки – історія її боротьби з хворобою. У січні 1881 р. (тоді сім'я мешкала в Луцьку) вона застудилася, і з цього часу починається, за її власним виразом, «тридцятилітня війна» з туберкульозом. Спочатку нога, потім рука, легені, нирки... Повсякчасна боротьба з недугою то приковувала до ліжка, то змушувала шукати порятунку в далеких світах – Берлін, Відень, Карпати, Одеса, Крим, Кавказ, Сан-Ремо, Єгипет. Тому ціла низка ліричних творів і поетичних циклів, як-от: «Contra spem spero!», «Досвітні вогні», «До мого фортепіано», «Подорож до моря», «Кримські спогади», «Кримські відгуки», «Весна в Єгипті», «З подорожньої книжки» тощо, – постає в її творчості як відгомін трансформованих крізь призму художньої фантазії суто особистих переживань і подорожніх вражень.

Поетичну творчість Леся Українка розпочала поезією «Надія», написаною на початку 1880 р. під враженнями арешту й заслання тітки Олени, батькової сестри. А першим друкованим твором був вірш «Конвалія», опублікований у журналі «Зоря» (Львів, 1884) і підписаний псевдонімом «Леся Українка», який із цього часу стає літературним іменем письменниці. Крім поезії, Леся Українка починає писати оповідання, активно займається перекладами, зокрема оповідання М. Гоголя «Вечорниці», уривків з «Одіссеї» Гомера, з польської, німецької, французької літератур тощо. Бере участь у діяльності літературного гуртка «Плеяда», на засіданнях якого обговорювали не лише твори молодих авторів, а й питання перекладу видатних письменників світової літератури. Згідно з планом таких видань письменниця починає роботу над поемою «Атта Троль» Г. Гейне. А в 1892 р. виходить у світ «Книга пісень» Г. Гейне у перекладах Лесі Українки та М. Ставицького (М. Славинського), яка отримала високу оцінку критики. Творчість цього німецького митця мала значний вплив на формування стильової манери Лесі Українки. Він виразно відчутний у ліричних творах авторки, особливо у поемах «Роберт Брюс, король шотландський» та «Давня казка».

Поетичний доробок Лесі Українки складають збірки «На крилах пісень» (Львів, 1893), «Думи і мрії» (Львів, 1899) і «Відгуки» (Чернівці, 1902), поеми та поезія поза збірками. Порівняно невеликий за обсягом, він, проте, належить до найяскравіших явищ української поезії кінця XIX – початку XX ст.

Звісно, перші поетичні вправи Лесі Українки робила під «корективом» матері, яка уважно стежила за творчим зростанням своєї доньки, спрямовуючи її ранні романтичні захоплення на «реальнішу дорогу», у річище новоєвропейської літературної традиції. У листі до М. Драгоманова в 1885 р. Олена Пчілка зазначала: «Леся пише вірші і цілком незалежно володіє віршем. Може колись стати справжньою поеткою. Вона тепер ніби переживає загальні фази розвитку української поезії. Спочатку писала про “долю”, а пізніше вірші її набрали цілком романтичного характеру. Щойно вона написала цілу поему “Русалка”. Безумовно, поема ця робить враження чогось старомодного, але написано її так тепло, так навіть

³ Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1978. – Т. 11. – С. 117.

художньо [...] Нічого й казати, що Леся перейде від “Русалок” до новішого письма»⁴. А зразки такого «новішого письма» молода авторка знаходила в першорядних європейських поетів, зокрема Г. Гейне, В. Гюго, Дж. Байрона, Ф. Шіллера, А. Мюссе, А. Міцкевича, Ю. Словацького та ін. Важливе значення в становленні поетичного голосу Лесі Українки мала також українська літературна традиція, зокрема творчість П. Куліша та М. Старицького, на ліричних зразках і перекладах яких навчалася передусім «ars poetica» – мистецтва віршування.

Тематично лірика Лесі Українки, особливо на початковому етапі, здавалося б, не відзначається розмаїттям: громадянські й патріотичні мотиви, туга за рідним краєм, краса природи, враження дитячих літ тощо. «Цвіти і зорі, зорі і цвіти» – так окреслював зміст її перших творів І. Франко. Проте вже у збірці «На крилах пісень» дослідник спостеріг значний поступ у розвитку поетичного таланту авторки, її світогляду, мови й віршової техніки. То був поступ від дитячої імпресіоністики й невибагливо простих форм до широкої ідейності й досконалості художнього вислову. Зокрема, цикли «Подорож до моря», «Сльози-перли», «Кримські спогади» – це, на думку критика, «перші пробіски сильного, самостійного таланту, перші такі картини і поетичні звороти, що виявляють руку майстра»⁵. Майстерність авторки полягає не лише в новому осмисленні краси природи й громадянської теми, позбавлених у її поезії традиційного сентиментально-романтичного звучання, а й в оригінальності поетичної форми: більшість творів зазвичай об’єднані в поетичні цикли, що надає окремим враженням, настроям і картинам художньої цілісності та філософсько-символічного сенсу. Завдяки цьому письменниця уникає суб’єктивної конвекційності та за всієї ліричної експансивності досягає у своїй ліриці того рівня художнього узагальнення, коли авторські роздуми, особисті почуття й емоції набувають художньо-естетичного значення, перетворюються на поетично-образні зразки, позбавлені «біографічного алегоризму». «Вона помалу доходить до того, – наголошував І. Франко, – що може виспівувати найтяжчі, розпучливі ридання і тим співом не будити в серцях розпуки та зневіри, бо у самої в душі горить полум’я любові до людей, до рідного краю і широких людських ідеалів, ясніє сильна віра в кращу будущину»⁶.

Поетичний цикл – один з основних жанрових компонентів художнього мислення Лесі Українки як лірика. По суті, вона вперше в українській літературі послідовно утверджує цю форму й доводить її до гармонійної довершеності. Надалі, у збірках «Думи і мрії» та «Відгуки», уся поезія, за незначними винятками, згрупована в цикли, об’єднані чи то тематично («З пропавших років», «Кримські відгуки»), чи за провідним мотивом («Невольничі пісні»), чи за настроєм («Мелодії», «Хвилини»), чи за жанром («Легенди»), а чи за філософсько-алегоричним змістом («Ритми»). Циклам письменниці зазвичай властива композиційно-стильова, психоемоційна й ритміко-інтонаційна єдність. Тому окремі ліричні замальовки постають як фрагменти єдиного авторського задуму, як структурні елементи цілісної художньої картини, кожен із яких, не втрачаючи самостійності, виконує властиву йому роль у драматизації певної – емоційної, інтелектуальної, історичної, філософської – колізії. У цьому сенсі кожен із поетичних циклів Лесі Українки – це своєрідна лірична драма, освітлена крізь призму екзистенційної сутності людської особистості. Саме так сприймається, скажімо, цикл «Мелодії», у якому центральним персонажем виступає сама авторка зі своєю журбою, смутними думками, мріями і сподіваннями. Тому ця поезія, зокрема такі ліричні шедеври, як «Нічка тиха і темна була...», «Стояла я і слухала весну...», «То була тиха ніч чарівниця...», «Давня весна» та ін., – наче мелодії серця, сповненого трагічного відчуття

⁴ Цит. за: Мороз М. О. Літопис життя та творчості Лесі Українки. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 30.

⁵ Франко І. Леся Українка // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 260.

⁶ Там само. – С. 264.

на тлі радісного весняного пейзажу. Подібними настроями пройняті також цикли «Ритми», «Хвилини» та ін. Водночас «Невольничі пісні» складаються з віршів, тематично відмінних, але об'єднаних спільним мотивом одвічного прагнення людини до волі, а «Легенди», побудовані на міфопоетичних ремінісценціях, неминуче набувають також символічного змісту.

Ще один виразний штрих до творчого портрета Лесі Українки – це її інтимна лірика. Вона написана на порубіжжі 1900–1901 рр. і пов'язана з постаттю Сергія Мержинського, до якого авторка ставилася з непідробною симпатією. Стан його здоров'я погіршувався, і під впливом зумовлених цим тривожних передчуттів народжуються лірична мініатюра (поезія в прозі) «Твої листи завжди пахнуть зов'язаними трояндами...», вірші «Все-все покинуть, до тебе поинуть...», «Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти...», «Я бачила, як ти хилився додолу...» та ін., у яких письменниця прагне збагнути свою особисту участь у цій трагічній події. Проте носієм страдницької свідомості здебільшого виступає не автор-оповідач (ліричний герой-страдник), а образ-символ – персонаж традиційного сюжету, покликаний алегоризувати авторські переживання, транспонувати їх у контекст психоемоційного й морально-етичного досвіду людства. Навіть тоді, коли ліричний настрій твору будується на асоціаціях з образами природи, ці образи неминуче набувають узагальнено символічного значення. Завдяки цьому авторці вдається «приховати» власну суб'єктивність і водночас зосередитися на універсальних, парадигматичних зразках подолання фатуму. Провідними стають мотиви спокути, жертвовності, на які в історії людства, згідно з біблійними переказами, були здатні лише жінки-мироносиці. Особисто для Лесі Українки питання жертвовності, навіть «жертви непотрібної», уже з'ясоване: «...Я найбільш люблю приносити іменно такі жертви на алтар дружби, – в цьому логіки мало, признаю, але що робить, се факт»⁷. Але в художній уяві поетки домінують не реальні, а «віртуальні» образи-видіння, що уможливлюють віру в дивовижне зцілення. У вірші «Я бачила, як ти хилився додолу...» вираженням такого натхненного прозріння виступає середньовічна легенда про св. Вероніку, благочестиву жінку, яка витерла своєю хустиною кров і піт із чола Ісуса Христа, коли він знемагав під хрестом дорогою на Голгофу. Та замість крові і поту на хустині відбився святий лик Спасителя, увічливши його образ на віки⁸. Для Лесі Українки як поетки такою «хустиною» стає «паперу картка біла»: «О, кожний раз, як я збирала сльози / Твої, мій друже, на папір біленький, / Я бачила те чудо Вероніки...»⁹ Візія св. Вероніки – то інспірований легендою образ віртуального (художнього) звільнення від фатуму, відкритість у сферу художнього, трансцендентного «звільняючого слова», здатного зруйнувати стіну безвиході й приреченості.

У поезії «То, може, станеться і друге диво...» постає ще один жіночий образ – Марії Магдалини. З попередньою ця поезія об'єднана не лише спільною датою написання – 18.11.1900, а й мотивом дивовижного видіння. «Друге диво» – то явлення Марії Магдалині Ісуса Христа після воскресіння. Зцілена від страшної недуги (семи демонів), вона стала взірцем покаяння й щирого навернення до християнської віри – повсюди супроводжувала Христа в його земному житті, разом із небагатьма жінками була присутня при хресних стражданнях і похованні Месії, оплакуючи його й страждаючи разом із ним. Заслужовуючи на найвищу винагороду, у пристрасному й самовідданому пориві до Учителя, що повернувся до життя «у славі», Марія Магдалина, однак, стикається з певною відчуженістю, бо її призначення – лише сповістити «благу вість» апостолам (Ів. 20: 14–18). Леся Українка не відступає від євангельського сюжету, відтворюючи за аналогією подібний епізод: «Прийду, як Магдалина, <...> побачу, Що воскрес від слави»¹⁰. Але, осмислюючи цей сюжет, уникає однознач-

⁷ Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1978. – Т. 11. – С. 192–193.

⁸ Хустина зберігається в церкві Св. Петра в Римі.

⁹ Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1975. – Т. 1. – С. 262.

¹⁰ Там само. – С. 263.

ності, властивій традиційному тлумаченню. Авторка ставить свого героя в ситуацію вибору, а саме: сповнити свою високу місію чи відгукнутися на душевний поклик потерпілої за нього жінки? Як і Марія Магдалина, лірична героїня Лесі Українки свідомо своєї долі – та вже визначена. Та все ж у художній уяві (чи в уяві закоханої жінки) безперестанно нуртує думка: кого покличе він у «нову країну слави» і «чи буде ж місце там для Магдалини? Однаково, аби вчинилось диво!»¹¹

Своєрідне продовження ці настрої й мотиви отримують у поезіях «Чи пам'ятаєте, коли я говорила...», «Уста говорять: "він навіки згинув!"...», «Квіток, квіток, як можна більше квітів...», «Ти хотів би квіток на дорозі моїй?...», «Ні, ти не вмиреш, ти щастя поховаєш...» та ін., написаних уже як відгомін душевного болю й страждань.

Отже, свої найінтимніші почуття й переживання Леся Українка співвідносить із найвищими зразками трагічних колізій, які лиш здатна створити й сприйняти людська уява. Унаслідок цього особиста драма ліричної героїні набуває значення вселенської трагедії. У цьому сенсі інтимна лірика письменниці – це своєрідний пошук моделі художнього осягнення страдницької свідомості, її осмислення крізь призму морально-психічного й емоційного досвіду людства.

Найвиразніше талант Лесі Українки виявився в драматичній творчості. А першим твором у цьому жанрі стала драма в п'яти діях «Блакитна троянда» (1896). Хоч вона не мала сценічного успіху, але це була перша психологічна драма в українській літературі, створена за західноєвропейськими зразками, зокрема «Привидів» Г. Ібсена. Незабаром авторка приступає до драматичної поеми «У пущі», яку, проте, було завершено лише в 1909 р. А в січні 1901 р. у Мінську, переживаючи особисту драму, Леся Українка протягом однієї ночі написала «Одержиму», і з цього часу драматургія, насамперед жанр драматичної поеми, стає провідною в її творчості. Як зазначав Є. Маланюк, «протягом однієї ночі і страшною ціною тієї ночі Леся Українка стала драматургом»¹².

Як і в поезії, у драматичній poemі «Одержима» погляд письменниці спрямований насамперед на особу однієї з тих жінок, які повсюдно оточували Месію своєю любов'ю й самовідданістю. А як провідний звучить мотив самотності, виразно окреслений уже в перших сценах твору («Який він самотній, Боже правий!»). Очевидно, що самотність Месії вказує передусім на його божественність – саме як на Сина Божого. Із божественністю пов'язані як його призначення (страдницько-спокутувальна функція), так і його «вище знання» – усвідомлення цього призначення, що ставить Месію в одвічну опозицію до загалу й зумовлює відчуженість від «мирських» почуттів. Натомість Міріам, розуміючи божественне покликання Месії («Я вірю, що ти Божий Син, Месіє»), апелює насамперед до його людської сутності, до Месії як Боголюдини. Тому й не може пробачити «глухорожденному люду», що зрадив його, пославши на хресні муки:

Я всіх і все ненавиджу за нього:
і ворогів, і друзів, і юрбу [...]
[...] і той закон
людський, що допустив невинно згинуть,
і той закон небесний, що за гріх
безумних поколінь вимагає
страждання, крові й смерті соромної
того, хто всіх любив і всім прощав.

¹¹ Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1975. – Т. 1. – С. 263.

¹² Маланюк Є. До роковини Лесі Українки // Маланюк Є. Книга спостережень: Статті про літературу. – К.: Дніпро, 1997. – С. 205.

Отже, і Месія, і Міріам в «Одержимій» – постаті трагічні, і цей трагізм, освітлений крізь призму релігійно-християнського досвіду, постає як феномен духовної й культурно-історичної ущербності людства загалом. Тому вони приречені на страждання. Зраджений та, як завжди, самотній Месія не має права (як Син Божий) на ненависть до тих, хто завдавав йому невимовних мук чи байдуже спостерігав за ними, а як Син Людський – права на особисті почуття, тому й проповідує всепрощення, смирення й любов до всіх. Міріам вірить у всесильність його вчення – у світло його Слова і Духа, але не може (і не хоче!) прийняти його неволі у праві на людські почуття. Тому її внутрішня драма залишається нездоланною.

А в чому ж вбачала сенс цього трагізму Леся Українка – як митець, як закохана жінка, як духовна істота? Здається, відповідь авторка знаходить, перечитуючи Євангеліє від Матвія: «“Рахіль плаче і не хоче потішитись по дітях своїх, бо їх немає”... <...> Але тепер вони безсмертні, бо туга їх матері безсмертна, а вони живуть в її тузі»¹³. Воістину, велике страждання – то шлях у безсмертя...

До таких же «пристрасних типів», як і Міріам, належить Кассандра з однойменної драми письменниці. «Трагічна пророчиця» – так називає її сама авторка. Трагізм цей полягає не лише в тому, що, наділена божественним даром передбачати майбутні події, Кассандра не в змозі ні пояснити їхні причини, ні змінити їхній перебіг, а насамперед у тому, що вона сама часто сумнівається у своїх пророцтвах. Знаючи, що Троя загине, пророчиця не вірить у її порятунок. Тому «пророчий дух для неї не дар, а кара. Її ніхто не каменує, але вона гірше мучиться, ніж мученики віри і науки»¹⁴, – зазначала Леся Українка в листі до О. Кобилянської, характеризуючи образ Кассандри. Героїня усвідомлює неминучість того, що станеться з нею і з її Троєю, але у своєму страдництві залишається непохитною навіть перед покарою богів: «Гелена. Се ж тільки ти змагаєшся з богами, / за те вони тебе карають. / Кассандра. Що ж, / їх сила в карі, а моя в змаганні». А зразком такого страдництва в драмі постає Прометей як всесвітньо-історичний символ трагічної свідомості й прагнення до свободи.

Колізія *божественного й людського*, виразно окреслена вже в «Одержимій», у різних проєкціях знаходить продовження в низці інших драматичних творів Лесі Українки, зокрема, на біблійно-християнську тематику, як-то «Вавілонський полон», «На руїнах», «В катакомбах», «Руфін і Прісцилла», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова» та ін. Скажімо, у драматичних етюдах «Вавілонський полон» і «На руїнах» божественне виступає критерієм людської самоцінності й внутрішньої свободи. Ідея визволення з рабства постає як здатність зберегти свою духовну й етнічну сутність в умовах фізичного поневолення: «Живий Господь! Жива душа моя! Живий Ізраїль, хоч і в Вавілоні!» А в драматичній поемі «В катакомбах» тема одвічного пошуку свободи набуває нових відтінків і звучить як мотив богорівності. Натомість у «Руфіні і Прісциллі» зазначена колізія розгортається в контексті всесвітньої драми – конфлікту античної й християнської цивілізацій, міфопоетичними уособленнями яких виступають образи Прометея та Ісуса Христа, символізуючи велич і трагедію людської культури.

По-новому проблема відносин між людиною і її божеством постає у драматичній поемі «На полі крові», центральним персонажем якої виступає Юда – той, хто запродав Ісуса Христа. У пошуках мотивів зради Леся Українка не зводить їх до зловмисного задуму, євангельсько-канонічного трактування, окультно-теософських пояснень, класової психології чи тенденційно-поетичного міфологізування і не вбачає причини вчинку лише в мотивах зрадника. «Загадку зради» письменниця розглядає в контексті протистояння двох світогляд-

¹³ Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 12. – С. 16.

¹⁴ Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 12. – С. 56.

них релігійно-політичних систем – юдейської й християнської, зорієнтованих відповідно на «національно-династичні домагання» та «ідеал усвідкритості» (С. Аверінцев), що досягається через самовідчуженість – національну, етнічну, соціальну, сімейну та ін. Річ у тому, що Юда, єдиний юдей із дванадцяти апостолів, дотримувався традиційних ще з часів вавилонського полону й відображених у книгах старозавітних пророків переконань про прихід «нащадка з дому Давидового», який поверне для ізраїльського народу «золоті часи» державності. Це був ідеал войовничого месії – царя, визволителя, національного героя, що корелював зі створенням всесвітньої держави, у якій безроздільно пануватиме «народ божий», «народ обранців». Натомість, повіривши у пришествя помазаника божого, Юда в особі Ісуса Христа не віднаходить того, про що віддавна мріяв. Тому, розчарований і зраджений у своїх сподіваннях («І він мене теж зрадив!»), він віддає свого Учителя на суд синедріону, прирікаючи на хресні муки.

Звісно, обидва ці релігійно-політичні ідеали далекі від досконалості: «національна виключність замінилась конфесійною виключністю, а “царство боже на землі” перетворилось у “царство боже не від цього світу”»¹⁵. Але в цій зміні і протистоянні – не лише народження нової релігії, а й одна з найтрагічніших сторінок людської історії, уособлених, зокрема, в образі Юди-зрадника. Можливо, саме тому Леся Українка (на відміну від євангелівської легенди) залишає свого персонажа «на полі крові» – «крові невинної» – зі своїми переконаннями, сумнівами й стражданнями. Адже «поле крові» – це планида людської культури, яке ще потребує тяжкої, виснажливої й покайної праці.

Слід зазначити, що звернення Лесі Українки до постатей Месії й Прометея не було випадковим. У її сприйнятті вони належать до типу героя-страдника, здатного на вчинок заради високої мети, виступають символами «культури» і творчості, критерієм людської сутності загалом, транспонуючи семантику високого трагізму: той, хто обдарований «божою іскрою», прирікає себе на тяжкі моральні випробування, співмірні рівневі духовної свободи людини. Тому, спроектовані на ці образи-символи, персонажі Лесі Українки в кінцевому підсумку опиняються в ситуації екзистенційного вибору – піддатися впливу обставин чи зберегти свою внутрішню сутність, виявляючи її ціною страдництва чи навіть життя.

Такими постають більшість персонажів письменниці, навіть коли вони безпосередньо – ситуативно, сюжетно, історично – не пов’язані з цими образами-символами, як, скажімо, герої драматичних творів «Бояриня» і «Лісова пісня». У них авторка відходить від світових тем і сюжетів, зосереджуючись на матеріалі з української історії й міфології.

Драма-феєрія «Лісова пісня» належить до драматичних шедеврів української літератури початку ХХ ст. Вона була написана впродовж десяти-дванадцяти днів влітку 1911 р. у Кутаїсі, де в той час перебувала Леся Українка, й опублікована в березні наступного року в «Літературно-науковому віснику» (1912. – Кн. 3. – С. 401–448). «Мені здається, що я просто згадала наші ліси та затужила за ними. А то ще я й здавна тую мавку “в умі держала”. [...] І над Нечімним вона мені мріла, як ми там ночували – пам’ятаєш? – у дядька Лева Скулинського... Зчарував мене сей образ на весь вік»¹⁶, – так висловлювалася письменниця в листі до матері з приводу імпульсу, що підштовхнув її до написання цього твору.

Справді, «Лісова пісня» навіяна волинсько-поліськими враженнями: засвоєні ще з дитячих років прадавні уявлення й форми міфопоетичної свідомості волинських поліщуків стали органічною часткою світогляду авторки, емоційно-образною й психологічною матрицею, на яку накладалися всі пізніші знання з української й слов’янської міфології. Проте драма Лесі Українки не має нічого спільного з тим, що зазвичай називають літературною обробкою, стилізацією чи переспівом фольклорного зразка. Навпаки, на основі фольк-

¹⁵ Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 8. – С. 62.

¹⁶ Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 12. – С. 378–379.

лорно-міфологічного матеріалу письменниця створила філософський твір, наповнений глибоким символічним змістом.

Сюжетно й композиційно «Лісова пісня» підпорядкована зміні пір року: дія драми починається напровесні й завершується з настанням зими. Відповідно до цього у творі набуває значення символіка річного календарно-обрядового циклу, як-то закликання й зустріч весни (згадаймо, що Лукаш награв на сопілці веснянки), русальна й купальська обрядовість тощо, і драма сприймається «наче інсценізація великої космогонічної драми» (М. Ласло-Куцюк), окремі епізоди якої часто нагадують уривки з календарно-обрядових містерій, а дійові особи – учасників ритуального дійства. Скажімо, у сцені пробудження Мавки від зимового сну відчутний відгомін давнього повір'я про людей, які нібито на зиму замирили, а на свято Красної гірки – Радуниці (5.05), у переддень св. Юрія, оживали. Цілком імовірно, що між цією сценою й повір'ям існує зв'язок, тоді стають очевидними і час появи Мавки, і ритуальна значущість Лукашевої гри на сопілці. Водночас слід наголосити, що календарно-обрядова містерія в «Лісовій пісні» підпорядкована виявленню екзистенційних і духовних вимірів людської особистості в системі суспільних стосунків та взаємин із довкіллям (природою).

Центральні постаті у драмі-феєрії – «лісова царівна» Мавка і Лукаш – сільський хлопець, який володіє мистецтвом дивовижної гри на сопілці. Історія їхніх взаємин – це складний процес внутрішнього становлення особистості, подолання відчуженості від світу й від себе. Драма, яку переживають герої, стає випробуванням за найвищими критеріями, здатними виявити самоцінність («суверенність») людини або ж, навпаки, той «рабський дух», який позбавляє її можливості вирватися з-під впливу «людських клопотів» і стати врівень зі своїм істинним, високим покликанням.

Світ природи в драмі – це рівень дотрагічного буття й «дотрагічної свідомості» (К. Ясперс), на якому відчуття захищеності не зникає навіть тоді, коли йдеться про смерть чи катастрофи. У межах такого існування перебувають демонічні істоти «Лісової пісні» як символи («тексти») міфопоетичного світогляду. У людському світі живим уособленням дотрагічної свідомості виступає дядько Лев. Він перебуває в системі ритуалізованих форм поведінки, які забезпечують «гармонійне» (паритетне) співіснування з довкіллям, а його слова і вчинки ідентичні його внутрішній сутності. Тому й смерть дядька Лева винесена за межі безпосередньої драматичної дії: вона позбавлена трагізму.

Людський світ підпорядковано законам необхідності, дія яких несумісна ні з ідеалом природної краси, ні з ідеалом свободи й супроводжується трагічними наслідками. Лукаш і Мавка, на противагу метафізичному трагізму Матері й Килини, уособлюють «високу трагіку», позбавлену фаталізму й безпросвітності відчаю. До того ж цей трагізм постає не як подолання відчуженого середовища, а як особистісна, внутрішня колізія. Для Мавки вона рівнозначна здобуванню «душі», що, як наслідок, породжує її умовну відчуженість від лісового царства (природного існування), і ця «іншість» неминуче призводить до покарання. Водночас трагедія Лукаша полягає в суперечності між обдарованням, «цвітом душі», та обов'язками, зумовленими способом його життя. Отже, в обох випадках йдеться про нездоланний бар'єр між феноменом людської душі (сутністю) і суєтністю буття (існуванням). Проте Мавка цілком свідомо і свого вибору, і своїх почуттів, що дають їй силу боротися за кохання, і тих мук, на які вона наражається через це. Натомість Лукаш не усвідомлює власної роздвоєності і, долаючи перепони внутрішньої інертності, доходить до розуміння своєї «суверенності» внаслідок тяжких випробувань і непоправних утрат. Але вони обоє збагнули основне: подолання самовідчуження можливе лише у сфері духовного буття, яке знаходить найяскравіший вияв у чарівних звуках музики. Музика як «найбільш романтичне з усіх мистецтв» (Е. Гофман) здатна пробудити кохання й наповнити трагічні відчуття сенсом. У «Лісовій пісні» це не дзвін, що кличе до каяття (як у Г. Гауптмана), не медіум демоніч-

ної чуттєвості (С. Кіркегор) і не апологія стихійно-безособової енергії (Ф. Ніцше), а музика, що очищає душу від ницості й відкриває в ній вищу сутність буття. Отже, завершальний акорд дивовижної історії кохання звучить як апофеоз творчості. В образах Мавки й Лукаша календарно-обрядова містерія перетворюється на драму духовного відродження людини, осягнення власної внутрішньої сутності, що виступає критерієм і мірою людської свободи.

Прозова спадщина Лесі Українки посідає значно скромніше місце в її творчому доробку. Проте вона репрезентативна й, безсумнівно, має не лише історико-літературне, а й художньо-естетичне значення. До найраніших належать такі оповідання, як «Така її доля», «Святий вечір», «Метелик», «Біда навчить», «Весняні співи», «Лелія», опубліковані упродовж 1889–1891 рр. у журналах «Зоря» і «Дзвінок». Згодом з'являються повісті «Жаль», «Одинак» та низка інших оповідань. За обсягом це зазвичай невеликі епічні форми, більшість із яких авторка визначає як «образок з життя», «образочки», «спогад», «силуети», «утопічна фантазія» тощо. Цікаво, що чимало з них залишилися незавершеними. Написано оповідання й повісті здебільшого в стилі психологічно-побутової оповіді. Відтворюють вони епізоди з життя різних соціальних верств, порушують філософські й літературні теми, а також теми із сімейного життя, кохання, нещасливої жіночої долі та ін. Одна з особливостей цих творів – пройнятість лірико-драматичним пафосом, який не лише надає їм неповторного колориту, а й споріднює з поетичною й драматургічною творчістю авторки. В окремих випадках персонажі оповідань, зокрема жіночі, нагадують типи жіночих образів, змальовані в драмах. Хоч письменниця сама неодноразово зізнавалася, що епічні форми їй даються важко, насправді її проза належить до вагомих особистих здобутків і посідає гідне місце в розвитку ліро-епічного мислення.

Як літературний критик і дослідник Леся Українка виступила на межі 1890–1900 рр., вже будучи відомою письменницею. У її порівняно невеликому за обсягом доробку знаходимо літературно-критичні огляди, критико-інформаційний нарис, аналітичні праці, публіцистичні виступи тощо. Предметом дослідження стала творчість «буковинської трійці» (Ю. Федькович, О. Кобилянська, В. Стефаник), італійських поетів Ади Негрі та Г. д'Аннунціо, польських письменників-модерністів, німецького драматурга Г. Гауптмана, авторів західно-європейського феміністичного роману XIX ст. та ін. Більшість зі статей написані російською мовою, оскільки призначалися вони для друку в петербурзькому журналі «Жизнь», деякі з них збереглися в російсько-та україномовному варіантах.

Нарис «Малорусские писатели на Буковине» спочатку був прочитаний як доповідь на засіданні Київського літературно-артистичного товариства, згодом, крім друку в журналі «Жизнь», опублікований також у перекладі українською мовою. У статті Леся Українка характеризує художній доробок Ю. Федьковича, О. Кобилянської і В. Стефаника, вказує на особливості тематики їхніх творів, своєрідність стильової манери, спільне й відмінне в їхній творчості тощо. Висловлені міркування й оцінки авторки не втратили актуальності і для сучасних дослідників.

Стаття «Утопія в белетристиці» – одне з найбільш ґрунтовних досліджень Лесі Українки. Вона охоплює період від найдавніших пам'яток літературної утопії – фольклору, творів античності, біблійних переказів – до європейської літератури кінця XIX – початку XX ст. Насамперед слід вказати на оригінальність задуму: на той час проблема літературної утопії була новаторською і в теоретичному, і в історико-літературному аспектах. Розкриваючи питання, пов'язані з утопічними ідеями, авторка виявляє ґрунтовні знання світової літератури, філософії, історії культури, демонструє навички науково-аналітичного мислення, аргументованість і послідовність викладу тощо. Цікаво, що у визначенні етапів розвитку та різновидів (філософська, релігійна, соціально-політична, власне літературна) утопії дослідниця спирається на ті твори, що й донині сприймаються як класичні зразки в цьому жанрі. Ідеться, зокрема, про такі твори, як «Держава» Платона, «Про божу дер-

жаву» бл. Августина, «Божественна комедія» Данте, «Утопія» Т. Мора, а серед новітніх – «Что делать?» М. Чернишевського, «Оливкове гілля» М. Метерлінка, «На білому камені» А. Франса та чимало інших.

Слід також зазначити, що у своїх літературно-критичних розвідках Леся Українка постійно зверталася до теоретичної проблематики, розглядала питання літературних напрямів і стилів, художньої й історичної правди та ін. Особливий інтерес викликає її обґрунтування неоромантизму як новітнього літературного напрямку та принципу «суверенної особистості» як його художньо-естетичного ідеалу.

В останні місяці життя, незважаючи на тяжкий стан здоров'я, письменниця продовжує роботу: пише листи, завершує казку «Про велета» і драматичну поему «Оргія», починає роботу над оповіданням «Екбаль-ганем», наспівує К. Квітці для запису мелодії українських народних пісень, диктує матері план драматичної поеми «На передмісті Александрії...» Останній відомий автограф письменниці: «Цілую. Пишіть на Кутаїс, нам Квітка привезе сюди. Леся»...

Померла Леся Українка 1 серпня 1913 р. в Грузії, у м. Сурамі. Похована в Києві на Байковому кладовищі.

Життя Лесі Українки – творчий і людський подвиг. Своїм талантом і духовною величчю вона піднесла українську літературу до світових вершин.

Л. Скупейко

Поезія До натури

Натуро-матінко! я на твоєму лоні
Дитячі радощі і горе виливала,
І матір'ю тебе я щиро звала,
З подякою складаючи долоні.

Ти іскру божую збудила в моїх грудях;
Надія, – їй же першу пісню я співала, –
Мені провідною зорею стала,
І з нею буду я добра шукати в людях.

Коли ж почую я, що промінь погасає
Надії милої, – тоді, Натуро-ненько,
Прийми моє знебулеє серденько,
І проміння нове нехай йому засяє!

[1888]

Напровесні

Не дивуйтесь, що квітом прекрасним
Розцвілася дівчина несміла, –
Так під промінням сонечка ясным
Розцвітає первісточка біла.

Не дивуйтесь, що думи глибокі
Будять речі та сльози пекучі, –
Так напровесні дзвінкі потоки
Прудко, гучно збігають із кручі.

Не дивуйтесь, що серце так рв'яно,
Щиро прагне і волі, і діла, –
Чули ви, як напровесні рано
Жайворонкова пісня бриніла?..

[1889]

Із циклу «Зоряне небо»

В небі місяць зіходить смутний
Поміж хмарами вид свій ховає,
Його промінь червоний, сумний
Поза хмарами світить-палає.

Мов пожежа на небі горить,
Землю ж темнії тіні вкривають,
Ледве промінь прорветься на мить,
Знову хмари, мов дим, застилають.

Крізь темноту самотно зорить
Одинокая зірка ясна,
Її промінь так гордо горить,
Не страшна їй темнота нічна!

Гордий промінь в тієї зорі,
Та в нім туга палає огниста,
І сіяє та зірка вгорі,
Мов велика сльоза промениста.

Чи над людьми та зірка сумна
Променистими слізьми ридає?
Чи того, що самотна вона
По безмірнім просторі блукає?..

[1899]

Contra spem spero!¹⁷

Гетьте, думи, ви, хмари осінні!
То ж тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!

Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая, міцна,
Може, квіти зійдуть – і настане
Ще й для мене весела весна.

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

В довгу, темную нічку невидну
Не стулю ні на хвильку очей,
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!

[2 травня 90 р.]

* * *

Коли втомлюся я життям щоденним,
Щоденним лихом, що навколо бачу,

¹⁷ Без надії сподіваюсь! (лат.) – Тут і далі переклад іноземних слів і висловів від упорядника.

Тоді я думку шлю в світи далекі,
Блукає погляд мій в країні мрії.
Що бачу я в далекому просторі?
Прийдешність бачу я, віки потомні.
Мені ввижається, як в тихім, ріднім колі
Старий дідусь навча своїх онуків,
Про давнину справдешні байки править,
Про те, що діялось на нашім світі.
Родинне коло діда оточило,
Сини та дочки, молоді онуки;
Одні уважно, пильно вислухають,
У других тиха мрія в очах сяє.
Онук щонаймолодший сів близенько
Край діда і слідкує його рухи
Палким, уважним поглядом блискучим.
Дідусь мовляє тихо, урочисто:
«Щасливі, дітки, ви, що народились
В лагідний час, в безпечную годину!
Ви слухаєте, мов страшную казку,
Сю розповідь про давні дикі часи.
Так, дітки! світ наш красний, вільний
Темницею здавався давнім людям;
Та й справді, світ сей був тоді темниця:
В кормигу запрягав народ народа,
На вільне слово ковано кайдани.
Півроду людського не звано людьми,
Затято йшов війною брат на брата.
Ви знаєте, що звалося війною?
Тоді війною звали братовбійство
Во ім'я правди, волі, віри, честі,
А кроволиття звалося героїзмом;
Убожеством там звали смерть голодну,
Багатством – награбовані маєтки,
Простотою – темноту безпросвітну,
Ученістю – непевнеє блукання,
Бездушну помсту звано правосуддям,
А самоволлю деспотичну – правом.
Всім гордим-пишним честь була і слава,
Зневаженим-ображеним погорда.
Загинув би напевно люд нещасний,
Якби погасла та маленька іскра
Любові братньої, що поміж людьми
У деяких серцях горіла тихо.
Та іскра тиха тліла, не вгасала,
І розгорілася багаттям ясным,
І освітила темную темноту, –
На нашім світі влада світла стала!..
Се розповідали мені старії люди,
Не за моєї пам'яті було те».

Так говорив дідусь. Онук найменший,
Підвівши чоло, ясно подивився,
Уста тремтіли усміхом утішним.
«Дідусю, ти страшні казав нам байки,
Я радий, що не бачив лихоліття!»

[10 липня 1890]

Мій шлях

На шлях я вийшла ранньою весною
І тихий спів несмілий заспівала,
А хто стрівався на шляху зо мною,
Того я щирим серденьком вітала:
«Самій не довго збитися з путі,
Та трудно з неї збитись у гурті».

Я йду шляхом, пісні свої співаю;
Та не шукайте в них пророчої науки, –
Ні, голосу я гучного не маю!
Коли ж хто сльози ллє з тяжкої муки, –
Скажу я: «Разом плачмо, брате мій!»
З його плачем я спів з'єднаю свій,

Бо не такі вже гіркі сльози – спільні.
Коли ж на довгому шляху прийдеться
Мені почути співи гучні, вільні, –
В моїй душі для них луна знайдеться.
Сховаю я тоді журбу свою
І пісні вільної жалем не отрую.

Коли я погляд свій на небо зводжу, –
Нових зірок на йому не шукаю,
Я там *братерство, рівність, волю* гожу
Крізь чорні хмари вглядіти бажаю, –
Тих три величні золоті зорі,
Що людям сяють безліч літ вгорі...

Чи тільки терни на шляху знайду,
Чи стріну, може, де і квіт барвистий?
Чи до мети я певної дійду,
Чи без пори скінчу свій шлях тернистий, –
Бажаю так скінчити я свій шлях,
Як починала: з співом на устах!

[22 мая 1890]

Сон

(Посвята Александрі С#вій)

Був сон мені колись: богиню ясну
Фантазії вбачали мої очі,
І друга любого подобу красну
Богиня прийняла тієї ночі.

Той самий вираз і усмішка мила,
Той самий погляд довгий, розумливий,
На плечах лиш барвисті мала крила,
Вінець над чолом з лавру святобливий.

Вона іде! Непереможна сила
Мене примушує за нею простувати
По темних, тісних хідниках. Вступила
Вона в якісь таємнії палати.

Чи то свята будова, чи темниця?
Високеє і темнеє склепіння,
Одно віконце вузьке, мов стрільниця, –
Крізь нього сиплеться бліде проміння

І падає на стіну; височенний
Орган стоїть там, наче скеля дика,
Де був прикований Титан страшенний,
Що забажав освіти чоловіка.

Спинилася богиня, і за руку
Взяла мене, і словом говорила:
«Вважай і пам'ятай мої слова й науку:
То світовий орган, і доля так судила,

Що тільки раз він має гук подати,
Страшний той гук, потужний і величний,
По всіх країнах має залунати
І перекинути світовий стрій одвічний.

Страшне повстане скрізь землі рушення.
І з громом упадуть міцні будови.
Великий буде жах, велике й визволення!
Тоді спадуть всесвітнії окупи.

І правда лавром чоло уквітчає.
І згине зло, укриване віками.
В честь волі нової хвалу співець заграє

На вільних струнах вільними руками.

Тож слухай: ти орган порушить можеш
Не дужою, та смілою рукою,
Всесвітнє зло тим гуком переможеш,
Здобудеш для землі і щастя, і спокою.

Та знай: твоє життя так миттю згасне,
Як блискавка, що перед громом свіне:
Не для тебе те світло правди ясне,
Що світ осяє, ні! життя твоє загине!

І вільні струни славити не будуть
Ні твого ймення, ані твого діла,
Щасливії нещасною забудуть,
Не буде вкрита лаврами могила!»

Промовила і зникла. В самотині
Я застаюся розважать-гадати,
Як визволить той гук, що замкнутий в скеліні,
Що має гучно в світі залунати?

І я стою, неначе скам'яніла.
Знебула думка вже не розважає...
Що се? немовби пісня забриніла
Здалека, мовби цілий хор ридає.

Глибока, тиха, нерозважна туга
Вникає в серце, каменем лягає;
Ридає хор, мов дикий вітер з луга,
А темрява склепіння застилає.

З віконця ледве-ледве блисне промінь;
Ті хмари темні далять мою душу,
А серце палять, мов жерущий племінь.
Ні, гук страшний я видобути мушу!

Хай я загину, та хай сяє мило
Над людьми сонцем правда і надія!
Зважливо простягаю руку, сміло –
І прокидаюсь... Так! то сон був... мрія!

[1891]

Сон літньої ночі

Сон літньої ночі колись мені снівся,
Коротка та літня нічка була,
І сон був короткий, – він хутко змінився
І зник, як на сході зоря розсвіла.

Чудова мрія, розкішна та ясна,
Кохано в ту ніч обгорнула мене,
Приснилась мені люба доля прекрасна,
Приснилось невидане щастя дивне.

Була я щаслива, безмірно щаслива;
Приснилось мені... та того не списать!
Де в світі є мова така чарівлива,
Щоб справжнє щастя могла розказать?

Та сон був короткий. Ранесенько-рано
Вже зникла рожева мрія моя, –
Туди полинула, де грала кохано
Злотисто-рожева світова зоря.

Поглянула я, що вже нічка зникала, –
І душу мою обгорнула печаль;
І тихо-тихесенько я промовляла:
«Сон літньої ночі! мені тебе жаль!...»

Я щастя не маю і в мріях не бачу,
Бо інші мрії у серці ношу;
Коли я часами журюся і плачу, –
Я щастя у долі тоді не прошу.

Для інших і доля, і щастя хай буде,
Собі я бажаю не сну, а життя, –
Хто зо сну прокинувся, хай щастя забуде,
Йому вже до щастя нема вороття!

[1892]

Із циклу «В дитячому крузі»

* * *

На зеленому горбочку,
У вишневому садочку,
Притулилася хатинка,
Мов маленькая дитинка
Стиха вийшла виглядати,
Чи не вийде її мати.
І до білої хатинки,
Немов мати до дитинки,
Вийшло сонце, засвітило
І хатинку звеселило.

[1885]

* * *

«Мамо, іде вже зима,
Снігом травицю вкриває,
В гаю пташок вже нема...
Мамо, чи кожна пташина
В вирій на зиму літає?» –
В неньки спитала дитина.
«Ні, не кожна, – одказує мати, –
Онде, бачиш, пташина сивенька
Скаче швидко отам біля хати, –
Ще zostалась пташина маленька».

«Чом же вона не втіка?
Нащо морозу чека?»

«Не боїться морозу вона,
Не покине країни рідної,
Не боїться зими навісної.
Жде, що знову прилине весна».

«Мамо, ті сиві пташки
Сміливі, певно, ще й дуже,
Чи то безпечні такі, –
Чуєш, цвірінькають так,
Мов їм про зиму байдуже!
Бач – розспівалися як!»

«Не байдуже тій пташці, мій синку,
Мусить пташка малесенька дбати,
Де б водиці дістати краплинку,
Де під снігом поживку шукати».

«Нащо ж співає? Чудна!
Краще шукала б зерна!»

«Спів пташині потіха одна, –
Хоч голодна, співа веселенько,
Розважає пташине серденько,
Жде, що знову прилине весна».

[1891]

Сонет

Натура гине — вся в оздобах, в злоті, —
Останній усміх ясний посила
І краскою непевною пала,
Немов конаюча вродливиця в сухоті.

Недавно ще була вона в турботі,
Жила і працею щаслива була;
Тепер останнії дарунки роздала
І тихо умира... кінець її роботі!

Спокійно умира і листом покриває
Росинки білії, ті сльози самотні
Від сонця ясного і від людей ховає.

Натура лле ті сльози таємні
Того, що хутко ляже в смертнім сні,
В холодній, білій сніговій труні.

[4–20 листопада 1890]

Із циклу «Кримські спогади»

(Посвята братові Михайлові)

Заспів

Південний краю! як тепер далеко
Лежиш від мене ти! за горами крутими,
За долами розлогими, за морем,
Що вже тепер туманами густими
Укрилося, бурливе. Та не страшно
Моїм думкам осінньої негоди
На Чорнім морі. Швидше тої чайки
Вони перелетять за темні води.
Вони перелетять у ту країну,
Де небо ще синіє, як весняне,
Де виноград в долині зеленіє,
Де грає сонця проміння кохане.
Туди мої думки полинуть швидко
І привітають ту ясну країну,
Де прожила я не одну днину,
А не була щаслива й на годину...
Та я за те докірливого слова
Тобі не кину, стороно прекрасна!
Не винна ти, що я не маю долі,
Не винна ти, що я така нещасна!

[1891]

Бахчисарай

Мов зачарований, стоїть Бахчисарай.
Шле місяць з неба промені злотисті,
Блищать, мов срібні, білі стіни в місті,
Спить ціле місто, мов заклятий край.

Скрізь мінарети й дерева срібlistі
Мов стережуть сей тихий сонний рай;
У темряві та в винограднім листі
Таємно плеще тихий водограй.

Повітря дише чарівним спокоєм,
Над сонним містом легкокрилим роєм

Витають красні мрії, давні сни.

І верховіттям тонкої тополі
Кивають стиха, шепотять поволі,
Про давні часи згадують вони...

Бахчисарайський дворець

Хоч не зруйнована – руїна ся будова,
З усіх кутків тут пустка вигляда.
Здається, тільки що промчалась тут біда,
Мов хуртовина грізна, раптова.

Тут водограїв ледве чутна мова, –
Журливо, тихо гомонить вода, –
Немов сльозами, краплями спада;
Себе оплакує оселя ся чудова.

Стоять з гарему звалища сумні,
Садок і башта; тут в колишні дні
Вродливі бранки вроду марнували.

Колись тут сила і неволя панували,
Та сила зникла, все лежить в руїні, –
Неволя й досі править в сій країні!

Бахчисарайська гробниця

Палкого сонця промені ворожі
На кладовище сиплються, мов стріли,
На те каміння, що вкрива могили,
Де правовірні сплять, піддані божі.

Ні квітів, ні дерев, ні огорожі...
І серед пустки, наче на сторожі,
Стоїть гробниця. Ті, що в ній спочили,
Навіки в ній своє імення скрили.

З чужого краю тут співці бували
І тіні бранки любої шукали, –
Витає ж тут інша тінь, кривава:
Ні, тут не лежить краса гарема,
Марія смутна чи палка Зарема, –
Тут спочива бахчисарайська слава!

Сім струн

(Посвята дядькові Михайлові)

Do (Гімн. Grave¹⁸)

До тебе, Україно, наша бездольная мати,
Струна моя перша озветься.
І буде струна урочисто і тихо лунати,
І пісня від серця поллеться.

По світі широкому буде та пісня літати,
А з нею надія кохана
Скрізь буде літати, по світі між людьми питати,
Де схована доля незнана?

І, може, зустрінеться пісня моя самотная
У світі з пташками-піснями,
То швидко полине тоді тая гучная згряя
Далеко шляхами-тернами.

Полине за синєє море, полине за гори,
Літатиме в чистому полі,
Здійметься високо-високо в небесні простори
І, може, спітка тую долю.

І, може, тоді завітає та доля жадана
До нашої рідної хати,
До тебе, моя ти Україно мила, кохана,
Моя безталанная мати!

Re (Пісня. Briosso¹⁹)

Реве-гуде негодонька,
Негодоньки не боюся,
Хоч на мене пригодонька,
Та я нею не журюся.

Гей ви, грізні, чорні хмари!

¹⁸ Урочисто (*итал.*).

¹⁹ Весело (*итал.*).

Я на вас збираю чари,
Чарівну добуду зброю
І пісні свої узброю.

Дощі ваші дрібненькії
Обернуться в перли дрібні,
Поломляться ясенькії
Блискавиці ваші срібні.

Я ж пущу свою пригоду
Геть на тую бистру воду,
Я розвію свою тугу
Вільним співом в темнім лузі.

Реве-гуде негодонька,
Негодоньки не боюся,
Хоч на мене пригодонька,
Та я нею не журюся.

Мі (Колискова. *Arpeggio*²⁰)

Місяць яснесенький
Промінь тихесенький
Кинув до нас.
Спи ж ти, малесенький,
Пізній бо час.

Любо ти спатимеш,
Поки не знатимеш,
Що то печаль;
Хутко прийматимеш
Лихо та жаль.

Тяжка годинонько!
Гірка хвилинонько!
Лихо не спить...
Леле, дитинонько!
Жить – сльози лить.

Сором хилитися,
Долі коритися!
Час твій прийде
З долею битися, –
Сон пропаде...

²⁰ Тут: акорди на арфі (*итал.*) – Ред.

Місяць яснесенький
Промінь тихесенький
Кинув до нас...
Спи ж ти, малесенький,
Поки є час!

Fa (Сонет)

Фантазіє! ти сило чарівна,
Що збудувала світ в порожньому просторі,
Вложила почуття в байдужий промінь зорі,
Що будиш мертвих з вічного їх сна,

Життя даєш холодній хвилі в морі!
Де ти, фантазіє, там радощі й весна.
Тебе вітаючи, фантазіє ясна,
Підводимо чоло, похиленеє в горі.
Фантазіє, богине легкокрила,
Ти світ злотистих мрій для нас відкрила
І землю з ним веселкою з'єднала.

Ти світове з'єднала з таємним,
Якби тебе людська душа не знала,
Було б життя, як темна ніч, сумним.

Sol (Rondeau²¹)

Соловейковий спів навесні
Ллється в гаю, в зеленім розмаю,
Та пісень тих я чуть не здолаю,
І весняні квітки запашні
Не для мене розквітли у гаю, –
Я не бачу весняного раю;
Тії співи та квіти ясні,
Наче казку дивну, пригадаю –
У сні!..
Вільні співи, гучні, голосні
В ріднім краю я чути бажаю, –
Чую скрізь голосіння сумні!
Ох, невже в тобі, рідний мій краю,
Тільки й чуються вільні пісні –
У сні?

²¹ Рондо (*итал.*).

La (Nocturno²²)

Лагідні веснянії ночі зористі!
Куди ви од нас полинули?
Пісні соловейкові дзвінко-срібlistі!
Невже ви замовкли, минули?

О ні, ще не час! ще бо ми не дізнали
Всіх див чарівливої ночі,
Та ще бо лунають, як перше лунали,
Веснянки чудові дівочі.

Ще маревом легким над нами витає
Блакитна весняная мрія,
А в серці розкішно цвіте-процвітає
Злотистая квітка – надія.

На крилах фантазії думки літають
В країну таємної ночі,
Там промінням грають, там любо так сяють
Лагідні веснянії очі.

Там ясні зорі і тихії квіти
Єднаються в дивній розмові,
Там стиха шепочуть зеленії віти,
Там гімни лунають любові.

І квіти, і зорі, й зеленії віти
Проводять розмови кохані
Про вічну силу весни на сім світі,
Про чари потужні весняні.

Si (Settina²³)

Сім струн я торкаю, струна по струні,
Нехай мої струни лунають,
Нехай мої співи літають
По рідній коханій моїй стороні.
І, може, де кобза знайдеться,
Що гучно на струни озветься,

²² Ноктюрн (*итал.*).

²³ Назва строфи на сім рядків (*итал.*).

На струни, на співи мої негучні.
І, може, заграє та кобза вільніше,
Ніж тихії струни мої.
І вільнії гуки її
Знайдуть послухання у світі пильніше;
І буде та кобза – гучна,
Та тільки не може вона
Лунати від струн моїх тихих щиріше.

[1890]

До мого фортепіано

Елегія

Мій давній друже! мушу я з тобою
Розстатися надовго... Жаль мені!
З тобою звикла я ділитися журбою,
Вповідувать думки веселі і сумні.

То ж при тобі, мій друже давній, вірний,
Пройшло життя дитячеє моє.
Як сяду при тобі я в час вечірній,
Багато спогадів тоді встає!

Картина повстає: зібравсь гурточок,
Провадить речі, і співа, й гука,
На клавішах твоїх швидкий, гучний таночок
Чиясь весела виграва рука.

Та хто се плаче там, в другій хатині?
Чиє ридання стримане, тяжке?..
Несила тугу криєть такий малій дитині,
Здавило серце почуття гірке.

Чого я плакала тоді, чого ридала?
Тоді ж кругом так весело було...
Ох, певне, лихо серцем почувала,
Що на мене, мов хмара грізна, йшло!

Коли я смуток свій на струни клала,
З'являлась ціла зграя красних мрій,
Веселкою моя надія грала,
Далеко линув думок легкий рій.

Розстаємось надовго ми з тобою!
Зостанешся ти в самоті німій,
А я не матиму де дітися з журбою...
Прощай же, давній, любий друже мій!

[15 марта [18]90 р.]

Із циклу «Мелодії»

* * *

Нічка тиха і темна була.
Я стояла, мій друже, з тобою;
Я дивилась на тебе з журбою,
Нічка тиха і темна була...

Вітер сумно зітхав у саду.
Ти співав, я мовчазна сиділа,
Пісня в серці у мене бриніла;
Вітер сумно зітхав у саду...

Спалахнула далека зірниця.
Ох, яка мене туга взяла!
Серце гострим ножем пройняла...
Спалахнула далека зірниця...

* * *

Горить моє серце, його запалила
Гаряча іскра палкого жалю.
Чому ж я не плачу? Рясними сльозами
Чому я страшного вогню не заллю?

Душа моя плаче, душа моя рветься,
Та сльози не ринуть потоком буйним,
Мені до очей не доходять ті сльози,
Бо сушить їх туга вогнем запальним.

Хотіла б я вийти у чистеє поле,
Припасти лицем до сирії землі
І так заридати, щоб зорі почули,
Щоб люди вжахнулись на сльози мої.

* * *

Стояла я і слухала весну,
Весна мені багато говорила,
Співала пісню дзвінку, голосну

То знов таємно-тихо шепотіла.

Вона мені співала про любов,
Про молодощі, радощі, надії,
Вона мені переспівала знов
Те, що давно мені співали мрії.

Перемога

Довго я не хотіла коритись весні,
Не хотіла її вислухати,
Тії речі лагідні, знадні, чарівні
Я боялась до серця приймати.

«Ні, не клич мене, весно, – казала я їй, –
Не чаруй і не ваб надаремне.
Що мені по красі тій веселій, ясній?
В мене серце і смутне, і темне».

А весна гомоніла: «Послухай мене!
Все кориться міцній моїй владі:
Темний гай вже забув зимування сумне
І красує в зеленім наряді;

Темна хмара озвалася громом гучним,
Освітилась огнем блискавиці;
Вкрилась темна земля зіллям#рястом дрібним;
Все кориться мені, мов цариці;

Хай же й темнеє серце твоє оживе
І на спів мій веселий озветься,
Бо на нього озвалося все, що живе,
В тебе ж серце живе, бо ще б'ється!»

Тихо думка шепоче: «Не вір тій весні!»
Та даремна вже та осторога, –
Вже прокинулись мрії і співи в мені...
Весно, весно, – твоя перемога!

14. V.1893

До музи

Прилинь до мене, чарівнице мила,
І запалай зорею надо мною,
Нехай на мене промінь твій впаде,

Бо знов перемогла мене ворожа сила,
Знов подолана я, не маю сил до бою, —
Я не журюсь, я знала — се прийде.
Спокійна я, боротися не хочу.
В душі у мене інші бажання:
Я тільки думкою на світі буду жити,
Я хочу слухать річ твою урочу
І на своїм чолі твоє сіяння
Почув бажаю хоч єдину мить.

13. I. 1894

* * *

То була тиха ніч чарівниця,
Покривалом спокійним, широким
Простелилась вона над селом,
Прокидалась край неба зірниця,
Мов над озером тихим, глибоким
Лебідь сплескував білим крилом.
І за кожним тим сплеском яскравим
Серце кидалось, розпачем билось,
Замирало в тяжкій боротьбі.
Я змаганням втомилась кривавим,
І мені заспівати хотілось
Лебединую пісню собі.

Давня весна

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Все ожило, усе загомоніло —
Зелений шум, веселая луна!
Співало все, сміялось і бриніло,
А я лежала хвора й самотна.

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона, ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,

Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

1894 року.

Із циклу «Невільничі пісні»

* * *

І все-таки до тебе думка лине,
Мій занапащений, нещасний краю!
Як я тебе згадаю,
У грудях серце з туги, з жалю гине.

Сі очі бачили скрізь лихо і насилля,
А тяжчого від твого не видали,
Вони б над ним ридали,
Та сором сліз, що ллються від безсилля.

О, сліз таких вже вилито чимало, —
Країна ціла може в них втопитись;
Доволі вже їм литись, —
Що сльози там, де навіть крові мало!

1895

Хвилина розпачу

О горе тим, що вроджені в темниці!
Що глянули на світ в тюремнеє вікно.
Тюрма — се коло злої чарівниці,
Ніколи не розіб'ється воно.

О горе тим очам, що звикли бачить зроду
Каміння сіре, вогкий мур цвілий!
Їм сірим здасться все, як небо у негоду,
І світ, немов тюремний двір малий.

О горе тим рукам, що звикли у неволі
Носить кайдани ржаві та важкі,
На волю вирвуться, і там бридкі мозолі
Їм нагадають, хто вони такі.

О горе тим, що мають душу чесну!
Коли вони ще вірять у богів,
Благати мусять силу ту небесну:
«Пошли нам, Боже, чесних ворогів!»

О горе нам усім! Хай гине честь, сумління,

Аби упала ся тюремная стіна!
Нехай вона впаде, і зрушене каміння
Покриє нас і наші імена!

16. IX.1896

* * *

О, знаю я, багато ще промчить
Злих хуртовин над головою в мене,
Багато ще надій із серця облетить,
Немов од вихру листячко зелене.

Не раз мене обгорне, мов туман,
Страшного розпачу отрутнеє дихання,
Тяжке безвір'я в себе, в свій талан
І в те, що у людей на світі є призначення.

Не раз в душі наступить перелом,
І очі глянуть у бездонну яму,
І вгледжу я в кохання над чолом
Строкату шапку блазня або пляму.

Не раз мій голос дико залуна,
Немов серед безлюдної пустині,
І я подумаю, що в світі все мана
І на землі нігде нема святині.

І, може, приведуть не раз прокляті дні
Лихої смерті грізную примару,
І знову прийдеться покинутій мені
Не жити, а нести життя своє, мов кару.

Я знаю се і жду страшних ночей,
І жду, що серед них вогонь той загориться,
Де жевріє залізо для мечей,
Гартується ясна і тверда криця.

Коли я крицею зроблюсь на тім вогні,
Скажіть тоді: нова людина народилась;
А як зломлюсь, не плачте по мені!
Пожалуйте, чому раніше не зломилась!

16. IX.1896

* * *

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здійма вражі голови з плеч?

Ти моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова,
Тільки ж ти кров з мого серця проллеш,
Вражого ж серця клинком не проб'єш...

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту,
Потім її почеплю при стіні
Іншим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.

Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброе моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

25. XI.1896

Slavus – sclavus²⁴

Слов'янщина! – який величний гук,
Який широкий і містично темний.
І скільки літ і як багато рук
Для неї будували храм таємний.
Посеред храму п'єдестал звели,
І статую поставили на ньому,
І вид, немов Ізіді, зап'яли
Покровом щільним ідоліві своєму.
Стоїть таємна статуя давно,
Час тихо упливає рік за роком,
І досі ще нікому не дано
В лице їй глянути одважним оком.
А що ж величної Слов'янщини сини,
Німої матері проречистії діти,
Між людьми чим прославились вони?
Чим похвалитись їм, з чого радіти?
Дивіться: з них кожний як один,
Що світ би здержав на плечах здорових,
Міцний, як дуб кремезний, слов'янин
Покірно руки склав в кайданах паперових
Та раз у раз поклони низькі б'є
Перед стовпом, короною вінчанним,
Порфірою укритим; стовп той є
По праву спадщини царем названий.
І кожний весь в крові, в сльозах його лице,
Троїстая нагайка тіло крає,
А він, ховаючись, плете сильце
І братові під ноги простирає.
Колись, бувало, сильний чуженин
Слов'ян-рабів виводив на майдани, –
Тепер, куди не глянь, усюди слов'янин
На себе самохіть кладе кайдани,
І кажуть всі: варт віл свого ярма,
Дивіться, як покірно тягне рало!
Ні, ймення слов'янина не дарма
Синонімом *раба* між людьми стало!

* * *

...Так прожила я цілу довгу зиму.

²⁴ Слов'янин – раб (лат.).

Зима минула, і весна настала, –
Для мене все однакова пора.
Мій час пливе собі так тихо-тихо,
Як по ставку пливе листок сухий.
Чудне життя... якби часами серце
Живим жалем і болем не проймалось,
Не знала б я, чи справді я живу,
Чи тільки мріється мені життя крізь сон.
Стіни чотири тісно оточили
Мене навколо: се ж увесь мій світ.
Там, за вікном, я чую, світ інакший
Шумить-гуде, веде свою розмову.
І туркіт повозів, і людські голоси,
Дзвінки трамваїв, гомін паровозів
Зливаються в одну тремтячу ноту,
Мов трéмолу великої оркестри.
І день і ніч гуде ота музика.
Який шумливий світ там за вікном!
Та я його не бачу. Тільки й видко
Мені з вікна шматок різьби на брамі
Та ще тополю із міського саду,
Крізь неї часом зіронька світила.
Ще видко неба стільки, що в вікні.
Тепер я знаю, що весна надворі,
Бо соловейки здалека щебечуть,
Лунає гомін листя молодого,
І крізь тополю вже зорі не видко.
Раніш я знала, що була зима,
Бо миготіли за вікном сніжинки
Та срібні візерунки на шибках.
Оце мені уся пори признака...
І жаль мені, і думаю я з жалю:
Та чи не так, як от тепер весну,
Я бачила кохання, й молодощі,
І все, чим красен людський вік убогий?
Те все було, та тільки за вікном.

25. IV.1897

Романс

Не дивися на місяць весною, —
Ясний місяць наглядач цікавий,
Ясний місяць підслухач лукавий,
Бачив він тебе часто зі мною
І слова твої слухав колись.
Ти се радий забудь? Не дивись,
Не дивися на місяць весною.

Не дивись на березу плакучу, —
На березі журливеє віття
Нагадає тобі лихоліття,
Нагада тобі тугу пекучу,
Що збратала обох нас колись.
Ти се радий забудь? Не дивись,
Не дивись на березу плакучу.

2. II.1897

Забута тінь

Суворий Дант, вигнанець флорентійський,
Встає із темряви часів середньовічних.
Як ті часи, такі й його пісні,
Він їх знайшов в містичнім темнім лісі,
Серед хаосу дивовижних марищ.
Чий дух одважився б іти за ним блукати
По тій діброві, якби там між терням
Квітки барвисті вічні не цвіли?
Зібрав співець мистецькою рукою
Оті квітки і сплів їх у вінок,
Скупав його в таємних водах Стіксу,
Скропив його небесною росою
І положив на ранню могилу
Вродливій Беатріче Портінарі,
Що раз колись до нього усміхнулась,
А в другий раз пройшла, не глянувши на нього,
А в третій раз на неї він дивився,
Коли вона в труні лежала нерухома.
Вона була для нього наче сонце,
Що світло, радощі й життя дає,
Не знаючи, кому дає ті дари.
І хоч зайшло те сонце променисте,
Він не забув його ні в темряві понурій,
Ані при хатньому багатті привітному,
Ні на землі, ні в пеклі, ні в раю
Він не забув своєї Беатріче.
Вона одна в піснях його панує,
Бо в тій країні, де він жив душею,
Він іншої дружини не знайшов.
Він завітчав її вінцем такої слави,
Якою ні одна з жінок ще не пишалась.
Безсмертна пара Данте й Беатріче,
Потужна смерть не розлучила їх.
Навіщо ж ти, фантазіє химерна,
Мені показуєш якусь убогу постать,
Що стала поміж їх, немов тремтяча тінь,
Мов сон зомлілої людини, – невиразна?
Нема на ній вінця, ні ореолу,
Її обличчя вкрите покривалом,
Немов густим туманом. Хто вона?
Тож ні один співець її не вславив
І ні один митець не змалював;
Десь там, на дні історії, глибоко
Лежить про неї спогад. Хто вона?
Се жінка Дантова. Другого ймення

Від неї не залилось, так, мов зроду
Вона не мала власного імення.
Ся жінка не була провідною зорею,
Вона, як вірна тінь, пішла за тим,
Хто був проводарем «Італії нещасній».
Вона ділила з ним твердий вигнання хліб,
Вона йому багаття розпалила
Серед чужої хати. І не раз
Його рука, шукаючи опори,
Спиралась на її плече, запевне;
Їй дорога була його співецька слава,
Але вона руки не простягла,
Аби хоч промінь перейнять єдиний;
Коли погас огонь в очах співецьких,
Вона закрила їх побожною рукою.
Так, вірна тінь! А де ж її життя,
Де ж власна доля, радощі і горе?
Історія мовчить, та в думці бачу я
Багато днів смутних і самотних,
Проведених в турботному чеканні,
Ночей безсонних, темних, як той клопіт,
І довгих, як нужда, я бачу сльози...
По тих сльозах, мов по росі перлистій,
Пройшла в країну слави – Беатріче!

25. X.1898

Прокляття Рахілі (Апокриф)

*«Чутно крик в Рамі, великий плач і скарга, Рахіль плаче по дітях
своїх і не може потішитись, бо їх немає».*
(Єв. Матв. 11, 18)

З'явилося нове світло в світі,
У Віфлеємі, в тихому селі,
І засвітилася у темному блакиті
Нова зоря, щоб і старі, й малі
Дорогу знали до свого месії,
Малого сина вбогої Марії.
Пішли усі поклон йому віддати –
Волхви, царі і вбогі пастухи,
Втішалася обрана Богом мати,
Сповнялась материнської пихи,
Святої гордості, що кожна мати має,
Як на руках своє дитя тримає,
Бо кожній матері дитя її месія,
Давно сподівана і справджена надія.
О матері! щасливі тричі ви,
Коли про вашу любую дитину
Не дбають ні царі, ні мудрії волхви,
Коли нова зоря очей не вабить сину,
Тоді не треба кидати господи
І йти на безвість у далекий край,
Щоб рятувати від лютої пригоди
Свою дитину, свій єдиний рай,
Так, як Марія сина рятувала,
Свій скарб єдиний, скарб той світовий,
Що сила темная на страту роковала,
Бажаючи вгасить вогонь новий.
Вночі зібралася мала родина
І подалась в пустиню крадькома,
В пустиню їх зоря провадила сама,
Оберігала їх сторожа янголина,
Безлюднії шляхи пісковаті білили,
По них вигнанці йшли замислені, самі,
Як мрії, крила янголів летіли,
А винокол був схований у тьмі...
Шука месію Ірод в Палестині,
І ллється кров, як навесні вода,
Так падає дитина по дитині,
Як з дерева роса тремтячая спада.
Скрізь голосіння, плач і крик великий,

Риданням Іудея пойнялась,
В Шеолі темному озвався гомін дикий,
І давня Рахіль із гроба підвелась,
По дітях страчених вона ридає,
Марою білою до трупів припадає,
Прокляття, скарги, мов пожежі дим,
Знялись до неба. Вчув їх Елогім
І посланця свого послав він до Рахілі.
Із неба злинув Серафим зорею,
Наметом засіяли крила білі,
Як, потішаючи, схилився він над нею.

Серафим:

Вгамуйся, бідна мати, не ридай!
Нехай тобі сіяє так надія,
Як та зоря нова. Рахіль, згадай:
«З Єгипту має вам прийти месія».
Радій, Рахіль, Ізраїль оживе,
Месія дасть йому життя нове!

Рахіль:

Радіти, кажеш ти? мені радіти?
О Серафим! у вас на небесах
Не плачуть матері і не вмирають діти,
Вам невідомий смерті страх.
Месія! що йому до нашої недолі?
Він пан землі, безсмертний Божий Син.
Мої сини в понурому Шеолі,
Не вернеться вже звідти ні один.
Ніхто їх звідти визволить не може, –
Важкий, холодний сон наліг на груди їм...
Ягв́е, страшний Ягв́е! Таємний Елогім!
Адонаї-Шаддаї, грізний Боже!
До тебе я за помстою вдаюсь,
Тобі я, тінь ображена, молюсь!
Ніхто не може літери змінити
Твоїх міцних одвічних установ,
Чотирнадцять колін заледве може змити
Пролитую безвинно людську кров, –
Дивись, тепер її пролито ціле море
Для того, щоб живим зоставсь один!
За кров дітей моїх, за материне горе
Нехай заплатить сей, Марії син!
Бо коли ні, то в день Страшного Суду

На Йосафатовій долині стану я
І перед зборищем мерців волати буду:
Себе суди, неправий судія!..

Поблід від жалю ясний Серафим
І тихо знявся мовчазний угору,
Закривши вид крилом сяючим своїм.
Рахіль стояла посеред простору,
Неначе стовп могильний... Чорна мла
Тремтіла й никла під зорею Сходу,
Що ясне й тихе проміння лила,
Немов живущу і цілющу воду.
На зірку глянула з ненавистю Рахіль,
Блідії руки здійняла з грізьбою:
«Гори, проклята зірко! на сто миль
Марії й синові освічуй путь собою.
Маріє, радуйся! твій син, твоя любов,
Живий, у захисті, та прийде та година,
Даремне згине так твоя дитина,
Як сі мої нащадки. Кров за кров!»

* * *

Як я люблю оці години праці,
Коли усе навколо затиха
Під владою чаруючої ночі,
А тільки я одна неподоланна
Врочистую одправу починаю
Перед моїм незримим олтарем.
Летять хвилини – я не прислухаюсь.
Ось північ вдарила – найкращий праці час, –
Так дзвінко вдарила, що стрепенулась тиша
І швидше у руках забігало перо.
Години йдуть – куди вони спішаться?
Мені осіння ніч короткою здається,
Безсоння довге не страшне мені,
Воно мені не грозить, як бувало,
Непевною і чорною рукою,
А вабить лагідно, як мрія молода.
І люблю так, і серце щастям б'ється,
Думки цвітуть, мов золоті квітки.
І хтось немов схиляється до мене,
І промовляє чарівні слова,
І полум'ям займається від слів тих,
І блискавицею освічує думки.
Передсвітом чорніє ніч надворі,
І час гасити світло, щоб його

Не засоромив день своїм сіянням,
Погасне світло; та палають очі,
Аж поки досвітки в вікно тихенько
Заглянуть сивими очима і всі речі
Почнуть із темряви помалу виступати,
Тоді мене перемагає сон.
А ранком бачу я в своїм свічаді
Бліде обличчя і блискучі очі,
А в думці, мов тривога, промайнуть
В дитячих літах чутиї легенди
Про перелесника. Розказує, бувало,
Стара бабуся нам, маленьким дітям:
«Була собі колись дівчина необачна...»
Про необачну дівчину, що довго
За кужелем сиділа проти свята,
І не молилася, й на дзвони не вважала,
І спати не лягала, от за те
До неї уночі з'являвся перелесник,
Не дьяволом з'являвся, не марою,
Спадав летючою зорею в хату,
А в хаті гарним парубком ставав,
Облесливим – речами і очами.
Він їй приносив дорогі дарунки,
Стрічки коштовні й золоті квітки.
Він дівчину квітчав, і молодого
Своєю називав, і коси розплітав їй,
Речами любими затроював їй серце
І поцілунками виймав із неї душу.
На ранок, як співали треті півні,
Зникав той перелесник, а дівчина
Уквітчана, убрана засипала
Камінним сном. А потім цілий день
Бліда ходила, мов яка сновида,
І тільки ждала, щоб настала ніч,
Щоб з перелесником стояти на розмові,
А тим розмовам був лихий кінець...
«А хто ж був перелесник той, бабуся?» –
Питала я в старої, та вона
Хрестилась тільки завжди і казала:
«Та не при хаті й не при малих дітях,
Не при святому хлібові казати.
Не згадуй проти ночі, бо присниться!»
Так, я тебе послухала, бабуся,
Не згадую ніколи проти ночі
Про перелесника, моє свічадо тільки
Нагадує мені про нього вдень.

19. X.1899

* * *

Талого снігу платочки сивенькії,
дощик дрібненький, холодний вітрець,
проліски в рідкій травиці тоненькії,
се була провесна, щастя вінець?

Небо глибокеє, сонце ласкавеє,
пурпур і злото на листі в гаю,
пізніх троянд процвітання яскравеє
осінь віщує – чи то ж то мою?

Що ж, хай надходить! мене навіть радує
душного літа завчасний кінець;
провесни тільки нехай не нагадує
дощик дрібненький, холодний вітрець!

11. VIII.1900

* * *

Де поділися ви, голоснії слова,
що без вас моя туга німа?
Розточилися ви, як весняна вода
по ярах, по байраках, по балках.
Чом не станете ви, як на морі вали,
не гукнете одважно до неба,
не заглушите туги прибоєм гучним,
не розіб'єте смутку моєї душі
міцним напрасним натиском бурі?
Я не на те, слова, ховала вас
і напоїла крів'ю свого серця,
щоб ви лилися, мов отрута млява,
і посідали душі, мов іржа.
Промінням ясним, хвилями буйними,
прудкими іскрами, летючими зірками,
палкими блискавицями, мечами
хотіла б я вас виховать, слова!
Щоб ви луну гірську будили, а не стогін,
щоб краями, та не труїли серце,
щоб піснею були, а не квилінням.
Вражайте, ріжте, навіть убивайте,
не будьте тільки дощиком осіннім,
палайте чи паліть, та не в'яліть!

26. VIII.1900

Віче

Ще старість не прийшла, а все минуле
не раз мені стає перед очима,
і я дивлюсь так пильно, мов боюся,
що більш мені не прийдеться побачить
того садочка спогадів моїх,
що міниться барвистими квітками
при світлі мрій, мов при західнім сонці.
Ось і тепер повстав дитячий спогад
і кличе, й вабить: глянь на мене ще раз!

В дворі старого замчища-руїни
зібрались ми на віче, все поважні,
учені голови, гладенькі й кучеряві,
і віком не малі – якби зложити
літа усіх, либонь, століття вийшло б!
Ми всі були на зборах, всі дванадцять.
Обачні люди, тямили ми добре,
що ми живем у небезпечний час:
поставили сторожу біля брами, –
як хто надійде, щоб давала гасло, –
і раду радили. Таємне товариство
ми закладали, і ніхто з «великих»
до нього доступу не мусив мати.
Зложили всі обітницю врочисту
ховати таємницю до загину.

Яка ж була мета у товариства?
«Мета?» – «великі» вже б не обійшлися
без сього слова, ми ж були щиріші:
в нас не було мети. Було завзяття,
одвага, може, навіть героїзм,
і з нас було доволі. Ще ж до того
була в гурті маленька Жанна д'Арк:
тоненька, блідолиця, голосочок
бринів, немов дзвінок, її очиці
блакитні блискавиці розсипали,
злотистеє волосся розвівалось,
мов орифлама. В нас її вважали
за речницю великої снаги.
Вона сиділа в замковій бойниці,
неначе в ніші, і навколо неї
було ще досить неба весняного
в тій рамці кам'яній; західне сонце
вінцем її голівку червонило.
Вона держала слово, і багато

великих слів у ньому поміщалось:
братерство, рівність, воля, рідний край...
Так, так, те все було. А далі слово
змінилося у спів, і вся громада
до дзвінкої промови прилучилась.
О, то були такі «червоні» співи,
яких, либонь, не чув старезний замок
і в ті часи, коли червона кров
йому красила тверді, сиві мури.
«Гартовані ножі» були в тих співах,
а в серці у співців була любов
до тих «великих», що були малими
на бенкеті життя. Летів той спів
геть за зубчаті стіни і котився
зеленими моріжками до річки,
немов хотів поплисти за водою
до вбогих сел, що мріли навкруги...

Зубчата тінь від замкового муру
все довшала, а далі й двір покрила.
В бойниці небо стало темно-синім,
не стало вже червоного віночка
на голові малої Жанни д'Арк,
а ми співали... Раптом наша варта
нам гасло подала: «Гуси, додому,
вовк за горою!» – Все затихло миттю:
«великі» йшли!.. Під муром притаївшись,
ми бачили, як постаті незграбні,
хитаючись та пишучи «мисліте»,
блукали по замковому дворі, –
«великі» йшли з веселої беседи.
Ой, видко, шлях був довгий та трудний,
либонь, їм там судилось ночувати...

Таємне віче розійшлось таємно:
скрадалися ніжки маленькі тихо
у темряві; ніхто не озивався:
ручки стискались мовчки на прощання;
за брамою всі різно подались...

Де ви, мої товариші колишні?
Ми розійшлися, мов стежки по лісі.
Чи ви коли ще згадуєте замок
і всі ті речі, співи, таємниці?
Чи, може, вам – «великим», мудрим людям
тепер уже не до дитячих мрій?..

10. VIII.1901

* * *

Твої листи завжди пахнуть зов'язими трояндами, ти, мій бідний, зів'язий квіте! Легкі, тонкі пахощі, мов спогад про якусь любов, минулу мрію. І ніщо так не вражає тепер мого серця, як сії пахощі, тонко, легко, але невідмінно, невідборонно нагадують вони мені про те, що моє серце віщує і чому я вірити не хочу, не можу. Мій друже, любий мій друже, створений для мене, як можна, щоб я жила сама, тепер, коли я знаю інше життя? О, я знала ще інше життя, повне якогось різкого, пройнятого жалем і тугою щастя, що палило мене, і мучило, і заставляло заламувати руки і битись, битись об землю, в дикому бажанні згинувати, зникнути з цього світу, де щастя і горе так божевільно сплелись... А потім і щастя, і горе обірвались так раптом, як дитяче ридання, і я побачила тебе. Я бачила тебе і раніше, але не так прозоро, а тепер я пішла до тебе всею душею, як сплакана дитина іде в обійми того, хто її жалує. Се нічого, що ти не обіймав мене ніколи, се нічого, що між нами не було і спогаду про поцілунки, о, я піду до тебе з найщільніших обіймів, від найсолодших поцілунків! Тільки з тобою я не сама, тільки з тобою я не на чужині. Тільки ти вмієш рятувати мене від самої себе. Все, що мене томить, все, що мене мучить, я знаю, ти здіймеш своєю тонкою тремтячою рукою, – вона тремтить, як струна, – все, що тьмарить мені душу, ти проженеш променем твоїх блискучих очей, – ох, у тривких до життя людей таких очей не буває! Се очі з іншої країни...

Мій друже, мій друже, нащо твої листи так пахнуть, як зів'язі троянди?

Мій друже, мій друже, чому ж я не можу, коли так, обливи рук твоїх, рук твоїх, що, мов струни, тремтять, своїми гарячими слізьми?

Мій друже, мій друже, невже я одинока згину? О, візьми мене з собою, і нехай над нами в'януть білі троянди!

Візьми мене з собою.

Ти, може, маєш яку іншу мрію, де мене немає? О дорогий мій! Я створю тобі світ, новий світ нової мрії. Я ж для тебе почала нову мрію життя, я для тебе вмерла і воскресла. Візьми мене з собою. Я так боюся жити! Ціною нових молодощів і то я не хочу життя. Візьми, візьми мене з собою, ми підемо тихо посеред цілого лісу мрій і згубимось обоє помалу, вдалині. А на тім місці, де ми були в житті, нехай троянди в'януть, в'януть і пахнуть, як твої любі листи, мій друже...

Крізь темряву у простір я простягаю руки до тебе: візьми, візьми мене з собою, се буде мій рятунок. О, рятуй мене, любий!

І нехай в'януть білі й рожеві, червоні й блакитні троянди.

7. XI.1900

* * *

Все, все покинуть, до тебе полянуть,
Мій ти єдиний, мій зламаний квіте!
Все, все покинуть, з тобою загинуть,
То було б щастя, мій згублений світе!

Стать над тобою і кликнуть до бою
Злую мару, що тебе забирає,
Взять тебе в бою чи вмерти з тобою,
З нами хай щастя і горе вмирає.

[16.XI.1900]

* * *

Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти,
Так міцно, щільно, і закрить од світа,
Я не боюсь тобі життя одняти,
Ти будеш, мов руїна, листом вкрита.

Плющ їй дає життя, він обіймає,
Боронить від негоди стіну голу,
Але й руїна стало так тримає
Товариша, аби не впав додолу.

Їм добре так удвох, – як нам з тобою, –
А прийде час розсипатись руїні, –
Нехай вона плюща сховає під собою.
Навіщо здався плющ у самотині?

Хіба на те, аби валятись долі
Пораним, пошарпанім, без сили
Чи з розпачу повитись на тополі
І статися для неї гірш могили?

[16.XI.1900]

* * *

Я бачила, як ти хиливсь додолу,
Пригнічений своїм важким хрестом,
Ти говорив: «Я втомлений... так, справді...
Я дуже втомлений... Боротися? Навіщо?
Я самотній і... нема вже сили...»
Ти говорив так просто і спокійно,
Щось в голосі тремтіло, мов сльоза,
Та полиском сухим світилися очі, –
Як завжди... Я стояла біля тебе,
Не зважилась ані за руку взяти,
Ані схилитися до твого чола,
Ані тебе підвести... Я дивилась,
Як ти хилився під своїм хрестом...
...І потім довго я дивилася на тебе,
Тоді, як ми з тобою розлучились.
Тоді, як тільки образ твій, мій друже,
Привиджувавсь мені в безсонні ночі,
Все голос твій бринів: «Я втомлений... так,

справді...»
І брала я тоді паперу картку білу,
Хотілося мені зібрати тії сльози,
Що в голосі бриніли невидимо.
Колись отак, – розказує легенда, –
Хустиною святая Вероніка
Зібрать хотіла сльози й піт Христа.
Та на хустині замість поту й сліз
Зостався образ у вінці терновім
Того, хто впав знебулий під хрестом.
О, кожний раз, як я збирала сльози
Твої, мій друже, на папір біленький,
Я бачила те чудо Вероніки...

18. XI.1900

* * *

То, може, станеться і друге диво
Євангельське? Прийду, як Магдалина,
Тобі віддять остатнюю послугу,
І саме в ту хвилину, як у тузі
Я буду гірко плакати, що навіки
Тебе втратила, – раптом я побачу,
Що ти воскрес і просіяв від слави
Життя нового і нових надій.
І я впаду в нестямі на коліна,
І руки простягну до тебе, і на ймення
Тебе покличу вголос... Але ти?
Що скажеш ти тоді? Чи, може, й ти
Пошлеш мене веселу звістку дати
Твоїм забутилим і потайним друзям,
Що тричі одрікалися від тебе?
І поки я, не тямлячись від щастя,
Носитиму по людях любов провість,
Ти підеш панувати в нову країну слави
І на землі збудуєш рай новий
Для себе і для тих, кого покличеш.
Чи буде ж місце там для Магдалини?
Однаково, аби вчинилось диво!

18. XI.1900

* * *

Уста говорять: «він навіки згинув!»
А серце каже: «ні, він не покинув!»

Ти чуєш, як бринить струна якась тремтяча?
Тремтить-бринить, немов сльоза гаряча,
Тут в глибині і б'ється враз зі мною:
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

Так завжди, чи в піснях забути хочу муку,
Чи хто мені стискає дружньо руку,
Чи любая розмова з ким ведеться,
Чи поцілунок на устах озветься,
Струна бринить лагідною луною:
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

Чи я спущусь в безодні мрій таємні,
Де постаті леліють ясні й темні,
Незнані й знані, і наводять чари,
І душу опановують примари,
А голос твій бринить, співа з журбою:
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

Чи сон мені склепить помалу вії,
Покриє очі втомлені від мрії,
Та крізь важкі, ворожії сновиддя
Я чую голос любого привида,
Бринить тужливо з дивною журбою:
«Я тут, я завжди тут, я все з тобою!»

І кожний раз, як стане він бриніти,
Тремтять в моєму серці тії квіти,
Що ти не міг їх за життя зірвати,
Що ти не хтів їх у труну сховати,
Тремтять і промовляють враз зо мною:
«Тебе нема, але я все з тобою!»

Kimpolung, 7.VI.1901

* * *

«Квіток, квіток, як можна більше квітів
І білого серпанку на обличчя,
Того, що звуть ілюзією...» Боже!
Як часто ті слова вчуваються мені
Посеред ночі: «Квітів, безліч квітів!
Я ж так любив красу!...» Мій бідний друже,
Я принесла тобі всі квіти, що дала
Скупа весна твого скупого краю,
Я всі зібрала і в труну вложила,
Всю ту весну убогу поховала.
Ти спиш в землі між мертвими квітками,

І страшно думати мені про них
І про твій сон, я краще знов укрию
Серпанками ілюзії твій сон,
Щоб не чіпав страшних містерій смерті;
Я досить слухала її прелюдій,
Вони мені морозили всю кров,
Вони мене у камінь обертали;
Я досі того вимовить не можу,
Чого мене навчила пісня смерті.
Ні, ні, мій друже, спи спокійно, спи,
Я не скажу нікому слів таємних.
Квіток просив ти? дам тобі їх більше,
Ніж та ворожая весна дала,
Весна та люта, що тебе забрала.
Я дам живих квіток, зрошу їх кров'ю,
І заблищать вони, немов рубіни, –
Не так, як ті бліді, убогі квіти
Весни лихої, – і не будуть в'януть,
І в землю не підуть, і не умруть,
І ти знов оживеш в вінку живому
Живих квіток; ілюзії серпанок,
Серпанок мрій моїх тебе скрасить,
Та не закриє, будеш ти сіяти,
Як промінь сонця в мареві легенькім,
Що стелеться по золотому полі.
Нехай собі минає рік за роком,
Нехай мій вік уплине за водою,
Ти житимеш красою серед квітів,
Я житиму сльозою серед співів.

7. VI.1901

* * *

Ні, ти не вмирати, ти щастя похорониш
під білим покривом несправджених надій,
кристалі сліз над ним порозсипаєш,
убрані в іскри любих, марних мрій;

І буде спати щастя, мов царівна,
що на скляній горі знайшла труну,
життя ж твоє, мов нитка, довга, рівна,
протягнеться кудись удалину.

І часто ти безсонними ночами
до любої труни шукатимеш стежок
і сльози литимеш старечими очами, –
від них сріблом горітиме сніжок.

Коли ж, утомлена блуканням самотнім,
на сніговій постелі ляжеш ти,
щоб більш не встати, перед сном глибоким
останню мрію вгледеш:

Ось іти
зібрався лицар молодий в дорогу,
на гору *ту* скляну, де щастя спить,
в душі несе і віру, і тривогу,
пустеля перед ним, як жар, горить.

Він без дороги йде все цілиною,
з усмішкою твої стежки мина,
і бачиш ти, що він вже під горою,
де спить твоя царівна чарівна.

Він на горі єдиним поцілунком
розбив труну і щастя оживив,
отим єдиним, легким подарунком
навік царівну горду покорив,
і взяв її на руки, мов дитину,
і весело у замок свій поніс,
за ними йшла весна, і всю долину
покровив квіток весняних цілий ліс.

Квітки цвітуть, і золотом багряним,
немов огнем, долина поїнялась,
співає щастя над своїм коханим,
і ні одна сльоза не пролилась.

А ти лежиш, і тіло самотнє
смертельний сон і холод обійма,
і мрія та про щастя яснооке
іде в туман, мов загадка німа...

27. VI.[1902]

* * *

Хто дасть моїм очам потоки сліз?
ні, нащо сльози, то ж не сніг нагірний,
а туга щонайглибша має литись
гіркими хвилями. Нагірний сніг ще може
розтати від проміння весняного,
в долину збігти джерелом раптовим,
а на верхів'ї, що біліло снігом,
віночок зацвіте рясних квіток.
А туга... се, як море: перекотить

всі хвилі, з краю в край, по цілім світі,
остатня хвиля пробіжить по сліду
найпершої, а перша дожене
остатню, і таким невинним колом,
без краю, без мети ітимуть хвилі
моєї туги... краще їх спинити...
Нагірний сніг, се жалощі твої.
Як тільки щастя сонечко пригріє
оті сніги, збіжать вони раптово
і принесуть остатній дар мені,
поринуть в течії моєї туги,
доллють її, повніше стане море,
і голосніше заривають хвилі...
А в серденьку твоєму цвіт весняний,
то білий, то рожевий, то червоний,
Віночком зацвіте, і той віночок
Заквітчає те щастя молоде,
що поцілунком визволяє серце.

...Чи тільки справді то сніги біліють?
А може, то розжоврілася туга,
як те залізо, що біліє біллю,
змінивши на страшнім вогні три барви?
І що, коли не загартує серця,
а спалить і спотворить пал страшний?
І що, коли замість віночка щастя
покривають серце плями від огню?
Ой, що ж тоді моє все море туги
проти сього невітського нещастя?
І чим мені залити той вогонь,
щоб не палив того серденька, – слізьми?
Чи, може, крів'ю? Так, вона твоя...
бо я готова сльози й кров віддати,
щонайчистішу кров, з самого серця,
щоб тільки пал вгасити і не дати
йому сплямити серця дорогого.
Ой, де ж воно, ото новеє щастя,
нехай засвітить, хай мені покаже,
чи то сніги, чи туги лютий пал.
Нехай тоді або доллється море,
або вже висохне. Тоді й пустиня
холодна й нерухома буде там,
де грала туга бурею живою,
і не стривожить жаль спокою смерті.

...Ні, мало і сліз тих, і слів, і думок,
і серця стискання, і болю, й ламання
у розпачі рук, і стогнання, і мук...
Одно застається – мовчання.

1. VII.1902

Дочка Ісфая

Пусти мене, мій батеньку, на гори,
Де ряст весняний золотом жаріє,
Де вітер цвіт в мигдалів обсипає, –
Хай він мене дощем рожевим скропить,
Оплаче цвітом молодість мою.

Там, кажуть, з гір усю країну видко, –
Нехай востаннє я побачу більше,
Ніж бачила за все життя коротке,
Хай стану ближче до ясного сонця,
Скажу йому: веселеє, прощай!

Пусти мене, мій батеньку, на гори!
Зберу всіх подруг, всіх моїх коханих,
Я ще ніколи так їх не любила,
Як от тепер востаннє, перед смертю.
Ми не слізьми заплачемо, – піснями
Веселе дівування пом'янем.

Я золотим квіткам віддам всі мрії,
А вітрові свою дівочу волю,
Мов пелюстки, осиплються бажання,
У світ пушу з піснями всі думки.

Хай я сама сирій землі належу, –
Віддай мене тому, кому обрік, –
А те, що я на горах заспіваю,
Належить сонцю, вітрові й весні;
Кров кане в землю, а воно полине...

Пусти мене, мій батеньку, на гори!
Не бійся ти, що з гір я не вернуся,
Що вже несила буде покидати
Хорошого весняного життя.
Ні! з гір прийду мовчазна і покірна,

Схилюсь, мов квітка, на жертковий камінь,
Бо знатиму: хоч би сто літ жила,
Такої пісні вже б не заспівала,
Життя такого більше не зазнала б,
Як в час прощання на горі високій.
Даруй мені, мій батеньку, той час!

Пусти мене, мій батеньку, на гори,
Коли ти хочеш, щоб твоя дитина

Одважно йшла на передчасну страту,
Очей в сльозах до гір не обертала
І з сонцем не прощалася риданням,
Тебе, людей і Бога не кляла!

[4.II.1904. Тифліс]

* * *

І ти колись боролась, мов Ізраїль,
Україно моя! Сам Бог поставив
супроти тебе силу невблаганну
сліпої долі. Оточив тебе
народами, що, мов леви в пустині,
рикали, прагнучи твоєї крові,
послав на тебе тьму таку, що в ній
брати братів не пізнавали рідних,
і в тьмі з'явився хтось непоборимий,
якийсь дух часу, що волав ворожо:
«Смерть Україні!»
— Та знялась високо
Богданова правиця, і народи
розбіглися, немов шакали ниці,
брати братів пізнали і з'єднались.
І дух сказав: «Ти переміг, Богдане!
Тепер твоя земля обітована».
І вже Богдан пройшов по тій землі
від краю і до краю. Свято згоди
між ним і духом гучно відбулося
в золотоверхім місті. Але раптом
дух зрадив. Знову тьма, і жах, і розбрат.
І знов настав єгипетський полон,
та не в чужій землі, а в нашій власній.
А далі розлилось червоне море,
і розділилося по половині,
і знов злилось до купи й затопило —
кого? Ой леле! Новий фараон
пройшов живий через червоне море,
але їздець і кінь пропав навіки.
Співай, радій, ненависна чужинко,
бий в бубни і лети в танок з нестяму,
кінь і їздець в червонім морі згинув,
тобі зостався спадок на покраси,
бо зносиш ти України клейноди,
святкуючи над нею перемогу.
Такий для нас був вихід із Єгипту,
немов потоп. Заграло та й усухло
Червоне море, висохло, й осталась

безрадісна пустиня після нього,
і став по ній блукать новий Ізраїль,
по тій своїй землі обітованій,
немов якась отара безпричальна.
З отарою блукали й пастухи,
вночі за тінню йшли, а вдень з вогнем.
Коли ж у їх з'являвся дух величний,
що вогняним стовпом палав у темі,
а вдень ішов, мов туча грізно-біла,
вони не вірили своїм очам,
і врозтіч розбігались манівцями,
і попадали ворогам в полон.
Чи довго ще, о Господи, чи довго
ми будемо блукати і шукати
рідного краю на своїй землі?
Який ми гріх вчинили проти духа,
що він зламав свій заповіт великий,
той, взятий з бою волі заповіт?
Так доверши ж до краю тую зраду,
розбий, розсій нас геть по цілім світі,
тоді, либонь, журба по ріднім краю
навчить нас, де і як його шукать.
Тоді покаже батько своєму сину
на срібне марево удалині
і скаже: «Он земля твого народу!
Борись і добувайся батьківщини,
бо прийдеться загинуть у вигнанні
чужою-чуженицею, в неслав'ї».
І, може, дасться заповіт новий,
і дух нові напише нам скрижалі.
Але тепер? як маємо шукати
своєму народові землю? хто розбив нам
скрижалі серця, духу заповіт?
Коли скінчиться той полон великий,
що нас зайняв в землі обітованій?
І доки рідний край Єгиптом буде?
Коли загине *новий* Вавілон?

10. IX.1904. Зелений Гай

* * *

I

Коли дивлюсь глибоко в любі очі,
в душі цвітуть якісь квітки урочі,
в душі квітки і зорі золотії,

а на устах слова, але не тії,
усе не ті, що мріються мені,
коли вночі лежу я у півсні.
Либонь, тих слів немає в жодній мові,
та цілий світ живе у кожному слові,
і плачу я й сміюсь, тремчу і млію,
та вголос слів тих вимовить не вмію...

II

Якби мені достати струн живих,
якби той хист мені, щоб грать на них,
потужну пісню я б на струнах грала,
нехай би скарби всі вона зібрала,
ті скарби, що лежать в душі на дні,
ті скарби, що й для мене таємні,
та мріється, що так вони коштовні,
як ті слова, що вголос невимовні.

III

Якби я всіми барвами владала,
то я б на барву барву накладала
і малювала б щирим самоцвітом,
отак, як сонечко пречисте літом,
домовили б проречистії руки,
чого домовить не здолали гуки,
І знав би ти, що є в душі моїй...
Ох, барв, і струн, і слів бракує їй...
І те, що в ній цвіте весною таємною,
либонь, умре, загине враз зо мною.

2. IX.1904, Тифліс

* * *

Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила,
Стільки безрадісних днів, стільки безсонних ночей,
А тепера я в тебе остатню надію вложила.
О, не згасни, ти, світло безсонних очей!

Мріє, не зрадь! Ти ж так довго лила свої чари
в серце жадібне моє, сповнилось серце ущертъ,

вже ж тепера мене не одіб'ють від тебе примари,
не зляка ні страждання, ні горе, ні смерть.

Я вже давно інших мрій відреклася для тебе.
Се ж я зрікаюсь не мрій, я вже зрікаюсь життя.
Вдарив час, я душею повстала сама проти себе,
і тепер вже немає мені вороття.

Тільки – життя за життя! Мріє, станься живою!
Слово, коли ти живе, статися тілом пора.
Хто моря переплив і спалив кораблі за собою,
той не вмере, не здобувши нового добра.

Мріє, колись ти літала орлом надо мною, –
дай мені крила свої, хочу їх мати сама,
хочу дихать вогнем, хочу жити твоєю весною,
а як прийдеться згинуть за теє – дарма!

3. VIII.1905

Драматургія Одержима

Драматична поема

I

Берег понад озером Гадаринським. Далеко на горизонті ледве мріють човни коло берега і чорніє люд, що хмарою заліг далекий берег.

Міріам, «одержима духом», в глибокій тузі блукає поміж камінням понад берегом, далі зіходить на шпиль скелі і дивиться не на берег, а в глибину пустелі, вона бачить там когось удалині.

Міріам Він там, він все сидить так нерухомо,
як те каміння, що навколо нього.
Над ним – мені здається, я те бачу, –
нависли думи хмарою важкою,
от-от з них стрілить ясна блискавиця
і цілий світ осяє. Ох, коли ж,
коли вона розіб'є темну хмару?
Хоч би мене убила блискавиця,
я прагну, прагну, щоб вона злетіла,
щоб хоч на мить чоло те просіяло.
Годівлю дав юрбі, тілам і душам,
всім дав спокій, а сам у сій пустелі
пасе думок отари незчисленні.
Нема їм впину, а йому спочинку...
Який він самотній, боже правий!
Невже йому не можна допомогти?
Невже він завжди буде самотній?
«Месія прийде в славі світ судити» –
так сказано в пророцтві, більш нічого.
І правда, й милосердя – все для світа,
а для Месії що? Чи тільки слава?
«Війна і звада, смерть, недуги зникнуть,
мир буде на землі і щастя в людях...»
А для Месії? – знову «слава в вишніх»?
І тільки слава? О, яка ж то кара
Месією, що світ рятує, бути!
Всім дати щастя і нещасним бути,
нещасним, так, бо вічно самотнім.
Хто міг би врятувати його самого
від самотини, від страшної слави?
(Пригнічена раптовою втомою, сідає під скелею і схиляється
на камінь.)

Чого ж се я слідом за ним блукаю?
Чого? Сама не знаю. Певне, дух
мене сюди завів на певну згубу.
Ну, що ж! нехай! Мені тут гинуть краще,
ніж в іншій місці. Я загину тут,
я вигостила погляд у пустині,
мов соколинний зір, – все виглядала,
чи він хоч не подивиться на мене?
Не подивився і не обернувся...
Занадто вже буйна була надія!
Чого ж я сподівалась?... Я не знаю!
(Розхитуючись, як ті, що голосять на гробі, співає стиха тужливу
східну пісню, довго, без слів.)
Про се співати можна, а сказати
слів не стає.
(Співає знов.)
Яка була юрба
за ним, як він ходив по Галілеї.
І кожний встиг торкнути хоч одержу,
хоч край плаща Месії, тільки я
торкнути не посміла, бо нічого
просить не мала в нього: ні здоров'я,
ні страви на безхліб'ї. Я не знаю,
чого я йшла з юрбою...
(Співає знов.)
Він нікому
не відмовляв потіхи і поради.
Кому що бракувало, він давав.
(Співає.)
А що ж мені бракує? О Месіє,
ти, може, знаєш?!
Незамітно для Міріам Месія наблизився до неї з-за скелі,
надійшовши з пустині, і схилювся над нею.
Месія Знаю, Міріам!
Міріам (*жахнулася*)
Учителю!
Месія Не бійся, жінко, спокій
я хочу дати тобі.
Міріам О, я не хочу,
не хочу я спокою!
Месія (*лагідно і разом суворо*)
Міріам,
Се дух в тобі говорить. Чом не хочеш?
Спокою прагне всякий.
Міріам Але ти,
учителю, покинув той спокій,
що був у тебе в тихім Назареті.
Месія Ти дорівнятиш хочеш...
Міріам (*з поривом*)

Ні, Месіє,
я не рівняюся до тебе, ні!
Я знаю те, що я нещасна жінка.
Месія Так нащо ж ти зрікаєшся спокою,
єдиної потіхи всіх нещасних?
Міріам (*з раптовою одвагою*)
Бо ти його не маєш, Сине Божий!
Месія Яке тобі до мене діло, жінко?
Міріам, знищена, збентежена, закриває лице покривалом
і повертається йти геть.
Месія Стий, Міріам, скажи, ти в мене віриш?
Міріам (*не одкриває лиця*)
Я вірю, що ти Божий Син, Месіє,
і всім, окрім мене, даси рятунок.
Месія Усім, крім тебе, жінко?
Міріам Ти сказав.
Месія Я не сказав того.
Міріам Та я те чула.
Прости, учителю, я мушу йти.
(Відступає.)
Месія Куди ти йдеш?
Міріам Не знаю. Так, на безвість.
Месія Чого ж ти йдеш?
Міріам Бо мушу йти.
Месія Навіщо?
Міріам Ти знаєш. Ти – Месія! Я не знаю.
Месія Зостанься тут.
Міріам мовчки спиняється.
Месія Скажи мені, ти чула,
що говорив я людям?
Міріам Так, Месіє.
Месія Ти прийняла мої слова?
Міріам Ніколи
я не забуду їх.
Месія І вслід їх підеш?
Міріам Вони слідом за мною підуть всюди,
волаючи: «Ти йдеш в неправу путь!»
І, мов на жар пекучий, наступати
я буду на слова твої огнисті, –
сліди мої від них криваві будуть.
Месія Уперта річ твоя, ти мов рабиня,
що знає волю пана і не слуха.
Таких рабів сувора кара жде.
Міріам (*падає навколішки*)
О горе! Впала вже на мене кара,
і вже її ніхто не здійме з мене!
Месія У тебе мало віри. Якби ти
хоч зерня віри мала...
Міріам О, я вірю,

без краю вірю в тебе, сине божий,
та я не вірю в себе! Я не вірю,
щоб я могла твої слова прийняти.
Месія Таке смирення гірше від гордині.
Міріам О, сто раз гірше, я те добре знаю,
і з того розпач мій.
Месія Ти не наводь
обмови зайвої на власну душу, –
такою чорною вона не може бути.
Міріам О ні, учителю, вона чорніша,
ніж хата-пустка, що після пожежі
чорніє порожнечею. Вода
твоїх речей, цілюща та живуща,
душі моєї вигоїть не може.
Вода боронить від огню живого,
згорілу ж хату дарма поливати.
Месія Та що тобі спалило душу, жінко?
Міріам Не знаю: чи ненависть, чи любов.
Месія Кого ж ненавидиш ти?
Міріам Ворогів.
Месія Своїх?
Міріам Твоїх.
Месія Я їх казав любити.
Міріам А я люблю... не їх.
Месія Вони для тебе,
як і для мене, ближні.
Міріам Але я
від них далека, наче від єхидни.
Месія Вони не відають, що творять.
Міріам І єхидна
несв'ідома, а всяк її розтопче,
як стріне на шляху.
Месія Якби єхидна
могла покинути свою отруту,
вона була б не гірша від голубки.
Міріам Але вона отрути не покине.
Месія Про царство бже на землі ти чула?
Міріам Та я ж тепер ніде його не бачу.
Месія Ти дивишся й не бачиш, маловірна.
Міріам О так, не бачу! Світло твого духа
мене сліпить. Чим ти мені ясніше,
тим душі ворогів мені темніші,
тим менш єхидна схожа до голубки.
Не маловірна я, занадто вірю,
і віра та мене навік погубить.
Я вірю, що ти світло – і *такого*
ся темрява до себе не приймає?
Я вірю, що ти слово – і *такого*
отой глухорожденний люд не чує?

Їм, може, треба іншого Месії?
Їм, може, Сина Божого не досить?
Месія Вони сліпі, вони ще не прозріли,
самого слова мало їм для віри,
їм треба діла.
Міріам Ти творив дива!
Месія Творив дива ще тільки над водою;
сього не досить – треба крові.
Міріам (з жахом)
Крові?
Чиєї крові, вчителю?
Месія Моєї.
Міріам Хай їм вона на голову впаде!
Месія Не проклинай, вертається прокляття
на того, хто сказав його.
Міріам Нехай!
Я знаю се, проклята я навіки,
бо я любить не вмію ворогів.
О, кожний тихий усміх фарисея
для мене гірш від скорпіона злого.
Мені бридка не так сама отрута,
як все оте гнучке, підступне тіло.
Я вся тремчу, коли його побачу.
В моїх очах я чую зброї полиск,
в моїх речах я чую зброї брязкіт,
так я узброєна в свою ненависть,
як вартовий коло царської брами,
що радий вихопить на кожного свій меч,
хто тільки зле замислить на владаря.
Месія Чи ти й мене ненавидиш так, жінко?
Міріам (з докором)
Учителю!
Месія Ти, може, скажеш – любиш?
Міріам Ти се сказав.
Месія Я так сказав: хто мовить,
що любить господа, а брата ненавидить,
неправда то.
Міріам Хіба ж і той не любить,
хто душу віддає?
Месія Що значить, жінко,
віддати душу?
Міріам Значить – бути готовим
загинуть за любов.
Месія То се ж би звалось –
віддати тіло. В тім душі нема.
Міріам А хто покине батька, матір, браття,
все рідне, любе, все, чим жив він досі,
для іншого – невже і той не любить?
Месія Хто зрікся всього, а себе не зрікся,

не любить той.
Міріам О Господи, якої
ти жертви хочеш?
Месія Жертви я не хочу,
любові тільки.
Міріам Мушу всіх любити?
Месія Так, всіх.
Міріам Всіх, крім тебе, – се можливо.
Але *тебе і всіх* – се понад силу.
Та за що ж, за що ж маю їх любити?
Месія Недовірки питають тільки «за що?».
Міріам О, як недовірки любити вміють!
Як полемінь, палка у них любов!
Месія А та любов, що я від тебе хочу,
повинна бути як сонце – всім світити.
Міріам О, що мені робить? Немає сонця
в моїй душі. Ніч, ніч, понура ніч.
Месія Ще, може, зійде сонце і для тебе.
Міріам (*з раптовою надією*)
Учителю! чи ти мені дозволиш
пролити кров мою?
Месія За кого? За людей?
Міріам Ні, не за їх!
Месія То нащо проливати
даремне кров?
Міріам А може, даремне?
А може, кров'ю викупить я зможу...
Месія Кров без любові викупить не може.
Міріам Якби ти хтів прийняти від мене викуп,
щоб не лилась твоя свята кров!
Месія Ти хочеш викупить мене?
Міріам потакує мовчки головою.
Месія Даремне!
Міріам Нехай даремне! Та позволь загинути
хоч не за тебе, то з тобою вкупі!
Месія Ваалові дають даремні жертви,
я ж не приймаю їх.
Міріам Месіє!
Месія Ні, для тебе
я не Месія. Ти мене не знаєш.
(Відходить.)
Міріам застається в пустині сама.

II

Гефсіманський сад. Дванадцять учеників сплять непробудним сном. Месія молиться.
Міріам нишком крадеться попід садовим муром, стає в найглибшій тіні, звідки їй видно
Месію в місячному світлі.

Месія (до учеників)

Спите? Не спіть! Моя душа сумна до смерті...

Ученики не озиваються, сплять.

Міріам (до себе)

Боже! знов він самотній,
ще гірше, ніж в пустині! Сії люди
твердіші від каменів... Он отам
лежить той ученик, що – люди кажуть –
учителю з усіх їх найдорожчий,
а спить він, як і всі, – твердіше, може,
бо наймолодший... Я одна не сплю,
я вкупі з ним страждаю, тут же, поруч,
та я німа, як мур оцей, не видна,
як ся тінь, так, мов я не людина,
так, наче в мене і душі нема...

Я приступлю до нього...

(Вихиляється трохи з тіні, але знов ховається.)

Ні, не смію...

Він знову скаже, як тоді сказав:

«Яке тобі до мене діло, жінко?»

Що ж я йому скажу? Моя душа
тепер чорніша. Я тепер не тільки
до ворогів його ненависть маю,
але й до друзів. О, до сих ще більшу!
Ви, сонне кодрло! Світло опівночі
не будить вас? Вам заграва кривава
очей лінивих не здола розплющить?
Бодай вам вічний сон наліг на груди
і зморою душив вас без кінця!

Мені сто раз від вас миліші гади,
бо в них таки, либонь, тепліша кров.

(З відразою одвертається від сонного товариства. Дивиться
на Месію, прислухається.)

Про що він молиться?

Месія (впівголоса)

Нехай мине

ся чаша.

Міріам Саваоф! чи й ся молитва
в сю ніч твого престолу не досягне?

Вовкам даси ти на поталу сина?

Месія Але хай буде так, як ти бажаєш,
а не як я...

Міріам Сам Вельзевул, напевне,
почув би милосердя.

Месія (до учеників)

Ви спите?

Не спіть! моя душа сумна до смерті!

Міріам Каміння у пустині відкликалось

потрійною луною, але сі
не обізвуться, ні, дарма надія!
Я обізвусь... Який злий дух тримає
мої слова? Учителю! Єдиний!
О світочу моїх очей! Невже ти
не бачиш, як я гину тут від туги,
від болю, від тривоги? І нічим,
нічим потішити тебе не можу!
...Я обізвусь... Ні, голосу не стане.
Коли ж і стане, дико забринить,
немов шакала голос опівночі,
бо туга стиснула за серце... Я не можу,
не можу бачити сього! Прощай!..
Ох, Міріам, ти проклята від Бога!
(Так само незаметно для Месії, але швидко вибігає з саду.)

III

На Голгофі. Ніч. Три хрести з розп'ятими, вже мертвими. Віддалік варта, інших людей нема, тільки Міріам сама під хрестом Месії.

Міріам Він їм простив. Він їм усім простив.
Вони те чули і на віки вічні
його слова потіхою їм будуть.
А тільки я не прощена зосталась,
бо я не можу їм простити за нього.
Я всіх і все ненавижду за нього:
і ворогів, і друзів, і юрбу,
отой народ безглуздий, що кричав:
«Розпни його, розпни!» – і той закон
людський, що допустив невинно згинуть,
і той закон небесний, що за гріх
безумних поколінь вимагає
страждання, крові й смерті соромної
того, хто всіх любив і всім прощав.
Умер він, зраджений землею й небом,
як завжди, самотній. А тепер
я тут сиджу, як завжди, самотня,
даремні сльози ллю і проклинаю
все те, що він любив, і з кожним словом
все більш надію трачу на рятунок.
І вічно, вічно буду самотня
на сьому і на тому світі. Так,
ніколи не скінчиться темна туга
і вічно буде жаль палити серце.
Тут завтра прийдуть ті прихильні друзі,
що тричі одрікалися від нього,
і та родина, що ніколи в ньому

не бачила пророка; прийдуть, здіймуть
його з хреста, – бо вже ж він неживий
і більше мучитись за них не може, –
покроплять млявими слізьми й лагідно
спов'ють у хусти, понесуть покірно
під наглядом ворожих вояків,
сховають у печері й розійдуться.
А може, потім зійдуться до купи
тепленьким словом згадувать про того,
про кого за життя так мало дбали!
Ох, як би я тепер хотіла кинуть
отрутними словами їм в обличчя,
немов гарячим приском! Хай би очі
їм випекло, ті очі безсоромні,
що сміли тут дивитися на муку
того, чийого всі не варт мізинця!
Я знаю, що якби з'явилась я,
ненавистю спотворена в обличчі,
вони жажнулись би і запитали:
«Яке тобі до всіх нас діло, жінко?»
І я на те... що я на те сказала б?
Я б мусила мовчати, бо ненависть
не має голосу на поминках того,
хто всіх любив і всіх прощав... Ой горе!
В той час, як всі громадою зберуться
згадать того, кого я так любила,
я буду всім чужа і одинока,
не признана ніким, бо сам Месія
не признавав мене... О Сине Божий!
Нехай в моїм житті все, все неправда,
та вір мені, що я *тебе* любила.
Чи ти гадав, – я не зреклась себе?
Зреклась! я прокляла себе і душу,
ту душу, що не хотів прийняти Месія
собі на жертву. Де ж ще більше горе,
як не могли віддати за друга душу?..
Темрява огортає все більше гору, і хрест, і жінку під хрестом.

IV

Майдан в Єрусалимі. Перебігають люди, оглядаючись боязко, часом сходяться малими гуртами і нищечком, шпарко перемовляються по кілька слів, потім знов розходяться. Міріам повагом переходить майдан. Назустріч їй Йоганна, одна з прихильниць Месії.

Йоганна (до *Miriam*)
Мир, сестро, й радість!
Міріам Радості і миру
не знаю я так само, як тебе.

Йоганна Прости, що зачіпаю незнайому,
але ж у нас така весела звістка.
Міріам Що то мене обходить?
Йоганна Всіх обходить!
Месія наш воскрес!
Міріам (*голосно*)
Воскрес? Месія?!
Йоганна На бога, сестро, тихше! ще почує
хто з люду й донесе синедріону.
Міріам Ви боїтесь, коли б вам за Месію
кров не пролити так, як він за вас
пролив свою?
Йоганна Пролієм, як буде треба, –
тепер не час.
Міріам Ти, жінко, чим торгуєш?
Йоганна Сказала б я, питання не до речі.
Міріам А ти не знаєш, де тепер Месія?
На небі, певне?
Йоганна Кажуть, на землі,
між людом ходить.
Міріам Отже, в вас надія,
що є кому і вдруге кров пролить,
як прийде знову час!
(Гірко сміється.)
А я не вірю,
щоб він воскрес, бо ви того не варті!
Йоганна Він не вважав, чи вартий хто, чи ні.
Міріам Се правда! він ніколи не вважав
на те, що з вас *ніхто* його не вартий.
І все-таки не вірю, що воскрес він.
Йоганна Але ж він сам пророкував про те!
Міріам Для сеї самої юрби воскреснуть?
На се, либонь, не стало б і Месії!
Йоганна Здається, помилилась я, бо ти,
як бачу, не прихильниця його.
Міріам Прихильних мав він досить і без мене.
Йоганна зо страхом ховається в поблизький гурток.
Міріам (*їй услід*)
Не бійсь! не розкажу синедріону,
бо він для мене не миліш, ніж ти,
хіба однаково ненависний.
(Близько проходить старий галілеянин, Міріам звертається
до нього.)
Що, батьку,
чи правду кажуть, що воскрес Месія?
Старий Так правда, як і те, що він пролив
за всіх нас кров свою святу, невинну.
Міріам Він не за всіх пролив. Неправда, значить.
Старий Як не за всіх!

Міріам За мене він ні краплі
не проливав.
Старий А, ти не віриш в нього...
(Хоче й собі сховатись у гурті.)
Міріам Я вірю в нього!
Старий спиняється.
Вірю більш, як ти,
більш, як усі ви.
Старий То приходь сьогодні
до нас на збір.
Міріам (з відразою)
Щоб я до вас прийшла?!
Ховатися по норах вкупі з вами?
Мені при вас нема чого робити:
у мене на чолі немає плями!
Старий А в кого ж є?
Міріам У вас, у всіх у вас!
Усі ви допустили, щоб Месія
кривавий викуп дав за ваші душі.
І вам прийнять його було не тяжко?
Віддячилися ви, правда, хто сльозою,
хто щирою до ворогів любов'ю...
Старий Він сам казав нам ворогів любити.
Міріам А ви й зраділи! так вам безпечніше:
душа врятована та й тіло не загине!
Старий (з *острахом*)
Хто ти така?
Міріам Я? «Одержима духом»!
Старий Благай Месію, щоб зцілив тебе
і визволив від того злого духа
святою силою своєї крові й тіла.
Міріам Щоб визволив мене ціною крові?
Своєї крові? Та невже ти, діду,
гадасш, ніби я себе ціную
дорожчою, ніж чиста кров його?
Так слухай же: чи в огняній геєні,
чи в темряві без краю доведеться
мені на вік віків з душею пробувати,
та радощі моєї не зруйнує
сам князь темноти, радощі від того,
що на мені не важить кров Месії,
що він її за мене не пролив
ані краплини.
Старий Як могло те статись?
Міріам Ненависть врятувала від гріха.
Старий Кого ж ненавидиш?
Міріам Всіх вас, себе і світ.
Старий За тебе теж пролита кров, та дармо,
бо ти не прийняла святого дару.

Міріам І не прийму! бо я не Астарот,
щоб мала кров приймати в подарунок.
Непримітно підходить слуга синедріону і з ним римський
преторіанець.
Слуга Про що говорите?
Старий (*заминаючись*)
Це, бачиш...
Міріам Про Месію!
Старий Зовсім ми не про теє розмовляли.
Преторіанець
А хто ж то, дівчино, отой Месія?
Поки преторіанець і слуга слухають Міріам, Старий галілеянин
ховається між людьми.
Міріам А той, що ви недавно розп'яли,
ви знаєте, він цар був іудейський.
Тепер він знов по всій країні піде,
бо він воскрес, воскрес у новій славі!
Нехай там стережуться цар, і цезар,
і весь синедріон, пекельна рада!
Преторіанець (*хапає її за руки, киває на слугу*)
А дай шнурка, ми спутаємо кізку,
щоб не брикала дуже.
Міріам Що? в'язати?
(Зручно нахиляється, бере камінь і пускає в голову слугі.)
Хоч одного, та все ж покарубувала!
Її знов хапають за руки, скручують і в'язують. Слуга одною рукою
обтирає кров, а другою помагає в'язати Міріам.
Міріам Хотіла б я всю вашу кров пролити,
віддячити за жертву!
Преторіанець
Що ж та жертва,
коли ви кажете, що він воскрес?
Міріам Так що ж? Хіба минає все минуле?
Він пережив три вічності в три ночі,
прийняв три смерті. Чи тепер, воскресши,
забуде він страждання, зраду, смерть?
Простити може, а забути – ні!
О, будьте прокляті!
Слуга Хто?
Міріам Всі ви! Цезар,
синедріон, і цар, і весь народ!
Тим часом на майдані гурти потайних прихильників Месії
зникли, а надбігла юрба іудеїв, фарисеїв та саддукеїв, почувши
гомін на майдані.
Слуга (*кричить до народу*)
Гей, слухайте, вона нас проклинає!
Голоси з юрби
Що? Що тут? Хто ся жінка? Що їй треба?
За що її зв'язали? Зрада? Змова?

Міріам Я проклинаю вас прокльоном крові!
Слуга Що суджено кленучому?
Голоси в юрбі
Каміння.
Люди набирають каміння і з диким ревом кидають на Міріам.
Міріам Месіє! коли ти пролив за мене...
хоч краплю крові дарма... я тепер
за тебе віддаю... життя... і кров...
і душу... все даремне!.. Не за щастя...
не за небесне царство... ні... з любові!
(Падає під градом каміння.)

18/І 1901 р.

Кассандра

Драматична поема

ДІЯЧІ

Кассандра – дочка троянського царя Пріама, пророчиця, жриця Аполлона.
Поліксена – її сестра, молода дівчина.
Деїфоб – її найстарший брат, ватаг військовий.
Гелен – другий її брат, віщун і жрець.
Паріс – наймолодший брат Кассандри.
Гелена – жінка спартанського царя Менелая, що втекла з Парісом у Трою.
Андромаха – жінка Гектора, брата Кассандри.
Левке, Хрізе, Айтра, Клімена, Креуза – рабині Андромахи.
Стара рабиня Поліксенина.
Долон – молодий троянець, колишній наречений Кассандри.
Ономай – цар лідійський, що сватає Кассандру.
1, 2, 3, 4##й вартові – сторожа міста Іліона в Трої.
Флейтист.
Кітарист.
Сінон – еллін, шпигун.
Агамемнон Атрід – цар аргоський, найстарший ватаг ахейського війська.
Менелай Атрід – брат його, цар спартанський.
Одіссей – цар Ітаки;
Діомед
Аякс
Клітемнестра – жінка Агамемнона.
Егіст – родич і намісник Агамемнона.
Троянці, троянки, раби, рабині, вояки троянські й еллінські.
Діється в часи еллінсько-троянської війни в Трої, в місті Іліоні. Епілог – в Елладі, в столиці Арголіди Мікенах.

I

Кімната в гінекеї (жіночій половині) Пріамового дому. Гелена сидить на низькім різьбленім стільці і пряде пурпурну вовну на золотій кужілці; сама пишно вбрана, на поясі висить кругле срібне свічадо.

Кассандра ввійходить у кімнату, замислена, дивиться поперед себе, погляд її падає на Гелену, немов пронизує її і немов бачить крізь неї ще щось далі. Так дивлячись, Кассандра спинається посеред кімнати і стоїть мовчки.

Гелена Сестрице, радуйся!

Кассандра Радій, Гелено, –

бо ми не сестри.

Гелена Ох, я добре знаю,

що осоружна я тобі, як смерть.

Кассандра І ти, і смерть – обидві рідні сестри.
Гелена Кассандро!
Кассандра Так зови мене, Гелено,
а не сестрою.
Гелена (*вражена*)
Більш тебе ніколи
не назову сестрою. Тільки чом
себе ти не зовеш сестрою смерті,
було б тоді се більше до лиця.
Вже так, що до лиця!
Кассандра Візьми свічадо.
Гелена До чого сі слова?
Кассандра Візьми свічадо!
Гелена мимохіть слухається і бере свічадо в руки. Кассандра стає з нею поруч.
Дивись: от ти і я, – у нас нічого
подібного нема.
Гелена А хто ж те каже?
Кассандра Якби ж я так була подібна смерті,
була б тобі подібна.
Гелена Геть іди!
Чого ти смерть на мене накликаєш?
Кассандра Хіба сестра сестру повинна вбити?
Сестра сестрі частіше помагає.
Гелена Так ти того прийшла оце до мене,
щоб дорікати? Що ж, печи, картай,
вам тільки й радощів, коли я плачу.
Кассандра бере з її рук свічадо і держить проти її лиця. Гелена насуплює брови,
але не плаче й не одвертається, обличчя їй дедалі випогоджується.
Кассандра Ти плакати не можеш, як і смерть.
Дивись: твоє обличчя знов спокійне,
знов тая сила у твоїх очах,
велика сила, – їй усі коряться,
всі смертні, і Кассандра вкупі з ними.
(Спускає свічадо.)
Ідеш ти – і старі, поважні люди
склоняються перед тобою низько
і мовлять урочисто: «Богорівна!»
Ти глянеш – кам'яніють мужі сильні
і тихо шепотять: «Непереможна!»
Ти поцілуєш – і погасне погляд
у наймолодшого з синів Пріама,
кров хвилею потужною прибіє
до серця, і німіє серце й слово,
і блідне пам'ять, і обличчя блідне,
і весь він твій, і вже нема для нього
ні матері, ні батька, ні родини,
ні краю рідного... Троянки, плачте!
Умер, загинув молодий Паріс!
Гелена Ти братові своєму смерть віщуєш?

Кассандра Для мене він давно вже не живе.
Гелена Ненависна! Я знаю, як ти зроду
ворогувала на Паріса.
Кассандра Зроду
любила я його.
Гелена А нащо ж ти
вмовляла батька й матір не приймати
його до двору, як прийшов він вперше
від пастухів убогих, що його
ховали від пророцтва навісного?
Кассандра То не було пророцтво навісне.
Умерти або жити з пастухами
було б єдине для Паріса щастя.
Гелена Чому ж то так? Чому ж то Деїфоб,
і Гектор, і Гелен, і всі брати,
і сестри всі, і ти сама, Кассандро,
в палатах здатні жити, а Паріс
у курені пастушій мав би скніти?
Кассандра А скніти у палатах, може, краще,
так як Паріс у тебе в гінекеї?
І Деїфоб, і Гектор, і Гелен
живуть, не скніють: Деїфоб на раді,
а Гектор на війні, Гелен у храмі –
живуть душею й тілом. А Паріс?
Він тільки й жив, як грав там на сопілці
серед отар. Мовчить Паріс на раді,
і зброю надягає, мов кайдани,
боги з ним на розмові не бувають.
Гелена З ним Афродіта розмовляє!
Кассандра Ні!
Він раб її, з рабом нема розмови.
Вона велить, він слухає, та й годі.
Гелена Се ж тільки ти змагаєшся з богами,
за те вони тебе й карають.
Кассандра Що ж,
їх сила в карі, а моя в змаганні.
Гелена Для того ти й з Кіпрідою змагалась,
коли вона Паріса напустила
до мене в Спарту плисти? Що ж, Кассандро,
Кіпріда, бач, перемогла тебе!
Кассандра Мене, Гелено? Ні, тебе й Паріса.
Гелена Але ж Паріс послушав не тебе.
Кассандра Глухий не чує – де ж тут перемога?
Гелена Та хто ж би слухав провісті твоєї?
Не говорила ж ти, почім ти знала,
що вийде з подоріжжя.
Кассандра Я не знаю
нічого, окрім того, що я бачу.
Гелена Та що ж могла ти бачити тоді?

Кассандра Я бачила, як молодик вродливий
з веселим серцем на чужину плив,
не посланцем народу велемудрим,
не збройним вояком і не купцем;
шличок* пастуший легкодумне чоло
не зброїв, а красив. І я сказала:
«Гей, куйте шоломи, троянські мужі,
утрое, вчетверо кладіть блискучу мідь!»
А потім... ох, страшна була хвилина,
як він прибув, а з ним і ти, Гелено,
і я отой смертельний поцілунок
побачила...
Гелена Кассандро! се неправда!
Паріса я в той час не цілувала.
Кассандра І все-таки я бачила його,
той поцілунок, саме в ту хвилину,
коли до нашої землі торкнулась
червоновзута білая нога
твоя, Гелено. Ранила ти землю.
Гелена Ти крикнула до мене: «Кров і смерть!»
Того тобі довіку не забуду.
Кассандра Я не тобі те крикнула, Гелено.
Була я в той час новонародженна
і криком болю світ новий стрічала.
Я бачила: Паріс на нас не глянув,
устами тільки привітав троянців.
Я бачила, як на його думки
сандалія червона наступила.
Я крикнула: «Несіть ячмінь і сіль, –
за жрицею рокована йде жертва!»
Розвіяв вітер золотее пасмо
твого волосся. «Мчить Арес неситий
на повіді Кіпрідинім, як огир
в палу жаги. Готуйте гекатомбу!» –
волала я і бачила: на морі
вже чорні кораблі багряню хвилю
стернами різали, вітрила рвались...
На шоломах у вояків ахейських
тряслися грізно гриви...
Гелена Ти безумна!
Хіба в той день ахейці приплили?
Ми ж більше року прожили спокійно!
Кассандра Я бачила в той день ахейське військо.
Тепер я бачу: Менелай бере
тебе за руку...
Гелена Геть від мене, люта!
Неправда то! неправда! І ніколи
того не буде! Краще розіб'юся,
упавши з вежі на каміння гостре!

Кассандра (з певністю)
Твій чоловік бере тебе за руку,
і, ледве взяв, вже ти його ведеш.
Ти попереду, він іде позаду...
Чужі моря, чужі краї минає
ваш корабель, несучи вас додому...
Огні погасли на руїнах Трої,
і дим від Іліона в небі зник...
А ти сидиш на троні, ти цариця,
прядеш собі на золотій кужілці
пурпурну вовну, і червона нитка
все точиться, все точиться...
Гелена Неправда!
Кассандра О богорівна! О непереможна!
Епіметея дочко!
Гелена Що се знов?
Яке нове безумство? Як ти смієш
казать мені «Епіметея дочко»?
Кассандра Був Прометей і був Епіметей,
одного батька-матері синове.
Життя й вогонь дав людям Прометей
і *знав*, що муки ждуть його за тес,
провидець мук не відвернув від себе, –
з усіх синів праматері Землі
його найгірше покарала Мойра.
Епіметей не знав нічого. Завжди
у нього думка доганяла вчинок.
Він взяв собі за жінку ту Пандору,
що смерть і горе людям дарувала,
і був щасливий з нею, і довіку
ніхто його нещасним не назвав.
Одного батька й матері синове,
титани зроду не були братами,
а ти хотіла, щоб тебе Кассандра
сестрою називала! Ні, Гелено,
неправди я не можу говорити.
Гелена Неправда все, що ти коли говориш!
Кассандра Епіметей казав так Прометею
і був щасливий. Радуйся, царице!
(Виходить.)

II

Кассандрин покій. Кассандра пише Сівілінську книгу на довгому пергаменті. Коло неї великий триніг з запаленим куривом.

Поліксена (*у білому убранні, червоні стрічки й червоні квітки з гранати в косах*)
Кассандро, рідна, ти не знаєш, люба,
яка щаслива я! Який вродливий
мій Ахіллес, мій наречений! Часто

я з брами бачу, як він їде полем,
мов Геліос прекрасний, так він сяє.
З Атрідами в незгоді він, і хоче
в міцному мирі з батьком нашим бути,
і шлюб наш буде вже одразу плідним, —
так кажуть мірмідонці і троянці,
бо з нього зродиться і згода, й сила,
і не загине вже свята Троя,
не вмере народ державного Пріама!
Кассандра Пробач мені, сестричко, я не можу
тепер з тобою говорити. Бачиш,
тепер пишу я книгу, на розмові
я мушу бути з яснокудрим богом.
Поліксена Негарно заздрити сестрі, Кассандро,
не винна я, що Ахіллес мене,
а не тебе з усіх царівен вибрав,
не дівчина ж бо мужа вибирає,
а він її. І з того я не винна,
що ти не вміла догодить Кіпріді.
Кассандра Ні, Поліксено, я тобі не заздрю!
(Заслоняє лице покривалом.)
Поліксена Прости, кохана, я тебе вразила.
В своєму щасті я зовсім забула,
що слово «шлюб» гірке моїй Кассандрі
від того часу, як Долон зрадливий
одкинувся від неї.
Кассандра Поліксено,
що говорить про те! Я добре знала,
що я йому дружиною не буду.
Поліксена А нащо ж ти приймала подарунки?
Кассандра Бо я його любила. Ті дари —
то все, що міг Долон Кассандрі дати.
Чому ж я мала б і того зрікатись?
Він щиро те давав, а я те брала,
щоб мати спогад про хвилини щастя,
бо знала я, їх небагато буде.
Дивись: і досі золота гадючка
мені правицю обвиває так,
як спогад в'ється коло мого серця...
(Показує обручку на руці вище ліктя.)
Долон не винен. Винні сії очі,
не вмів їх погляд мовити: «Кохая»,
хоч від кохання серце розривалось.
Боявся їх Долон. Він сам казав,
що вбили щастя наше тії очі
холодними і твердими мечами.
Вони однакові були, незмінні
перед богами і перед коханим.
Не міг Долон очей тих подолати,

не міг він погляду їх одвернути
від таємниці до живого щастя.
І знала я, що в сих моїх очах
моя недоля, тільки що робити?
Хіба осліпнути? Бо де візьметься
у птиці віщої коханий погляд
голубки, що воркує.

Поліксена дивиться їй в очі.
Поліксено!

Не придивляйся до моїх очей.
Не говори до мене, не питай
нічого, нічогосінько. Ти знаєш,
тебе я над усіх сестер злюбила.
Не говори до мене.

Поліксена Ні, Кассандро,
не думай ти, що й я тобі ворожа,
як інші всі. Не винна ж ти, що хвора,
що бог тобі так затуманив думку,
що скрізь лихе ввижається тобі
там, де його і признаку немає,
що ти собі та й людям труїш радість.

Мені тебе, голубко, дуже шкода.

(Сідає на низенький ослінчик біля ніг Кассандри.)

Сестричко, розчеши мені волосся.

Мені казала мати розчесатись,
та бачиш, як заплуталось воно,
та ще тут сі квітки ніяк не вийму.

(Виймає з-за пояса золотий гребінець і маленьке кругле свічадо.)

Ось маєш гребінець.

(Подає гребінець Кассандрі, тая бере слухняно, починає розв'язувати стрічки, виймати квітки з волосся. Поліксена дивиться в свічадо.)

Кассандра (*шепоче*)

Яка хороша
моя сестричка! Заздрісні боги
собі найкраще в жертву вибирають.
О, краще б я тепер мечем жертовним
життя її перетяла, от зараз,
поки вона ще горя не зазнала!

Поліксена (*бачить в свічаді очі Кассандри*)

Кассандро, я боюсь твоїх очей!

Чого так дивишся? Що ти шепочеш?

Кассандра Нічого, ні, нічого. Ти казала,
що хвора я. Так, може, се і правда,
я, певне, хвора, не вважай на мене...

Згадала я про нашого Троїла,
до тебе він такий подібний був...
а надто як лежав мечем пробитий...
спокійний, тихий, гарний... Поліксено,
ти вже забула, чий то був той меч

у грудях брата нашого Троїла?
Поліксена Кассандро, нащо спогадами труїш?
На те війна.
Кассандра Ох так, на те війна:
убити брата, потім заручити
сестру за себе...
Поліксена Брат давно убитий,
і я його зовсім не пам'ятаю,
та й Ахіллес тоді зовсім не знав,
кого він убивав.
Кассандра Та ми те знаєм.
І, певне, Ахіллес того не знав,
що в той же час, як він шукав послів,
щоб їх послати у свати до тебе,
твій брат, наш Гектор, саме раду радив,
щоб запалити кораблі ахейські.
В той час, як ти оці квітки з гранати
у кучері вплітала, Гектор наш
думливу голову шоломом зброїв.
Поліксена Так що? Він мірмідонців не зачепить,
то й Ахіллесові про те байдуже,
як і мені.
Андромаха (*вбігає*)
Чи ви те чули, сестри?
Мій Гектор, кажуть, заколов Патрокла.
Се ж Ахіллес Патрокла мав за друга
найпершого...
Кассандра Ой горе! кров і помста!
Оце твій шлюб, нещасна Поліксено!
(Бере з-за тринога ножиці і обрізує коси Поліксені.)
Поліксена Ой!
Кассандра Поліксено, де жалобні шати?
Андромаха Безумна, що ти робиш?
Кассандра (*в пророчому нестямі*)
Андромахо,
сестра по братові жалобу носить,
вдова по мужеві бере ще глибшу,
а сирота загине в сповитку!
Андромаха Зловіснице, бодай ти зааніміла!
Поліксена Чом ти мені одразу не сказала,
що горе близько? Може б, я могла
затримать Гектора...
Кассандра Ох, Поліксено,
я завжди чую горе, бачу горе,
а показати не вмію. Я не можу
сказати: тут воно або он там.
Я тільки знаю, що воно вже є
і що його ніхто вже не одверне,
ніхто, ніхто. Ох, якби тільки можна,

то я б сама те горе одвернула!
Поліксена Та й одвернула б, якби ти сьогодні
сказала Гектору: не йди на бій.
Андромаха Вже ж ти це знала, – чом же не сказала?
Кассандра Хоч би й сказала, – хто б мені повірив?
Андромаха Та як же й вірити, коли ти завжди
не в пору й недоладно пророкуєш?
Поліксена Віщуєш горе завжди, а чому
й від кого прийде горе, не говориш.
Кассандра Бо я того не знаю, Поліксено.
Андромаха То як ми можемо вірити словам?
Кассандра То не слова, я все те бачу, сестри,
що говорю. Я бачу: Троя гине.
Андромаха Чому? Від кого? Хто її зруйнує?
Атріди? Ахіллес?
Кассандра Не знаю, сестри.
Я бачу тільки: Троя погибав,
і шлюб дочки Пріама з Ахіллесом,
червоний від крові троянських мужів,
ганебний шлюб не врятував би Трої.
Живі вино готують на весілля,
мерці волають: «Крові дайте, крові!»
...Ох, скільки крові чорної я бачу!
І батько наш коліна обіймає
катам своїх дітей... Я чую крик...
ридає, плаче, скиглить, виє, виє...
То наша мати!.. Я пізнала голос!..
Андромаха Боги всесильні, одберіть їй мову!

Кассандра хапається за голову і з жахом дивиться у простор. Поліксена з плачем
кидається в обійми Андромахи.

III

Гінекей Андромахи. Рабині прядуть і тчуть, деякі гаптують і шиють. Андромаха тче
великий білий плат, обходячи навколо високої кросна.

Андромаха (*до рабинь*)
Підіть на браму ви, Левке й Хрізе,
іди й ти, Айтро; по черзі вертайтесь,
поглянувши на бій і розпитавшись,
про Гектора мені звістки приносьте.
Рабині виходять.

Клімена (*стара рабиня*)
Чому ти, владарко, сама не підеш?
Не так би сумувала, подивившись,
як твій герой воює ворогів.
Андромаха Не можу я, Клімено, я боюся
іржання коней, брязкоту мечів,
і куряви, і крику, а найгірше
того смертельного співання стріл!

Як я те чую й бачу, то здається
мені, що то повстав з безодні Хаос,
що ні людей нема вже, ні богів,
а тільки смерть панує самовладно.
А як не бачу лютої війни,
то й не боюся, і тоді я вірю,
що Гектора ніхто не подолає,
бо він герой понад усіх героїв.
Креуза (*молода рабиня*)
Се правда, владарко! Щаслива жінка,
що може про свого чоловіка
таку сказати правду...
Кассандра (*раптом увіходить*)
Правда й щастя!
Як легко ти паруєш їх, Креузо!
Андромаха (*з невиразним страхом*)
Чого тобі, Кассандро? Ти, здається,
забула вчора в мене веретено?
Креузо, пошукай...
Кассандра Не треба, сестро.
Не буду я ні прясти, ані ткати.
Жалобні шати маю, а на покрив
смертельний ти сама давно на пряла,
не знаю тільки, чи доткати встигнеш.
Андромаха До чого ти се кажеш? Я на ложе
для Гектора новий готую плат.
Кассандра Я тільки се й кажу.
Айтра (*увіходить*)
Наш владар в полі
зустрівся з Ахіллесом.
Андромаха Ох!.. І що ж?!
Айтра Здається, він його перемагає.
Андромаха Та хто кого?
Айтра Наш владар Ахіллеса.
На брамі Поліксена аж зомліла,
побачивши, як Ахіллесу скрутно.
Андромаха От безсоромна! то вона не брата,
а мірмідонця стежить?!
Кассандра Андромахо,
на неї Мойра наложила руку.
Не ти найнещасливіша у світі,
тож не суди нещасних. Вдів багато,
а межи братом вибирати й милим
не часто мусить жінка.
Андромаха Що ти кажеш?
Ти, наче п'яна, помішала в купу
і правду, й вигадку...
Кассандра Вино з водою
помішані стають *одним* напитком.

Левке (*увиходить і мовчки спиняється*)
Ну, що, Левке?
Левке Не посилай мене
на браму, владарко...
Андромаха Кажи, що сталося?
Левке Нічого ще не сталося... я не можу...
Ох, сам Арес пустився б утікати,
не то що смертний...
Андромаха Що ти жебониш?
Хто ж утікає?
Левке Владар наш... твій муж...
Андромаха (*замахується на неї човником ткацьким*)
Неправда! Як ти смієш?..
Кассандра (*спиняє її руку*)
Не допоможе
твоя рука проти правиці Мойри.
Андромаха Геть, геть, зловіснице! Се ти, ти винна,
коли то правда, що говорить сядя!
Ти одібрала Гектору відвагу,
зламала дух зловісними речами,
убила віру й певність. Бо ніколи
мій Гектор не втікав від бойовиська, –
надію ніс, приносив перемогу
і славу. Але ти надію вбила
проклятими словами: «Помста й смерть!»
Бери ж на себе сором і неславу,
що брат нещасний з бою принесе!
Кассандра Якби приніс хоч їх, я прийняла б.
(Тремтить і, не маючи сили встояти, сідає на перший порожній стілець.)
Ох, Андромахо, як я палко прагну,
щоб не були мої слова правдиві!
Андромаха Якби ти тільки їх не вимовляла
і не труїла нас, то й не було б
лихої правди. Не вгасав би дух.
Кассандра Зрікаюсь, Андромахо, я зрікаюсь
тих слів зловісних.
Андромаха Пізно вже, Кассандро,
вже дух погас.
Кассандра (*мимохить*)
Ох! і життя погасло!
Ой горе! що робити? Я те бачу!
Я бачу: Ахіллес прудкий женеться,
а Гектор упадає... страх і сором
його підбили, а не меч Пелідів.
Андромаха Ні, ти сама була б зо всього винна,
не страх, не сором і не меч, а ти,
отруйнице, коли ти правду кажеш!..
Ох, що ж вони не йдуть? Я більш не можу...
тих звісток ждати... Я піду сама...

Кассандра (*затримує її*)
Я не кажу, нічого не кажу,
нічого не віщую... Тільки бачу!!.
Осліпніть ви, зловісні очі!..
Хрізе (*вбігає*)
Горе!
Поліг наш владар від меча Пеліда!
Андромаха мліє, рабині заходжуються коло неї, голосячи.
Кассандра (*несамовита від туги, промовляє, мов непритомна*)
Не страх, не сором і не меч, а я
своєю правдою згубила брата...
(Закриває лице покривалом.)

IV

Частина майдану коло Скейської брами оточена муром. Праворуч, трохи в глибині, – храм, ліворуч – брама. Смеркає. Довгі тіні простягаються через майдан. Невеличкий гурток троянців посередині, межі брамою й храмом, радиться пошепки про щось. Всередині гуртка Долон, колишній наречений Кассандри, – до нього найбільше звертаються ті, що радяться. Кассандра з Поліксеною ідуть через майдан від храму, обидві в чорних жалобних шатах, тільки в Поліксени обрізані коси і непокрита голова, а Кассандра загорнена з головою в довге чорне покривало.

Кассандра (*спиняє Поліксену й стає нерухомо*)
Дивись, дивись, які непевні люди
зібрались там...
Поліксена Чого вони непевні?
То ж Агенор, Гелен і Деїфоб,
а серед їх Долон.
Кассандра Ох, і Долон!
Поліксена Чого ти так зітхнула й застогнала?
Кассандра Нічого, так.
Поліксена Не можеш ти забути,
що він тобі...
Кассандра Ох, Поліксено люба,
я не про себе думаю тепер.
Поліксена Про що ж?
Кассандра (*складає з благанням до неї руки*)
Сестричко, рідна, найдорожча,
молю тебе, благаю, не питай
і не примушуй говорити! Може,
се правда, що слова мої отрутні,
що й очі забивають людську силу!
Осліпнути я хтіла б, заніміти...
Ох, се було б таке велике щастя!
Поліксена Кассандро! схаменись! Де ж та людина,
щоб тішилась каліцтвом чи бажала?
Кассандра Ось тут вона, з тобою поруч.
Поліксена Рідна,
ходімо звідси!

Кассандра Ні, я не піду,
я мушу надивитись на Долона,
бо... ні, нічого... тільки надивитись.
Я не піду... не можу... ти ж іди,
коли ти хочеш.

Поліксена Я з тобою буду,
самій же так тобі не випадає.

Кассандра Кассандрі байдуже, що випадає,
що ні, – вона лиш те чинити мусить,
що їй на долю випало.

Тим часом гурток скінчив нараду і розійшовся. Долон, залишившись без товаришів, наближається до обох царівен.

Долон Царівни,
вітаю вас.

(Хоче йти далі.)

Кассандра Долоне, стій!

Долон Що скаже
мені царівна?

Кассандра *(збентежена, шукає, що б спитати. Вона увесь час, поки говорить з Долон, має покривало низько спущене на очі, так що обличчя її сливе не видно.)*

Я... хотіла, власне...

тебе спитати... чи тобі до мислі
були дари на поминках у нас
по Гекторові?..

Долон *(трохи здивовано)*

Так, я дуже вдячен
за ласку та за шану.

Кассандра Чом же ти...

не взяв тепер того щита з собою?

Долон А нащо був би щит?.. Чи ти на здогад,
пророчице?

Кассандра *(злякано)*

Ні, ні, Долоне, ні!

Долон *(замислений)*

Се правда, я піду в непевну путь...

та тільки щит розвідачу завада...

Я ж мушу крадькома зайти у табор
ахейський, поночі усе розвідать,
підслухати наради й повернутись
теж крадькома.

Поліксена Прости, воно не личить
до справ громадських дівчині втручатись, –
але спитаю, нащо молодого
тебе старіші
на таке обрали?

Долон Бо молодий ходу звиннішу має,
ступає легше

(сміється)

і втікає швидше!

Кассандра (*впівголоса, до себе*)
Як можна ще втекти!
Долон Що ти сказала?
Кассандра мовчить.
Я знаю, я на те не заслужив,
щоб ти слова на мене витрачала...
а тільки я хотів... Ні, я не вартий...
Вітаю вас, царівни...
(Похиливши голову, налагоджується йти.)
Кассандра Постривай!
Що ти хотів?
Долон Спитати...
Кассандра А, спитати!
Ні, не питай, я не люблю питання.
Долон То я таки піду...
Кассандра Питай, питай,
я відповім.
Долон Пророчице, скажи,
чи я верну живий з моєї справи?
Кассандра Чого ти, власне, в мене се питаєш?
Питай в Гелена, та чи мало ж є
у нас у Трої віщунів?
Долон Вже пізно
шукати їх тепер.
Кассандра Та що ж тобі
з мого пророкування. Про Кассандру
лихая слава в Трої. Хто їй вірить?
Ніхто з людей.
Долон Не знаю сам чому,
але мені бажалось би почути
на се відповідь, власне, від Кассандри.
Кассандра Ти б їй повірив?
Долон Може б, і повірив.
Кассандра (*зірко*)
Та тільки «може»?
Долон Я вразив тебе?
Кассандра О ні, я звикла, що мені не вірять!
Долон А все ж пророкування вислухають.
Кассандра На жаль!
Долон Я прагну вислухати його!
Кассандра А якби часом я тобі сказала –
я не кажу, се тільки так, наприклад, –
щоб ти не йшов тепер на ті розвідки?
Чи ти б послухав?
Долон Ні, скажу по правді,
не міг би я послухати тебе,
хоч би смерть видиму віщувала,
бо нечестю було б зректися потай
того, що сам же я вхвалив прилюдно,

на що пристав незмушений, по волі.
Кассандра Та нащо знати, що тебе спіткає?
Долон Так, я люблю дивитись долі в вічі.
Кассандра О ні, Долоне, ти того не любиш,
ніколи не любив, даремне кажеш!

Ти ще дитина для таких очей!
Долон Дитина? Я, царівно, повнолітній,
до ради вхожий і до війська здатний,
я не хлоп'я давно!

Кассандра Але для того,
щоб знести долі погляд, повноліття
того ще мало.

Долон Бачу я, царівно,
що ти мені не хочеш відповісти,
і я даремне тільки час гублю,
а я його не маю вже багато.

Кассандра *(здрігається при сих словах)*
Хто се тобі сказав?

Долон Ми призначили,
щоб я вернувся, поки зійде місяць.
Кассандра Але ж тепера місяць рано сходить!

Долон То ж, власне, я тому не маю часу,
здається, й так його не мало згаяв!
Поліксена Пождав би ти безмісячної ночі!
Долон Війна не жде, царівно, – поки б ми
безмісячних ночей тих дожидали,
то, може б, місяць освітив руїну
святої Трої. Я піду, царівни.

Щасливі будьте!
(Іде до брами, не оглядаючись, і зникає в ній.)

Кассандра мовчки махає йому вслід рукою, а як він виходить поза браму, вона припадає
до плеча Поліксени і гірко ридає.

Поліксена Та чого ж ти плачеш?
Кассандра Се ж я востаннє говорила з ним!
Що ж я йому казала? Все холодні,
непривітні слова, як ті мечі
ворожії, що мають заколоти
єдиного, коханого Долона!..

Чом я не кинулась йому до ніг?
Чом не благала на богів Олімпських,
щоб він не йшов у ту лихую путь?
Чом не сказала: «Ох, не йди, загинеш!»
Чом я хоч поглядом не задержала?

Злякався б він очей тих зловорожих
і, може б... може б, він мені повірив, –
він сам казав, – та, може б, і послухав.
Дитина він перед очима долі,
не зважився б іти на їх огонь,
якби виразно бачив смерть видиму.

Ох, а тепер... Моє єдине щастя
конає там...
Поліксена Кассандро! та вгамуйся!
Тож він живий! Чого ти так голосиш,
аж моторошно, справді? Не годиться,
ще хто почує. Нам додому час.
Кассандра Нехай там чує цілий світ! Несила
мені мовчати... Ох, ти ще пізнаєш,
як тяжко найдорожчого втеряти!
Поліксена Кассандро, годі! Що се ти говориш?
Ходім, тут темно, страшно, я боюся.
Вже пізно...
Кассандра Пізно... хутко зійде місяць,
освітить поле... Мій Долон на полі
такий самотній, наче кипарис
на роздоріжжі... він такий хисткий,
він молоденький, ніжний – не до зброї,
до ліри, до кітари він удався,
до весняних пісень... Ох, що ж ті руки
порадять проти сих мечів важких,
що здійнялись над ним... Рятунку!
Поліксена Слухай,
чи ти безумна? Тож збіжаться люди!
Готові ще й ахейці сполохнутись!
Кассандра Ахейці?.. Я замовкну... я не буду...
Довге мовчання.

(Кассандра тремтить всім тілом, спочатку щільно закриває лице покривалом і стоїть
нерухомо, потім одкривається і пошепки говорить, стискаючи обидві руки Поліксені.)

Ходім на браму... Ти ходи зо мною...
мені так страшно... я боюся долі...
Поліксена Та як же підемо? На сходах темно.
Кассандра Ох, ні, не досить темно, я все бачу...
(Простягає руки в простор.)
Ох, Артеміді, сестро Аполлона,
богине ясна, погаси свій світач
на сюю ніч, на сю єдину ніч!
Нехай коханці менше мрій зазнають,
вони щасливі й так! Невже для того,
щоб їм, щасливим, марилося любіше,
мені, нещасній, відбереш ти мрію,
остатню, розпачливу тую мрію,
що є ще десь на світі мій коханий,
мій, хоч несуджений, та мій єдиний!
Коли то правда, що говорять люди,
немов і ти зазнала раз кохання,
на ймення чистої любові тої,
благаю, зглянься!
Поліксена (*тремтить*)
Годі, любі, годі!

Кассандра (*спиняється, потім говорить зміненим голосом*)

Так, правда, годі, нащо сі благання?

Що зможуть проти долі всі боги?

Вони законам вічним підлягають

так, як і смертні, – сонце, місяць, зорі,

то світачі в великім храмі Мойри,

боги й богині тільки слуги в храмі,

всі владарки жорстокої раби.

Благати владарку – даремна праця,

вона не знає ні жалю, ні ласки,

вона глуха, сліпа, немов Хаос.

Рабів її благати – і даремне,

і низько, я рабинєю рабів

не хочу бути!

Поліксена Схаменись, нещасна!

В таку хвилину ти гнівиш богів?

Чи мало ще вони тебе карали

за се твоє зухвальство? Хочеш кари

ще більшої?

Кассандра Якої ще? Не може

рабиня долі, Артеміда тиха,

ні на хвилину запалить раніше,

ні погасити місяця на небі

проти того, як доля призначила

ще споконвіку. Не боюсь я кари!..

Ходім на браму!

Ідуть обидві по сходах на мур коло брами; тим часом, поки вони йдуть у темряві, тихо, на виноколі за муром небо починає злегка червоніти.

Поліксена (*стоячи на мурі над брамою*)

Що се? там пожежа?

Долон ахейський табор запалив?

Кассандра (*теж над брамою*)

Ні, ні... се не пожежа...

Поліксена Що ж то?

Кассандра Стій!

Мовчи!

Довга мовчанка. Небо все яснішає, з-за виноколу висовується повний місяць. Кассандра закриває лице щільно обома руками і стоїть мов скаменіла.

Поліксена (*тулиться до Кассандри*)

Ой, люба...

Кассандра Я боюся долі...

вона так дивиться отим великим

та білим оком...

(Показує на місяць.)

Ой, вона все бачить!

Ніде, ніде нема від неї схову!..

А я тепер не бачу! Де Долон?

Поліксена Припав і лізе по валах помалу.

Обидві царівни стоять який час нерухомо, їх чорні постаті різко визначаються в місяч-
нім світлі.

Поліксена Тепер підвівсь... до табору пішов.

Кассандра Ой лихо, йдуть!

Поліксена Хто? де?

Кассандра Он тії два. Ідуть... ідуть...

Поліксена Нічого, місяць скрився

за хмару, і Долон припав додолу.

Вони не бачать.

Кассандра Але я, я бачу!

(кричить)

Долоне!

Поліксена Божевільна! він почув!

схопився бігти! Вже за ним погнались...

Кассандра поривається кинутися з муру на поле, сестра утримує і бореться з нею.

Кассандра Пусти мене... пусти мене... пусти!

Я мушу з ним... пусти мене!!

Поліксена (*щосили кричить*)

Рятунку!

Гей, люди! слухайте! сюди, стороже!

Вибігають вартові вояки і помагають Поліксені утримати Кассандру.

Кассандра Лишіть мене! Його, його рятуйте!

1#й вартовий

Кого?

Кассандра Долона! Там його мордують.

2#й вартовий

Де?

Кассандра Там, у полі. Ой рятуйте, люди!

Скоріш біжіть!

1#й вартовий

Царівно, ми не можем, —

нас тільки двоє! У ворожий табір

побігли б ми хіба на певну згубу.

Кассандра Та де ж ті всі троянці? поховались?

чи неживі? Гей, люди! люди! люди!!

Починають збігатись на майдан люди.

Поліксена Вже люди йдуть.

Кассандра Пустіть мене!

(Несамовито пручається, далі одкидається назад, знесилена боротьбою і розбита
жахом.)

Вже пізно!..

Деїфоб і Гелен (*брати Кассандрині, надійшли з людьми і, взявши за руки, хочуть зве-
сти Кассандру з брами*)

Ходи додому, сестро!

Кассандра (*відпихає їх*)

Гетьте! гетьте!

Се ви його убили!

(Раптом стихається і говорить зовсім убитим голосом.)

Ні, се я...

(Покірно дає себе вести і йде, ледве переступаючи, так, що її більше несуть, ніж ведуть.)

Місяць ховається за хмару, і темна купка людей, що веде Кассандру попід муром, ледве мріє, а далі зливається з глибокою тінню від храму.

V

Покій Кассандри. Нема нікого.

Деїфоб (*ввіходить*)

Кассандро! сестро! де се ти? Рабині!

(Плеще в долоні і гукає.)

Рабині, гей!

З сусіднього покою увіходить рабиня старенька.

Рабиня Що, владарю?

Деїфоб Та що се,

невже моя сестра служниць не має,

що й не докликешся нікого?

Рабиня Вжеж,

пророчиця рабинь всіх розпустила,

казала: годі вже тих царських звичок,

час привикати без рабинь до праці,

бо хутко здасться.

Деїфоб От нові ще примхи!

А ти чия?

Рабиня Царівни Поліксени.

Деїфоб Ну, все одно, піди поклич сестру.

Рабиня Котору? Поліксену?

Деїфоб Ні, Кассандру,

та хутко.

Рабиня (*йде воркотячи*)

Хутко! бач, який швидкий.

Старі вже ноги в мене, де тут хутко...

(На порозі.)

Та он вона й сама... Царівно, швидше —

там братик дожидається...

(Виходить.)

Кассандра (*з кужілкою за поясом і з веретеном іде, прядучи*)

Вітаю.

Деїфоб І що ти справді вигадала, сестро?

Рабинь всіх розпустила, а сама

кужілки з рук не випускаєш.

Кассандра Брате,

воно завчасу краще привикати

до неминучого.

Деїфоб Се рабська мова!

Царівна так би не сказала зроду.

Кассандра А що ж казати?

Деїфоб «Або царювати,

або загинути!»

Кассандра Ми всі загинем,
та не царюючи.
Деїфоб Дай спокій, сестро,
і не частуй мене пророкуванням.
Се чисте горе: брат – пророк, сестра –
пророчиця, нема де проступити
у власнім домі за віщунством рідних.
Ось ти взяла кужілку, се й гаразд,
казати правду, дівчині се личить
далеко краще, ніж пророча мова.
Отож пряди й не пророкуй.
Кассандра Я, брате,
сама б радніша прясти білу вовну,
ніж віщувати всім нам чорну долю.
Деїфоб Пряди, пряди – ниток багато білих
зарученій потрібно на весілля,
на шлюбні шати й на дари для гостей.
Кассандра Се й ти вже, брате, бачу, у пророках,
та шкода, що не в пору й не до речі.
(Ображена одвертається.)
Деїфоб І в пору, і до речі. Я, сестрице,
не звик даремне марнувати мову.
Якщо кажу, то, значить, варто слухать,
а ти хоч і віщунка, та сама
своєї долі, видно, не вгадаєш,
то я тобі скажу: ми заручили
тебе оце тепер за Ономая,
царя лідійського.
Кассандра Зарані, брате,
говориш ти мені: «Ми заручили»,
бо ще ж я не рабиня поки що
і маю власну волю.
Деїфоб Ні, Кассандро,
бо кожна дівчина, чи то рабиня,
чи то царівна, слухає родини.
Кассандра Я, брате, й не рабиня, й не царівна,
а більше й менше, ніж вони обидві.
Деїфоб Я не для загадок прийшов сюди,
не для пустих розмов. Кажу виразно,
що ти заручена. Цар Ономай
тебе собі жадає в надгороду
за спілку й поміч проти ворогів.
Хвалився він, що піде в бій сьогодні,
і всіх своїх лідійців поведе,
і що не зайде сонце, як вже буде
розбите впень усе вороже військо.
«Коли се правда, – ми сказали, – завтра
ти поведеш Кассандру до намету».
Кассандра Хіба що так! «Коли се правда...» Власне,

що се неправда.
Деїфоб Я не сподівався,
що ти, троянка і дочка Пріама,
так самолюбно можеш відрікатись
подать рятунок Трої і родині.
Атрідова дочка була величніш,
недарма еллінки проти троянок
так величаються, бо вийшла з них
славутня Іфігенія, що радо
життя своє дівоче положила
за славу рідного народу.
Кассандра Брате,
не знаєш ти ціни жіночим жертвам,
а я тобі кажу: з усіх жінок
славутня Іфігенія зложила
ще не найбільшу й не найтяжчу жертву.
Ох, скільки тяжких, хоч безславних жертв
зложили ті жінки, що не лишили
імення по собі! Якби схотів ти
від мене жертви крові, певне б, я
її здолала дати, але *сеї* –
не можу, брате, я не героїня.
Деїфоб Так, я се бачу, ти сестра Паріса,
але не Гектора. Наш Гектор міг
життя віддати, жінку залишити,
осиротити сина для рятунку
або для честі Трої. А Паріс
готовий для Гелени загубити
весь рідний край. Отак і ти, Кассандро,
для тіні млявого свого Долона,
хоч сам він був зрадливий проти тебе,
готова всіх нас утопити.
Кассандра Брате!
Не ображай загубленої тіні!
Ти кажеш, млявий був Долон, зрадливий?
Чому ж той млявий та пішов на згубу,
на смерть видиму в *той* час, як ніхто
з моїх братів-героїв не одваживсь?
Либонь, тому, що Гектор вже був мертвий,
а Деїфоб одважний тільки словом.
Деїфоб Старий я для розвідок. Ти ж, Кассандро,
ще молода, щоб старшого судити.
Кассандра Над всіх старших найстарша *Правда*, брате.
На ймення правди, я тебе питаю,
за що ти тінь Долонову образив,
за що героя ти назвав зрадливим,
героя, що за рідний край загинув?
Кого він зрадив?
Деїфоб Та тебе ж, Кассандро!

Чи ти забула?

Кассандра Брате, ти не знаєш,
яка буває зрада. Я тобі
на ймення Аполлона присягаюся:
я перша віддала Долону перстень,
бо я від нього не хотіла жертви
такої, як тепер від мене ти бажаєш.
Нещиро стати за дружину – зрада,
але Долон мій зрадником не був.
Деїфоб Лишім. Хто вмер, не встане. Річ не в сьому,
а в тому, що повинна ти вчинити
для щастя й для рятунку всієї Трої.
Кассандра Почім же знаєш ти, що в тім рятунок?
Деїфоб Я знаю те, що се остатня змога.

Чи ти даси рятунок – невідомо,
але повинна ти вчинить сю пробу.
Коли уб'ють лідійця – люди скажуть:
«Що ж, не судилось!» А як ти відмовиш,
то скажуть всі, що ти нас загубила.
Цар Ономай до тебе зараз прийде,
щоб ти йому сама сказала слово.
Єдине слово «згода!» – і лідійці,
вшиковані до бою, рушать зараз.
Кассандра Мій брате, се була б потрійна зрада –
себе самої, правди і лідійців,
бо я отим одним-єдиним словом
погнала б на погибель ціле військо.
Деїфоб Миліш тобі чужинці, ніж родина!
Кассандра А нащо ж нам даремне їх губити?
Не врятував нас Гектор богорівний,
куди ж сьому лідійцеві!

Деїфоб Кассандро,
забула ти, що був тоді Пелід,
теж богорівний, ще й богорожденний,
тепер його нема.

Кассандра Так говорила
Пентезілея, красна амазонка,
що згинула за Трою без пори.

Деїфоб Та що Пентезілея! Все ж то жінка! –
не жінці врятувати Іліон.

Кассандра Се правда, брате, отже й не Кассандрі.

Деїфоб (*гнівно*)

Гей, не чіпляйсь до слів!

Стара рабиня (*виходить*)

Там той, чужий,
все домагається, чому його не кличуть.

Кассандра Скажи йому, щоб він ішов сюди,
а ти лиши нас, брате.

Деїфоб Що ж ти скажеш?

Кассандра Що бог мені звелить.
Деїфоб Ну, пам'ятай,
як тільки бог звелить сказати: «не згода», —
до тебе ймення зрадниці пристане
віднині і довіку.
Кассандра Деїфобе!
Деїфоб Я перший прикладу його до тебе
прилюдно, на майдані. Пам'ятай.
(Виходить.)
Ономай *(входить і спиняється у порога. Мовчання.)*
Царівно, радуйся.
Кассандра мовчить.
Я соромливість
високо поважаю, але все ж
бажав би я таки почути слово,
хоч те єдине, що мені належить.
Кассандра Ти певен, що воно тобі належить?
Ономай Твій батько й брат запевнили мені
те слово.
Кассандра Так від них ти й чув його,
а я тобі його не запевняла,
та ти ж і не просив, і не питав,
а хочеш просто взяти як належне.
Ономай Прости, царівно, знаю, що дівчата
солодкі речі люблять, але я
не вдався для того. В мене річ коротка,
не ти мене, а я тебе посватав,
то, значить, уподобав, справа ясна.
Адже тебе за жінку я бажаю.
Кассандра Як можеш ти мене бажать за жінку?
Ти ж бачиш, я душею не твоя.
Ономай Як буде мій сей стан, і сії очі,
і сі уста, вся горда пишна постать,
то де ж із них подінеться душа?
Адже й вона тоді моєю буде.
Кассандра Не більше, ніж душа твоїх рабинь.
Ономай Не прикладай сюди рабинь, Кассандро!
Царицею ти будеш так, як личить
моїй дружині і дочці Пріама.
Кассандра Не личить їй десь по неволі жити,
хоч би й царицею.
Ономай Я ж не беру тебе
рукою збройною, по волі підеш.
Я міг би прилучитись до ахейців,
і зруйнувати Трою, і забрати
тебе в полон, але я чесно хочу
тебе від батька взяти, заслуживши
послугою великою.
Кассандра Купити

мене ти хочеш, царю?
Ономай Всі герої,
найбільші навіть, купували так
собі жінок.
Кассандра То не було геройство.
Герой користі не шукає зроду.
Ономай Геройство мусить мати надгороду,
се і боги, і люди признають.
Кассандра Хіба не досить слави?
Ономай Слави маю
я й так, царівно, досить, а дружини
не маю ще, от і беру тебе.
Кассандра Уже й береш? Я ще не віддаюся.
Ономай Царівно, правду мовити, я честь
хотів тобі, питаючи, зробити,
як жриці божій і царівні Трої,
а в нас у Лідії нема звичаю
дівчат питати, коли батько згоден.
Кассандра Знай, Ономаю, шлюб такий не буде
з Кассандрою щасливий.
Ономай Не лякай,
пророчице, мене пророкуванням.
Я думаю, що й доля любить сильних,
одважних і рішучих; кожна жінка
повинна їх любити, а не любить,
то муситиме полюбити.
Кассандра Царю,
не знаєш ти мене, що так говориш.
Ономай Жінок я досить знаю.
Кассандра Та Кассандра
ще не була між ними.
Ономай От тому
я й хочу взяти її.
Кассандра На лихо взяв би!
Я не люблю тебе.
Ономай Полюбиш!
Кассандра Ні, ніколи
не полюблю того, хто так підступно
скористав з нашої недолі.
Ономай Хто так славно
твій край відрятував?
Кассандра Не квапся, царю,
то ще лежить у Зевса на колінах.
Ономай А якби стало так?
Кассандра Я оборонцю
хвалу і дяку склала б,
але за себе я б його кляла,
так як тепер клену, даючи слово.
Ономай Я бачу, ти, царівно, мудра!

«Хвала і дяка» – от і вся заплата.
Та се я дам якому злидареві
від свого столу м'яса, то й почую
хвали і дяки досить.
Кассандра Чи ти бачив,
як оборонця визволені славлять?
Ономай Не раз, не два! Скажу тобі, царівно,
що переможця і не так ще славлять
подолані. Я й те і друге знаю –
ціна обом однакова, бо все то
безсилля силу славить. Але силу
віддати за таке – збожеволіти!
Я не безумний. Голову нести,
губити військо, щоб «хвалу і дяку»
сказав хтось по-троянськи? Я се дома
почую по-лідійськи від жіноцтва,
як військо приведу назад без бою.

Мовчання.

Так що ж, царівно?

(Налагоджується йти.)

Кассандра мовчить, але, видимо, бореться з собою. Ономай бариться, завваживши се.

Деїфоб (*увиходить. Завваживши нерішучі постави обох, проникливо і грізно дивиться на Кассандру.*)

Згода, сестро?

Кассандра Згода!

Ономай По щирості?

Кассандра Як голову нести,
губити військо ти готов за теє,
щоб я сказала: «Сі уста твої,
ся постать, сії очі», – добре, згода.

Коли твій люд готов своїх жінок
лишити вдовами, аби цареві
здобути наречену – добре, згода.

По щирості кажу!

Ономай Чудна у тебе,

Кассандро, щирість. Ну, та годі
змагатися словами, час іти,
щоб заслужити ділом надгороду.

Кассандра Які діла, така і надгорода!

Прощай же, Ономаю!

Ономай Будь здорова.

Ономай і Деїфоб виходять. Знадвору чуто глухий лемент великої юрби.

Поліксена (*вбігає*)

Кассандро, пробі, що ти наробила?

Кассандра Я *мусила*, сестрице, дати слово.

Поліксена Так ти дала? Так, значить, то неправда?

Кассандра (*холодно*)

Ти, Поліксено, чиниш, мов безумна;
не знаєш, за що і кориш і хвалиш.

Поліксена Хвалю за те, що ти вволила волю
і батька, й брата, і всієї родини.
Кассандра То, значить, і твою?
Поліксена Та що ж, сестричко,
видима смерть страшна.
Кассандра А для рятунку
не варто жалувать, хоч і сестри?
Поліксена Але ж тобі там буде добре, люба,
царицею у Лідії багатій,
її ж недарма золотою звуть.
Кассандра На золото Кассандра не жадібна,
і з неї досить однієї обручки.
(Дивиться на Долонову обручку на своїй правиці.)
Поліксена (*пестить її*)
Сестриченько, я знаю, як се тяжко
забути милого, та нащо ж мертвим
щось інше, крім волосся, сліз і жертви?
Долонові ти справиш гекатомбу,
як богів, бо Лідія багатша
від Трої, там царицею ти будеш.
Кассандра За нелюбом?
Поліксена Та що робити, сестро?
Чи то ж багато є таких, що йдуть
по волі й по любові? Се вже доля
така жіноча слухати не серця,
а волі рідних – добре ще, як рідних,
а то ж не раз і переможець гордий
примусить бранку за дружину стати.
Он Деїфобова Антея йшла
за нього по неволі, а протее
тепер вона йому дружина вірна
і дітям ніжна мати.
Кассандра Поліксено,
а якби знов посватали тебе
після Пеліда за якого-небудь?
Поліксена Та що ж... я знаю, другого не буде
такого, як Пелід, але ж мені
довіку дівувати не годиться,
і я пішла б, якби хто був до пари,
як не дружину, то діток любила б,
як не кохання, то хоч господарність,
покірливість і вірність принесла б
дружині в посаг.
Кассандра А якби не мала
нічого, крім ненависті й прокльонів,
то що б ти принесла своїй «дружині»?
Поліксена Яка ти знов страшна, як се говориш!
Кассандро, признавайся, значить, правда,
що ти його кляла і віщувала

йому й лідійцям згубу?
Кассандра Відки знаєш?
Поліксена (*трошки збентежена*)
Мої рабині під вікном були,
сушили вовну, чули ненароком
розмову вашу. І не знаю, як
твої слова передались лідійцям.
Ти чула гомін? То гукало військо
лідійське: «Царю, ми не йдем на згубу,
Кассандра заклала! Ми йдем додому!
Хай гине Троя, як їй те судилось!»
І вже три лави подались додому.
Кассандра (*мимохить*)
Хвала богам!
Поліксена Кассандро! безсоромна!
Кассандра Але ж вони б загинули всі марне,
бо се ж їх смерть – заручини мої!
Поліксена То нащо ж ти дала цареві слово?
Кассандра Не обертай меча в гарячій рані!
Се нечесть, Поліксено, тяжкий сором
на голові моїй, отее слово.
Се примус і ненависть промовляли
ганебне слово, а не я. Ой сестро!
Я так його ненавиділа палко,
його і все його безглузде військо,
оту юрбу рабів! Я радо, щиро
промовила – їм на погибель – «згода»!
Поліксена Страшна, незрозуміла ти, Кассандро!
Андромаха (*увиходить*)
Хвала богам! Пішли-таки лідійці!
Пішли на бій. Цар Ономай сказав:
«Я маю слово згоди від Кассандри».
Гелен запевнив, що по птаству бачив
щасливий знак на шлюб і перемогу,
а Деїфоб сказав, що то неправда,
немовби ти кляла царя й лідійців.
І заспокоїлись вони, й пішли.
Кассандра Гелен казав, що він по птаству бачив
щасливий знак на шлюб і перемогу?
Неправду він сказав!
Андромаха Та що, Кассандро,
доволі з нас уже твоєї правди,
зловісної, згубливої, так дай же
нам хоч неправдою пожити в надії.
Ох, я вже втомлена від тої правди!
Ой, дай мені хоч сон, хоч мрію, сестро!
Дай вірити хоч день, що мій синочок,
Астіанакс єдиний, буде жити,
що не загине він од рук ворожих

і буде сильний, владний, богорівний,
як був його отець, мій любий Гектор!
Ох, дай мені хоч сон, хоч мрію, сестро!
Кассандра Для сну, для мрії ти згубить готова
усе те військо? Сором, Андромахо!
Андромаха Не сором, ні, і кожна мати скаже,
що се не сором. Що мені чужинці?
Чого я маю жалувати їх?
А може ж, то і правда, що врятують
вони нам Трою? Може ж, то і правда?
Кассандра Та тільки «може»!
Андромаха Досить і того.
Надія є, Кассандро, є надія!
Кассандра Прошу тебе, сестрице Поліксено,
пошли свою рабиню по Гелена.
Поліксена Гаразд.
(Виходить.)
Андромаха Нащо тобі Гелен?
Кассандра Я хочу
його спитати. Я собі не вірю.
Вже бачиш, довершилась божя кара:
не тільки інші, а й сама Кассандра
зневірилась в Кассандрі. Я не знаю,
чи все те правда, що тепер я бачу.
Андромаха А що ж ти бачиш?
Кассандра Годі, Андромахо,
мене питати, щоб потім клясти.
На голові моїй вже й так прокльони
тяжать, немов залізна діадема,
сплелися над чолом слова вразливі,
немов гадюки над чолом Медузи,
шиплять вороже, труять, глушать розум...
Іди, збери своїх рабинь, звели їм
кітари й флейти взяти і музику
збратати з ніжним співом, може, сон
і мрію золоту вони накличуть
тобі на очі, втомлені від сліз.
Є в тебе фінікіянка рабиня,
ота, що вміє змії замовляти,
вона приспить в тобі змію тривоги,
і ти заснеш, і в сні тому не буде
нічого злого, ні війни, ні смерті,
ні страху, ні Кассандри.
Андромаха Не глузуй.
Я вірю, що таки лідійці прийдуть
з царем і з перемогою. Прощай!
(Виходить.)

VI

Той самий Кассандрин покій. Кассандра і Гелен.
Кассандра Так ти скажи мені по правді, брате,
яку ти провість по пташках побачив?

(Дивиться йому в вічі, Гелен їх спускає додолу.)

Гелен Так що там! Ми обоє віщуни
і добре знаєм, що пташки, й утрібки,
і кров, і дим від жертви – все то тільки
покраси й покривало голій правді,
про людське око. Адже тая правда –
цнотлива дуже і поважна жінка,
і сором їй ходити без одежі.

(Сміється.)

Кассандра Але й сама я жінка, отже правду
я можу бачити й невбрану.

Гелен Сестро,
скажи мені, хто бачив голу правду?
Кассандра Я бачила її аж надто часто!

Гелен Чи певна ти, що ти її очима
своїми не наврочила?

Кассандра Гелене,
торкнувся ти до виразки палкої,
але стерплю одважно, хочу щиро
порадитись тебе, – ти наймудріший
з усіх братів, гнучкий і тонкий розум
у тебе, як вогонь.

Гелен Або як вуж?
Фрігійський розум, сестро! Ми, троянці,
за довгий час облоги вже навчилися
звиватися вужами. Що робити?
Коли б ти бачила, як Деїфоб
звивавсь перед лідійцем, ти б сказала,
що й другий брат гнучкий-тонкий зробився.

Кассандра Не говори про гнучкість плаза,
для мене то не мудрість, а гидота.

Скажи мені по щирості, як брат
сестрі коханій: чи ти справді думав –
чи по пташках, чи просто, все одно, –
що в сих заручинах рятунок Трої
і що рятунок той дадуть лідійці?

Гелен Ти завдала мені трудне питання.

По щирості: раз думав, а раз ні.

Кассандра Як розуміти се?

Гелен А так. Спочатку
я певен був, побачивши те військо,
наїжене списками, незчисленне,
на силу свіже, на одвагу дуже,

що еллінам, потомленим війною,
знесиленим облогою, не встоять
проти царя, жадібного звитяги.
І певен я: коли б та перемога
була в руці в Гелени, в Поліксени,
чи в Андромахи, чи в котрої хочеш,
та не в твоїй, – вона була б за нами.
Кассандра Чи й ти гадаєш так, що все нещастя
походить від Кассандри?
Гелен Хоч не все,
але багато.
Кассандра Брате! що ти кажеш?!

Гелен Ти щирості хотіла, і вволив я
твоє бажання, не моє, сестричко.
Та я тебе, Кассандро, не картаю,
невинна ти з своєї вдачі. Певне,
боги в тім винні, що дали тобі
пізнати правду, сили ж не дали,
щоб керувати правдою. Ти *бачиш*
і, склавши руки або заломивши,
стоїш безвладна перед тим привиддям
страшної правди, мов закам'яніла,
немов на тебе глянула Медуза,
і тільки жах наводиш на людей.
А правда від того стає страшніша,
і люди тратять решту сили й глузду
або ідуть з одчаю на пропаще,
а ти тоді говориш: «Я ж казала!»
Кассандра А що ж би ти зробив?
Гелен Те, що роблю.
Я з правдою борюсь і сподіваюсь
її подужати і керувати,
от як стерничий кораблем керує.
Кассандра А Мойра, брате, невблаганна Мойра?
її ж бо воля світом всім керує,
а ти се мав би керувати нею?
Гелен Не так, Кассандро. Мойра так врядила,
щоб був і світ, і море, і керманич,
і корабель, і бурі, і погода,
і скеля, і затока; щоб була
і боротьба, й надія, й перемога,
і правда, і... неправда.
Кассандра Коли так,
вона бажає, щоб була й Кассандра.
Гелен І щоб Гелен боровсь проти Кассандри.
Оцю я правду бачу і борюся,
щоб нам троянський корабель стягти
з тієї мілизни, куди Кассандра
його загнала правдою своєю.

Кассандра А ти його неправдою врятуєш?
Гелен Що правда? Що неправда? Ту брехню,
що справдиться, всі правдою зовуть.
Одного разу раб мені збрехав,
що мій фіал украдено, бо просто
не хтілося йому шукать фіала,
а поки лінувався раб, то й справді
фіал було украдено. Де правда
була тут, де брехня? Тоненька смужка
брехню від правди ділить у минулім,
але в прийдешньому нема вже й смужки.
Кассандра Коли хто каже те, в що й сам не вірить,
то се неправда явна.
Гелен А як скаже,
хоч в добрій вірі, тільки помилившись,
не до ладу, то се вже буде правда?
Кассандра А як же ти, Гелене, одрізняєш
брехню від правди?
Гелен Та ніяк. Я просто
даю їм спокій.
Кассандра Як же ти віщуєш?
Що кажеш людям?
Гелен Те, що треба, сестро,
те, що корисно або що почесно.
Кассандра Невже ніколи ти того не бачиш,
що буде, неминуче, невблаганне?
Невже тобі не каже в серці голос:
«Так буде, так! так буде, не інакше!»
Гелен По щирості сказавши, – ні, ніколи.
Кассандра То нам порозумітись дуже тяжко.
Але скажи, як можеш ти прилюдно
казати: «Бог мені відкрив... я бачив...
я голос чув таємний», – коли то
неправда все?
Гелен Знов правда і неправда!
Лишім оці слова, нема в них глузду.
Ти думаєш, що правда родить мову?
Я думаю, що мова родить правду.
А чим же нам таку назвати правду,
що родиться з брехні? Чи ти ніколи
не бачила такого народження?
Я бачив безліч разів. Слово плідне
і більше родить, ніж земля-прамати.
Кассандра Але ти сам сказав: «Роблю, що треба,
і що корисно, що почесно». Нащо ж
потрібно удавати віщуна?
Хіба корисно то, хіба почесно?
Гелен Авжеж! Якби сьогодні батько й браття
і з ними всі троянці і троянки

лідійців умовляли та благали,
ні на що б не здалось те все, – лідійці
сказали б тільки: «Закляла Кассандра,
пророчиця, – війна і шлюб нещасні».
А я прийшов з повагою жерця,
в віщунській діадемі, патерицю
посріблену здійняв високо вгору,
мов блискавка, вона свінула в вічі
усім чужинцям. Я сказав: «Мовчіть
і ждіть. Я випустив із храму
свячених голубів». Замовкли миттю
і галас, і розмови. Я сказав:
«Цар Ономай образив Аполлона,
засватавши пророчицю його
і не спитавши згоди стріловержця,
і бог за те свій гнів йому прорік
устами віщими Кассандри. Можна
ще одвернути гнів, офірувавши
для бога пишну гекатомбу з білих
волів, що не були ще під ярмом».
«Я обіцяю!» – крикнув цар лідійський.
А я гукнув: «Я бачу, голуби
вернулись і годують голуб'яток!
Щасливий поворот і шлюб щасливий!»
І словом тим я переміг тебе,
видюща сестро.
Кассандра Чи надовго, брате?
Гелен Побачимо! Се правда, що на полі
воюють не лідійці й не ахейці,
а ти і я. Одвагою керує
Гелен, а розпачем Кассандра править.
Кассандра А що, коли Кассандра переможе?
Чим виправдить Гелен свою неправду?
Гелен Прилюдно скаже: «Се сам Ономай
себе згубив, бо замість гекатомби
саму обіцянку дав Аполлону».
Собі ж він скаже: «Зброя поломилась,
але ми іншу знайдем. Все ж почесніш
при зброї гинуть, ніж голоруч».
Кассандра Чому ж ти й сам не йшов у бій сьогодні,
не з патерицею, – з мечем і списом?
Гелен Бо меч і спис мала для мене зброя,
бо людські душі – от моє знаряддя,
крилате слово – от моя стріла,
люд проти люду – от мій поєдинок!
Усім тим правлю я, фрігійський розум.
Ся діадема, ся патериця –
то знаки влади над всіма царями.
Я рівного собі не маю тут

з-поміж усіх владарів і героїв.
Ти тільки рівна, може, навіть вища,
і ми боротись будем до загину.
Кассандра Ох, я сама не знаю, чи хотіла б,
чи ні тебе перемогти сьогодні!
Ненависний мені той шлюб, мов смерть,
я так його боюсь, як згуби Трої.
Гелен Либонь, у тебе не фрігійський розум.
Чи ти не чула, як боги часами
своїх обранців хмарою вкривають?
У мене є тайник під олтарем, –
як станеш ти з тим Ономаєм поруч,
приносячи богам весільну жертву,
від жертви піде дим, сірчана хмара,
а як розійдеться – замість Кассандри
порожнє місце буде. Розумієш?
Кассандра Се стид і ганьба – радити таке!
Чи се, по-твоєму, «почесний» вихід?
Гелен Зате корисний і безпечний, сестро.
Кассандра Вже краще б я себе мечем убила!
Гелен І тим роздратувала б Ономая,
а слово все-таки своє зламала б.
І некорисно, й непочесно, сестро.
(Дивиться з усміхом на неї.)
Ми не однакові, а все ж ми рівні,
як не в ділах, то все ж хоч у думках.
Поліксена (*входить*)
Цар Ономай убитий, а лідійці
урозтіч кинулись. Ой горе, горе!
Гелен Радій, Кассандро, ти перемогла!
Кассандра (*віщим голосом*)
Не я, а Мойра. Я її знаряддя.
Тонкий фрігійський розум і гнучкий,
його зігнула Мойра і зломила,
її правиця і важка, й тверда,
вона кує з народів зброю світу,
а я і ти – ми тільки цвяхи в зброї.
Не перецінюймо себе, Гелене.
Андромаха (*вбігає й несамовито кидається до Кассандри*)
Ти, люта згубо, всіх нас загубила!
Кассандра (*спокійно показує на Гелена*)
Питай його, чом він не врятував.
Ми віщуни обоє – значить, рівні.
(Виймає з-за пояса кужілку і сідає прясти.)

VII

Великий майдан з храмом посередині на чималому підвищенні. Праворуч в глибині двір царя Пріама, ближче до сцени різні інші будови міста Іліона. Ліворуч близько до сцени Скейська брама.

Ясний ранок, майдан залитий сонцем.

Велика юрба люду троянського то входить у браму, товпиться перед храмом, гомонить то дужче, то тихше, часом зовсім затихає і жде чогось, насторожившись. З царського двору виходить Гелен в святочній білій одежі, у срібній діадемі, з білою посрібленою патерицею в руці: іде урочистою гієратичною походом.

Голоси в народі

Гелен іде! Дорогу прозорливцю!

Гелен (*зіходить на храмовий перистиль і дає знак патерицею, стукнувши нею тричі об мармуровий поміст, далі починає промову велично-віщим голосом*)

Батьки, брати й синове! рідна Троє!

Боги з Олімпу зглянулись на сльози,
на гекатомби, на благання наші, –
без зброї подолали ворогів.

Зевс еллінам поклав у серце звагу
по добрій волі залишити Трою.

Підіть за браму – зник ахейський табір,
лиш кінь один стоїть на таборищі, –
богам троянським в дар дали ахейці
того коня. Він з дерева, не пишний
і не коштовний військовий дарунок,
та він дорожчий нам від срібла-злота,
від мармуру й каміння дорогого.

Дарунок згоди ліпший над здобуток,
що на війні ціною крові взято.

Ахейці відплили від нас по волі
своїх і всіх богів, а дар лишили
на знак пошани й згоди. Честь ахейцям!

Люди Ахейцям честь!

Голос Кассандри (*з храму*)

За кров, за смерть, за сльози!

Деїфоб (*обертаючись до дверей храмових*)

Мовчи, Кассандро!

Гелен (*до троянців*)

Вам, троянські мужі,

я раджу дар той повезти у храм

і край Палладіона там поставить,

Кассандра (*з'являється на дверях з чорною патерицею і простяга її, немов загороджуючи вхід*)

Я не пускаю в храм.

Гелен (*одбиває її патерицю своєю*)

Вступись, Кассандро!

Кассандра (*знов загороджує*)

Мені належить влада не пускати.

Чоловіки не сміють наближатись
до постаті Паллади. Я сторожа
Палладіона. Ти вступишь, Гелене,
гляди своїх пташок.
(Дивиться йому в вічі, він спускає патерицю.)
Нечистий дар!
Проклятий дар!
Люд порікує, видимо збентежений.
Голос з юрби
Та геть її женить,
зловісницю!
Другий голос
Мовчи! вона ж царівна!
Перший голос
Дарма!
Вже те її пророкування
уїлось нам в печінки. Не доки ж
терпіти се!
Третій голос
Убить її!
Якийсь молодик заміряється списом.
Гелен (*здержує знаком руки*)
Не руште!
Не проливайте крові – там святиня!
Деїфоб То як же буде, брате, з подарунком?
Гелен Ми храм новий збудуємо для нього,
«храм згоди» буде зватись. Поки що
стоятиме в царським дворі дарунок.
(До Деїфоба.)
Ти призначи сторожу для пошани.
Кассандра Сліпий побитих на сторожу ставить!
Деїфоб Кассандро!
Гелен Брате, й ви, троянські мужі,
перевезіть коня в царське подвір'я.
Деїфоб дає знак рушати і подається сам до Скейської брами.
Голоси з люду
Гелен наказує! Рушаймо, браття!
Гелена хай боги благословлять!
Він розум наш! Він наше око ясне!
Кассандра Єдине око – й те більмом зайшло!
Увесь люд рушає за Скейську браму.
Гелен Кассандро, слухай, нащо ти мене
на пробу ставиш дотинками тими?
Кассандра На пробу, чи не станеш раз видющим.
Гелен Кассандро, се ж безумство! Річ видима:
ахейський табор спорожнів; на морі
ані човна, ні цяточки немає.
Розвідачів далеко розсилали
ми з Деїфобом, найбистріших хлопців

і кінно, й піхотою. І не видко,
щоб де була яка залога, чати
чи щось подібне.

Кассандра Дурно не дає
дарунків ворог.

Гелен Та же той дарунок –
то миру знак. Чи ти ж не розумієш?
Кассандра Вже ж ні. Якби оце посеред моря
палка жарина плавала по хвилях,
розжевлена вогнем, – то був би знак
воді від полум'я на мир. Та хто ж би
збагнув таке?

Гелен Люди не стихії,
і лиху, й гніву людському є край.

Ахеянок вже піросло багато
за час війни, і, може, Менелай
молодшу дома знайде від Гелени.

Кассандра Гелену бачив він на Скейській брамі
учора зрана.

Гелен Що ж?

Кассандра Піди, Гелене,
до неї в гінекей і там подумай,
що ти сказав.

Гелен (*задумується. Тим часом з Скейської брами показується гурт узброєних троян-
ців. Гелен показує їх Кассандрі*)

Ти бачиш ті списи
і ті мечі? Не треба й остороги
пророчої. Он вартовий сурмач.
То ж сурма голос має, Троя – вуха.
Кассандра Німий глухого буде вартувати!
Гелен Кассандро, годі! Я глухий для тебе,
так же й твої слова німі для мене.
Договорились ми до краю. Годі.

Деїфоб (*з юрбою узброєних веде зв'язаного елліна до Кассандри й Гелена*)

Сюди його, сюди! Нехай розсудять
троянські прозорливці сюю справу
і скажуть нам, що маємо робити,
з оцим чужинцем. Брате, й ти, Кассандро,
послухайте і зважте. Ми застали
сього чужинця край коня на полі.
Блукав мов непритомний, сльози лив
і, руки ламлючи, слова безладні
викрикував. Ми зайняли його,
пізнавши елліна з одежі й мови.
Тепер між нами розділилась думка:
одні говорять одпустить його, –
він тим покинутий, що божевільний,
і, певне, він не зробить зла нікому,
а другі кажуть: се розвідач хитрий,

убить його, щоб не було біди.

Поки Деїфоб говорить, надходять люди, чоловіки й жінки, хто з поля від Скейської брами, хто з будинків від міста, і збираються в гурт.

Голоси з гурту

Убить! убить!

Один голос За віщо?

Другий голос

Так, для помсти.

Третій голос

Для остороги.

Четвертий голос

Покарає Зевс

за кров невинну.

Деїфоб (*дужим голосом*)

Замовчіть, троянці!

Не вам належить суд. Скажи, Гелене,

убить його чи визволити радиш?

Гелен Ні те, ні друге. Марне убивати

немає честі нам, та й небезпечно,

бо як дізнаються про те ахейці,

що елліна убито без вини,

то знову можуть розпочати чвару

на довгі роки. Тільки ж і пустити

непевного чужинця – необачно.

Нехай собі живе, але у путах,

під пильною сторожею.

Сінон (*полонений еллін*)

Ой царю,

чи віщий прозорливцю! Я не знаю,

як маю величати мого владаря...

Але я бачу розум боговитий

у тебе на чолі. Збагни ж, премудрий,

ти душу елліна. Я сам з Еллади.

Еллада – се ж колиска споконвічна

святої волі. Правний син Еллади

без рідної стихії жити не може,

а хоч би й міг – не хоче.

Кассандра Ти сим словом

на смерть почесну в Трої заслужив.

Гелен Чого на смерть? Пусти його на волю,

коли нема вини на ньому.

Кассандра Брате,

що єсть вина? Хіба гієна винна,

що смертю й розпадом житись мусить?

Деїфоб Хіба ти знаєш заміри чужинця,

що так його рівняєш до гієни?

Коли ти знаєш, то скажи виразно,

що саме він замислив нам на згубу.

Кассандра Не знаю я нічого, тільки бачу

кривий гієни погляд, тільки чую
проникливий хижацький голос...

(В раптовім нестямі.)

Ой!

Гієни бродять по руїнах Трої
і лижуть кров іще живу... гарячу...
обнюхують ще не застигли труп
і радо скиглять...

(Стогнути, закриває обличчя руками.)

Люди стоять у важкій мовчанці, далі починають перешіптуватись. Сінон тривожно
оглядається на всі боки.

Деїфоб (*бере Кассандру за руку і потрясає. Стиха*)

Сестро, спам'ятайся!

Доволі слів тих темних і страшних,
що придавили люд, мов димна хмара.

(Вголос.)

Коли гієну бачиш в сім чужинці,
ну, що ж, убий його, ми не бороним.

Гелен (*подає їй жертвний меч*)

Ось маєш меч!

Кассандра (*збентежена*)

Ні, браття, я не вмію

мечем владати.

Гелен Жриця мусить вміти
в потребі всяку жертву заколот
рукою власною.

Кассандра Хіба се жертва?

Гелен Се жертва прозорливості твоєї.

Кассандра Чому ж ти сам сю жертву не заколеш?

Гелен Сліпий наосліп лити кров не хоче.

Нехай твоє видюче око править
рукою певною. Єдине серце
нехай наказує руці й очам.

Деїфоб Хай буде так. Нехай хоч раз Кассандра
не скаржиться на людську неймовірність.

Коли не винен еллін, хай за кров
спокутує Кассандра перед Зевсом,
а людський суд мовчатиме тепер,
за сеє ручить старший син Пріама.

Гелен вкладає меч в руку Кассандрі. Кассандра мовчки бере меч. На знак Деїфобовий
Сінона підводять ближче.

Сінон (*протягає до Кассандри зв'язані руки і падає на коліна*)

Пророчице!.. Ох, як благи маю

негідний я пречистую тебе?

Чужі тобі дрібні діла людські,
ти, богорівна, дивишся, як Мойра,
на болі серця смертного, слабкого...

Ще, може, горе кривної родини
тобі, як і богам, святе здається,

та я, нещасний, без родини в світі,
я сирота, без матері, без батька, –
признатись мушу, ти ж бо всевидюща...
Єдину тільки маю наречену,
вона мене кохає... О, я тямлю,
для твого слуху сі слова – марниця...
Коли б ти знала... Ох, коли б ти знала,
як рветься серце з тяжкої розлуки
і як душа вмирає від тривоги!..
Серед троянок рух, зітхання, декотрі втирають сльози.
Кассандра (*хоче запанувати над власним зрушенням*)
Встань, елліне, і говори спокійно.
Сінон (*встає*)
Пробач мені, але про це спокійно
уста мої не можуть говорити...
прости, вони тремтять...
(Закриває лице плащем і замовкає. Згодом odkривається і провадить далі.)
Чом я, бездольний,
моєї Левкотеї не послухав?
Тож так вона мене тоді благала,
як я тепер тебе благаю ревне.
«Ох, не вбивай мене! – вона волила, –
згляньсь на мої весняні молодощі!»
Та я стояв, мов скеля, і дивився
на чорний корабель, на темні хвилі.
І крикнула до моря Левкотея:
«Ой море, море! Ти жива розлуко!»
І безліч раз оті слова безумні,
ридаючи, нещасна промовляла...
І я їх чув, аж поки зашуміли
навколо мене темні, чорні води...
(Береться за голову і тихим, немов далеким голосом квилить-промовляє.)
«Ой море, море! Ти жива розлуко!»...
Кассандра (*стурбована*)
Тебе лишили вмисне?
Сінон (*покірно*)
Так, царівно.
Кассандра Навіщо?
Сінон Ох, царівно, я не знаю!
Мене лишили сонного. Прокинувся –
аж серед поля я, один як палець.
Либонь, давно ще мав на мене гнів
потужний Діомед, що я прилюдно
безжалісним назвав його Хароном
в той час, як він, а з ним ще наших двоє,
розвідача троянського вбивали.
Кассандра (*напружено*)
Коли?
Сінон Давно, пророчице, тоді ще

Пелід наш був живий. Та пам'ятливий
у гніві Діомед, – його вразило,
що я насмів обороняти бранця,
його рукою взятого на смерть.
Але ж мені так жаль було троянця.
Такий був молоденький і вродливий,
так жалісно благав про милосердя...
Ой горе! Так і я тепер благаю,
та нікому за мене заступитись
хоч би єдиним словом... Всі мовчать...
Смерть неминуча... Нащо ж протягати
остатні сі хвилини під мечем?!
(Раптом падає на коліна і нахиляє голову.)
Спусти свій меч на мене, невблаганна!
Кассандра Гелене, я не певна, може, справді
не винен цей чужинець? Як гадаєш?
Гелен Я, сестро, не вгадаю без пташок.
Деїфоб А я дивуюся з твого вагання.
Адже могла колись ти ціле військо
людей невинних одіслать на страту
єдиним словом, – і не жаль було.
Так що ж тобі якийсь один чужинець?
Невже він ласку заслужив у тебе
заступництвом єдиним за троянця
єдиного? Адже лідійське військо
бажало врятувати цілу Трою
і то від тебе ласки не зазнало.

Кассандра (*з розпачливим поривом здіймає вгору меч над Сіноном, але рука її затремтіла, і вона повагом спускає меч, не зачепивши Сінона*)

Ти одібрав мені остатню силу
тим спогадом... Пролита марне кров
волає до богів супроти мене...
Багряна хмара насува на очі,
на розум мій... Ох, непрозора хмара!
(Меч випадає їй з рук.)
Рука моя зов'яла... серце всохло...
тьма... тьма...

(Хитається і падає на руки Геленові.)
Гелен Вона зомліла! Поможіте,
троянки-сестри!

Троянки несуть Кассандру в глибину храму.

Гелен (*до Сінона*)

Елліне, ти вільний,
бо не хочуть боги твоєї смерті.

Сінон відходить і, змішавшись в юрбу троянців, іде до царського двору. Тим часом у Скейську браму вводять великого дерев'яного коня і з радісним гуканням тягнуть його глибиною сцени теж до царського двору.

Деїфоб (*визначає місце сторожі*)

Ти будь отут.

(Показуючи на браму царського двору)

Ти коло брами стій.

(Показує на Скейську браму)

А ти при храмі. Ти ходи навколо,

меч наготові. Ти на мурі стань

і сурму щоб у руках держав. Пильнуйте!

(Хоче йти.)

З храму находять троянки і йдуть за сцену.

Кассандра (*знов стає на дверях храмових, держачись за одвірок. Несміливо*)

Зостанься, брате.

Деїфоб Я пришлю Паріса.

Я старший брат, без мене не годиться

на бенкеті. Ладу не дасть без мене

наш батько – він уже недобачає,

образити чиюсь повагу може,

частуючи недбало найстаріших.

Кассандра Нехай Паріс на бенкеті лишиться.

Деїфоб Ти, сестро, мов забула всі звичаї!

Кассандра При надзвичайному нема звичаїв.

Деїфоб Та що ж тут надзвичайного такого?

І дурень може на сторожу стати.

Кассандра Допильнувать розумний тільки здатен.

Деїфоб Тут ти, розумна, будеш.

Кассандра (*пригноблена*)

Я безсила.

Деїфоб Так, на діла немає в тебе сили,

а на словах ти справжня амазонка!

(Зневажливо одвертається від неї і йде геть.)

Кассандра іде в глибину храму, стає коло Палладіона, обіймає ноги статуї і ховає обличчя в її шаті.

VIII

Той самий майдан. Вечоріє. Ніч насувається швидко, темна, безмісячна, тільки зорі сяють різко, як в холодні вітряні ночі. На майдані поставлена сторожа: один вартовий коло царської брами, другий коло Скейської, третій коло храму, четвертий ходить навколо, вартує троянські оселі. Всі узброєні, як на війну.

Сторожа який час вартує мовчки. З царського двору чутно відгуки музики і веселого бенкетного гомону.

1#й вартовий (*від Скейської брами*)

Ну, свято, братця!

2#й вартовий (*від Скейської брами*)

Та вже так, що свято!

Хто п'є-гуляє, а сторожа стій

і стережи, хтозна-чого й від кого.

3#й вартовий (*від храму*)

Не стало Гектора, не стало й глузду.

О, той не марнував би часу нам,

не збиткувався б над підвладним людом, –

сам був герой, та й іншим ціну знав,
а сі...

4#й вартовий (*що ходить навколо, наближається до 3#го і каже нишком*)

Ти б трохи обережніш, брате,
бо там Кассандра, їх сестра.

3#й вартовий

Дарма!

Вона з братами – як вогонь з водою,
така в їх згода.

4#й вартовий

Все ж одна родина!

3#й вартовий

Нехай би Гадес їх усіх забрав!

Увірились вони усі троянцям,
а вже найгірш ота зловісна птиця,
(киває на храм)

все лихо з неї!

4#й вартовий

Цить! Паріс іде!

Від царського двору наближаються Паріс і Сінон.

Паріс (*в святочній барвистій і вишиваній одежі, без зброї, на голові навколо червоного
фрігійського шличка трояндовий вінок, з-під нього спадають на плечі довгі кучері*)

Ну що? Вартуєте? Брат Деїфоб
мене прислав наглянути. Що ж – пильно,
гаразд вартуєте?

1#й вартовий (*понура*)

Та вже ж вартуєм.

Паріс Чого ж такі сумні?

1#й вартовий

Потіхи мало

наголодно й насухо тут стояти
в святковий день.

Паріс Се правда!.. Та пождіть,
ми щось придумаєм...

Кассандра (*з храму*)

Пильнуй, стороже!

Паріс (*здригнувся*)

Що то таке?

1#й вартовий

Сестра твоя, Кассандра,
вона пильнує там Палладіона.

Паріс А, от що!

(Здригається знов і неспокійно оглядається.)

Ох, яка холодна ніч!

1#й вартовий

З гір вітер, без вогню сутужно буде.

Паріс А йдіть та принесіте дров сюди
та розложіть вогонь.

Ближчі вартові йдуть.

Сінон Так, ніч холодна.
Паріс загортається щільніше в плащ.
Дружинонька твоя золотокудра,
либонь, тепер багаття розпалила
і пахощів насипала солодких,
димок від курива, мов легка мрія,
над сніжно-білим чолом ніжно в'ється.
Паріс мовчить, розмарений, поглядає на царський двір.
Тепер, либонь, ті світозорі очі
сльозою пойнялись. Вона сама.
Сидить, пряде і думоньку гадає,
а ти то бенкетуєш, то вартуєш...
Паріс *(тихо, немов до себе, не дивлячись на Сінона)*
Чи є в тім глузд?.. Покинуть би це все...
Ну, що тут станеться?..
(Наміряється йти.)
Кассандра *(з'являється на дверях)*
Стривай, Парісе!
Куди ти йдеш?
Паріс *(збентежено)*
Я?.. По тепліший плащ...
Холодна ніч...
Кассандра Холодна, кажеш? Брате,
даремне ти так холоду боїшся,
не в тім твоя погибель.
Паріс Ой Кассандро,
коли вже ти покинеш тії речі
про смерть, про горе, про погибель марну?
Вже все скінчилось, і війна, і горе,
час відпочити.
Кассандра Як у тебе хутко
скінчилось горе!.. Підійди, Парісе,
і подивись туди.
Паріс дає знак Сінонові, щоб той собі йшов, і підходить до Кассандри, вона показує
йому рукою в долину, осяяну місяцем. Сінон виходить.
Кассандра Що там на полі?
Паріс Там?.. Там могила...
Кассандра Ти забув чия?
Паріс мовчить і спускає очі додолу.
Під нею Гектор наш, троянська слава.
Паріс Він вже давно поліг...
Кассандра А ти zostався!
То, значить, веселіться і радійте,
троянські люди?
Паріс Сестро, ти ніколи
мене так тяжко не вражала словом.
Кассандра Бо я тебе не бачила таким,
як от тепер. Оті твої троянди
мені вп'ялися в серце колючками

і точать з нього кров.
Паріс Кассандро!
Кассандра Годі!
Іди, іди до неї, осоружний,
до чарівної, гарної Медузи,
і скам'яній, упавши перед нею
навколішки, – так наша слава впала.
Паріс Чого ж упала? Ми перемогли!
Кассандра Ти звеш се перемогою? Вся слава,
вся наша честь погинула давно,
зосталась тільки крадена Гелена
та ще безглузда деревина. Справді,
преславна перемога!
Паріс Слухай, сестро,
як ти мене затримала для того,
щоб я такі слова приймав від тебе,
то я на те не згоден.
(Повертається, щоб іти.)
Кассандра Вже ж іди!
Нехай не кажуть люди, що даремне
загинула троянська сила й слава.
Нехай Паріс уп'ється тим коханням,
що ми за нього ходим у жалобі,
нехай тим щастям серце навітішає,
що ми за нього заплатили горем
довічним! Се ж була мета преславна
війни згубливої. Так доверши
величну перемогу край Гелени
в розкішнім гінекеї!

Паріс, налагодившись було йти, при перших словах Кассандри спинився і стоїть в нерішучості.

Де твій меч?
Паріс Нащо той меч?
Кассандра Узброєний ти досить
шличком червоним, вишитим хітоном,
трояндами та чорними очима?
Для перемог твоїх сього доволі?
Паріс *(спалахнувши)*
А для твоїх, скажи, чого бракує?
Спитав би й я: Кассандро, де твій меч?
Адже в твоїх руках він був сьогодні,
чи ти ним запобігла честі й слави?
Мовчиш, проречиста, забракло мови!
Кассандра *(мов прибіта)*
Прости, мій брате... правда... що ж... іди...
Паріс *(з дитячою радістю, забувши гнів)*
Так, я піду... Я ненадовго, справді...
Ні, ти не думай...
(Вже на ході)

Я піду по плащ,
бо холодно... я хутко повернуся...

(Дедалі все прискорює ходу і хутко зникає в брамі царського двору.)

Кассандра іде в храм і засовує за собою завісу на храмовім вході. Чутно голос флейти, бренькіт кітари і співи. Незабаром з'являється Сінон з флейтистом і кітаристом, що несуть удвох велику амфору вина. Сінон з кошиком овочів та з фіалом коло пояса, сам уквітчаний і на руці має скільки вінків. З другого боку йдуть з дровами та частками м'яса вартові, розпалюють перед храмом вогонь і заходжуються пекти м'ясо. Музики устанавляють амфору, вгородивши її в пісок, і лагодяться грати.

Сінон *(співає, флейтист і кітарист пригравують)*

На полях Асфоделонських,
на долині Єлісейській
ходять славою повиті
тіні згублених героїв,
та чого ж вони сумні?

Хор вартових

На полях Асфоделонських,
на долині Єлісейській
не цвітуть квітки.

Посеред співу 3#й вартовий сам одв'язує від Сінонового пояса фіал і починає пити, далі частує інших.

Сінон *(співає)*

Понад Стіксом каламутним,
понад Летою важкою
ходять лаврами вінчані
тіні наших незабутніх,
та чого ж вони сумні?

Хор Бо у Стіксі каламутнім,
бо у Леті сумовитій
не вино – вода.

Сінон *(співає)*

Там у Гадеса в палатах,
перед троні Персефони
поставали в вічній славі
тіні наших оборонців,
та чого ж вони сумні?

Хор Бо у Гадеса в палатах,
перед троні Персефони
не бринять пісні.

1#й вартовий *(співає грубим голосом і невлад)*

Понад берегом Кокіта
ходять смутні герої,
в'ється дим від наших жертв,
ллється кров від гекатомб,
та чого ж вони сумують?

(Гукає.)

Гей, антистрофу!

Кітарист Одчепись, не хочу!

1#й вартовий *(співає далі сам)*

Бо немає сала-м'яса,
ані ситого стегенця,
тільки дим та кров.
5#й вартовий
Щось не під лад.
1#й вартовий
Дарма, аби до речі!
Сінон Сідайте, браття, до вогню хутенько.
Хвала богам, ще ж ми на сьому світі,
ще є вина, пісень, квіток доволі.
1#й вартовий
Та ще й м'ясяця!
(Заходжується коло печива.)
Сінон (*роздає всім вінки, а 1#му, що порастється коло печені, сам насуває вінок на голову*)
Налийте ж і мені.
(Йому наливають, він п'є. До 2#го вартового.)
А ти чому не п'єш? Хіба не смачно?
2#й вартовий (*нерішучо*)
Нема води...
3#й вартовий
Та нащо там вода?
Сьогодні й чисте можна пить! Гуляймо!
2#й вартовий
Та чисте дуже в голову вступає...
3#й вартовий
Іще чого! Ну, то не пий зовсім!
Іди, вартуй, як сказано, на брамі.
2#й вартовий
Який розумний!
3#й вартовий
То мовчи та й пий,
коли дають.
2#й вартовий п'є, фіал знов наповняють, і він переходить з рук у руки.
3#й вартовий
Ну, що ж один фіал?
Марудно се, черги тієї ждати.
4#й вартовий (*сміється*)
Хіба піди в Кассандри попроси
жертвних чаш. Он там вона, у храмі.
Голос Кассандри (*з храму*)
Вартуй, стороже!
1#й вартовий
Бач, сама озвалась!
Пожди, царівно, хай спечем печеню,
тоді й тобі дамо.
Сміються всі.
3#й вартовий
Ба, догадався!
(Здіймає з голови шолом, наливає вина й п'є.)

Чим не фіал?
За його прикладом інші роблять так само.
1#й вартовий
Розумний, що й казати!
Ось і печеня, їжте, милі браття.
(Здіймає один шмат із списа і ділить мечем, кожному по шматочку.)
2#й вартовий (*їсть*)
Сиренька, та дарма, аби гаряча.
Сінон Ось на перчину, трохи посмачи.
2#й вартовий
Пектиме дуже.
3#й вартовий
То вином пригасиш, –
амфора не мала!
4#й вартовий
А як не стане,
добудем другу.
Їдять м'ясо, батуючи мечами, їдять садовину і п'ють шоломами вино, дедалі помітно
вино починає їх розбирати. Музики тим часом грають.
2#й вартовий
Ви б іще співали.
3#й вартовий
А ти?
2#й вартовий
Та я за вами, сам не вмію.
Сінон заграє у флейту, потім передає її флейтистові, той провадить далі, кітारист під-
хоплює, інші вступають співом.
Над річкою сад-виноград повився,
ой саде-винограде!
Як буде йти до річки Левкотея,
обвий її, мій друже кучерявий...
1#й вартовий
Ет, се нудна!
Кітарист А ти ж якої хочеш?
1#й вартовий (*співає без музики, недоладним речитативом*)
Жінки гляди не гляди,
не вбережеш, дарма праця,
будь ти хоч богом олімпським,
мов кривоногий Гефест!
(Хитнувшись, спотикається і падає додолу. Музикає ще разів два, мов пригадуючи.)
Мов кривоногий Гефест... кривоногий Гефест...
(Далі мовкне й засипляє.)
2#й вартовий
От так весела пісня!
3#й вартовий
На добраніч!
П'ють далі. Флейтист і кітарист грають тим часом без співів. Дедалі всі, окрім музик,
зморені вином,кладаються долі навколо вогню і засипляють. Сінон теж удає, ніби спить.
Флейтист (*перестає грати*)

От і послули!.. Що його робити?
Кітарист Собі заснути.
Флейтист Ні, ходім на бенкет.
Допивають удвох решту вина і йдуть до царського двору.
На сцені який час тихо, всі сплять, тільки здалека чутно відгуки музик, пісень, гомону веселого.
Голос Кассандри (з храму)
Чувай, стороже!
Повна тиша. Відгуки затихають. Сінон помалу підводиться і сторожко оглядається навколо.
Голос Кассандри Гей, чатуй! вартуй!
Сінон зривається, біжить до царського двору і зникає в брамі.
Кассандра (на дверях храму)
Не спи, стороже!
(Завважає сплячих вартових.)
Пробі, вартові!
(Кассандра зіходить до вартових і пробує їх побудити, дехто з них ворушиться, бурмотить щось невиразне, але жоден не має сили прокинутись. Кассандра подається до царського двору, волаючи.)
Гей, хто живий?
Гей, хто живий? Троянці!
Назустріч їй з царської брами виходить Сінон, а з ним узброєні елліни: Менелай, Агамемнон, Одисей, Аякс, Діомед. Вони схрещують списи і загороджують Кассандрі дорогу.
Аякс Стій, дівчино! Ти хто така?
Одисей Та се ж
безумная Кассандра, чи не знаєш?
Кассандра (хоче прорватись поза списи)
Троянці! Зрада! Зрада! Гей, троянці!
Агамемнон Схопіть її та зав'яжіть їй рота!
Кассандра хутко обертається і втікає в храм, там вона припадає до Палладіона, щільно обіймаючи статую.
Кассандра Не руште! Я під захистом святині!
Аякс Іще чого!
Діомед Дарма! Ти наша бранка.
Діомед хапає Кассандру за ту руку, де патериця, Аякс хапає її за волосся, вона чіпляється вільною рукою за п'єдестал Палладіона, статуя хитається і враз із п'єдесталом падає додолу. Вояки витягають Кассандру з храму, в'яжуть їй руки, не одбираючи патериці, ремінням від мечів, а потім саму прив'язують до колони в портику храмовім над сходами.
Тим часом Сінон, Менелай, Агамемнон та Одисей одчиняють Скейську браму, а Діомед вертається в храм і забирає Палладіон.
Діомед (гукає)
Наш, наш Палладіон! Сюди, герої!
В одчинену браму лавою суне ахейське військо.
Кассандра (волає, зібравши всю силу)
Прокинься, Троє!! Смерть іде на тебе!!!
В царськім дворі та й в інших будинках спалахують тривожні світла. Еллінське військо хутко сповняє весь майдан і розтікається в різні боки по вулицях Трої. Незабаром здійснюється в місті великий лемент, перебігають через майдан троянці, безоружні, в святочній одежі; за ними навздогін збройні елліни, кого хапаючи, кого вбиваючи. Згодом займається пожежа.

Дедалі втікачів і догонців меншає, але частіше з'являються переможці елліни, що женуть списками поперед себе, мов отару, гурти вже полонених і пов'язаних у стяж троянців і троянок, одних заводять у храм, інших виводять за Скейську браму, інших примушують сідати долі на майдані, тоді ті падають ницьма на землю і голосять. Бранок з Пріамової родини ставлять і садовлять у портику храмовім, коло Кассандри. Коли заметня потроху втихає, то коло Кассандри вже є Андромаха, Поліксена і ще скільки жінок.

Андромаха (*ридає*)

Моя дитино! Синоньку єдиний!

Навіщо я тебе на світ родила!

Розбили!.. Вбили!.. Кинули об камінь!..

Поліксена Ой лихо тяжке! Батеньку! Матусю!

Наложницею стане ваша доня!

Інші жінки з царської родини

Тепер же ми рабинями й сконаєм!..

Рабинями... Далеко на чужині...

Андромаха (*до Кассандри*)

Чого ж мовчиш? Чом смерті не віщуєш?

Тепер нам смерть була б єдина втіха.

Кассандра (*з страшним спокоєм, якимсь неживим голосом*)

Тут є такі, що іншу втіху знайдуть.

Андромаха Проклін на тебе!

Кассандра (*як і перше*)

Так, проклін на мене,

бо я тепер побачила найгірше.

Троянки у неволі і – живі!

Обходять кросна, розділяють ложе,

дітей годують еллінам на втіху...

Прокляті очі, що такеє бачать!

Андромаха Уста прокляті, що такеє кажуть!

Кассандра Проклін на мене, я мовчать не вмію!

Ведуть у храм пов'язаних троянців з царської родини, між ними Гелен.

Гелен (*проходячи повз Кассандру*)

Радій, Кассандро, ти перемогла!

Кассандра Ти переміг. Ти вбив мене сим словом.

Мій розум зламаний, твій піде в світ,

ти ним і переможців переможеш,

а мій погасне вкупі з сим пожаром...

Гелена (*біжить через майдан, за нею Менелай з мечем*)

Рятуйте, браття-елліни! Рятуйте!

За віщо він мене скарати хоче?

Зрадливо, силоміць я взята в Трою,

я бранкою нещасною жила,

щодня по ріднім краю сльози ллючи!

Ахейці нерішучо розступаються перед нею, але не відштовхують, коли вона чіпляється за кого з них, намагаючись заховатись під його щитом.

Менелай Ось кров Парісова на сім мечі

твої крові прагне!

Кассандра Ой Парісе!

Поліксена Мій братику!

Андромаха Нещасний!
Гелена (*оточена молодими вояками; раптом згорда*)
Чоловіче!
Ти справді хочеш покарати мене?
Чи ти на те пролив се море крові
за честь мою й свою, щоб тут прилюдно
ганьбить її й плямити самохіть?
То се такої шани дочекалась
цариця Спарти? Хто ж тепер повірить
цнотливості спартанок, як і цар
свою царицю зрадницею вславив?
(До вояків.)
Чи й ви, спартанці, на таке пристали?
Вояки-спартанці (*що оточають Гелену*)
Вона не винна! Богорівна жінка!
Даремне, царю, ти ганьбиш дружину!
Менелай (*до Гелени лагідно*)
Пробач мені, – я запальний, ти знаєш...
Гелена (*всміхається і простягає руку*)
Я бачу, царю мій, ти не змінився.
Менелай простягає й собі руку до Гелени. Гелена бере його за руку і веде межі ахейсь-
кими лавами за Скейську браму на поле; всі розступаються пред нею з гомоном подиву.
Андромаха Вона цариця знов, а ми – рабині!
Боги, де ж ваша правда?!
Кассандра Ха-ха-ха!
Одна з троянок (*до другої*)
Кассандра засміялась... Ой як страшно!
Від неї сміху я не чула зроду.
Кассандра (*в нестямі, дивлячись, як язики полум'я грають по царських будівлях*)
Сюди, сюди отих квіток огнистих!
Гранати зацвіли! Весільний час!
Чутно за сценою голос старої жінки, він заводить, ридаючи страшно, немов виє.
Поліксена (*з жахом прислухається*)
То наша мати!
Кассандра То весільна пісня!
Се мати дочок виряджа до шлюбу!
Кассандра все неправду говорила.
Нема руїни! Є життя!.. життя!..
Голос старої жінки розлягається дужче. Раптом його покривав хряск від падання
будови. Заграва пожару заливає сцену.
Завіса

Епілог

Діється в Елладі через довгий час після руїни Трої. Дім аргоського царя Агамемнона
в Мікенах пишно завітчаний знадвору, стежка від дверей до брами вистелена пурпурною
тканиною.

На небі громова туча. Блискає часом, але дощу нема.

Цариця Клітемнестра з царським намісником Егістом наглядають, як раби й рабині кінчають прикрашати дім.

Клітемнестра *(до Егіста)*

Такої зустрічі ніхто з царів
не мав ніколи.

Егіст Правда, Клітемнестро.

(Важливо, дивлячись їй в очі.)

А пурпуру тобі не жаль?

Клітемнестра

О ні!

Не жаль мені нічого... і нікого!

Егіст Чого ж се ти здригнулась?

Клітемнестра

Адже бачиш,
як блискавка сліпить.

Вісник *(вбігає задиханий)*

Цар їде! Цар!

Клітемнестра *(до рабів)*

Гей, ширше браму відчиніть! Рабині,
готуйтеся квіти сипати під ноги!

Чутно гуркіт колісниці. Раби одчиняють браму настези. За хвилину увіходить у браму Агамемнон, ведучи за руку Кассандру. Рабині сиплють їм під ноги квітки. Клітемнестра й Егіст перестрівають Агамемнона ще в брамі.

Клітемнестра

Мій царю! Мужу любий! Я не вірю
своєму щастю!

(Обіймає Агамемнона.)

Егіст Брате мій коханий!

(Цілує Агамемнона.)

Клітемнестра *(показує на Кассандру)*

Се хто з тобою?

Агамемнон Се дочка Пріама,
пророчиця Кассандра.

Егіст То Гелен

той, що приїхав з Трої і тепера
у Дельфах волю божу провіщає,
то брат їй?..

Кассандра А!..

Агамемнон Запевне. Я бажаю,
щоб їй була повага в нашім домі,
як жриці, як царівні подобає.

Для нас вона не бранка.

Клітемнестра

Добре, царю.

Я звикла слухатись. Хоч я не знаю
сієї жінки...

Кассандра А тебе я знаю:

ти мати Іфігенії.

Клітемнестра заслоняє обличчя покривалом.

Агамемнон *(до Кассандри)*

Навіщо

ти їй про се тепера нагадала?

Кассандра А нащо ти про се забув тоді,

як віддавав свою дочку на жертву

розгніваній богині? Ти забув,

хто мати Іфігенії, хто батько.

Ти тільки пам'ятав, що треба жертви

для того, щоб згубити нашу Трою.

Агамемнон Ти все на мене ворогуєш, бачу.

Кассандра У тебе, царю, є сильніший ворог, –

то що тобі Кассандра?

Агамемнон Розкажи,

де ворог мій і що мене чекає?

Я не троянець неймовірний. Щиро

слова твої прийму до свого слуху

і в серці заховаю. Говори!

І ви роком святим слова ті стануть

для мого дому. Все, що ти порадиш,

все я вчиню слухняно!

Кассандра Я? Тобі?

порадить маю? Та хіба ми в Трої?

Хіба се дім Пріама?

Агамемнон *(трохи з досадою)*

Ні, запевне,

бо там би так не вірили тобі!

Кассандра Мені й не треба вірить.

Агамемнон Я образив

тебе, царівно?

Кассандра Ти спізнився, царю, –

було про се питати в Іліоні.

Тепер для сих розмов немає місця

на цілім світі. Краще нам мовчати.

Клітемнестра

Так еллінка ніколи б не посміла

озватись до царя!

Егіст *(впівголоса)*

Троянська вдача

зухвала зроду. Кажуть, Андромаха

таке показує над чоловіком,

що дивно, як він терпить.

Кассандра Андромаха?

Ся не була троянкою ніколи.

Давніш – то жінка Гектора була,

тепер – то жінка елліна, та й годі.

Не еллінка вона та й не троянка.

(До Клітемнестри.)

Так, як і ти. Ти, правда, і не жінка.

Клітемнестра *(до Агамемнона)*

І се твоє бажання, царю мій,
щоб так твою дружину зневажали?
Агамемнон (*стурбований, сумний*)
Коли б же се була зневага тільки!..
Але тут, може, гірше скрито...
(До Клітемнестри.)
Жінко,
чи все гаразд у нашім домі?
Клітемнестра
Все.
А що ж би мало трапитись лихого?
Кассандра Так мати Іфігенії питає.
Клітемнестра знов закривається.
Егіст Вже б я давно звелів мовчати бранці.
Кассандра Так каже той, хто звик тут бути царем
і звички тої втратити не може,
хоча для двох царів тісні Мікени.
Агамемнон Прошу, царівно, в хату завітати.
(До Клітемнестри.)
Веди нас, жінко.
Кассандра (*хапає його за руку*)
Стій! Невже пора
ступати нам на шлях кривавий?
Агамемнон (*до Клітемнестри й Егіста*)
Що се?
Ви як таке пророцтво зрозуміли?
Егіст Вона не важиться ступать на пурпур,
бо тямить, що не личить се рабині.
Клітемнестра
Вона безумна, ти її не слухай.
Агамемнон (*з тривогою, благаючи*)
Царівно! Поясни, що ти віщуєш?
Адже тепера доля сього дому
вже зв'язана й з твоєю.
Кассандра (*з дивним спокоєм*)
Знаю, царю...
Але не вір мені, цариці слухай,
вважай на те, що родич твій сказав,
і не давай ваги словам рабині.
Колись була пророчиця Кассандра, –
вона згоріла на пожежі в Трої,
слова її пророчі спопеліли,
і вітер їх розніс ген-ген по морю...
Се іскорка одна була запала
сюди у серце простої рабині,
спалахнула на хвилю та й погасла.
(Дивиться на свою патерицю.)
Як чудно? де взялась ця патериця?
Чия вона? Нащо ся діадема?

(Здіймає з голови діадему і кидає під ноги Клітемнестрі. Далі ламає патерицю і теж кидає додолу.)

Тепер нема нічого від Кассандри.

Царице, загадай мені роботу, –

я вмію все, окрім пророкування.

Агамемнон (*бере її за руку і веде вперед у дім*)

Царівна ти і завжди будеш нею.

Клітемнестра (*до Егіста пошепки*)

Нам треба два мечі. Ти нагостри.

Ти бий його, а я її потраплю.

Сильний перун і раптова злива. Клітемнестра і Егіст спішно йдуть і собі в дім.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.